

821/477/06

COCIOPA

11

10

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

ТВОРИ В ДЕСЯТИ ТОМАХ

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

ТОМ ДЕСЯТИЙ

СТАТТІ, СПОГАДИ, ЛИСТИ

ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ю. С. Бурляй, П. М. Воронько,
І. І. Гончаренко, А. С. Малишко,
С. І. Олійник, Д. В. Павличко,
П. М. Усешко (голова)

Редактор тому
І. І. Гончаренко

Упорядкування текстів
та примітки Є. Є. Радченка

CTATTI

ОБРАЗ В ПОЕЗІЇ ПАВЛА УСЕНКА

I

Образ — це є цемент, фон і основа поезії. Образ — це конкретизація певної думки через метафору, через порівняння («сонце — золотий їжак»: образ-метафора; «сонце, як золотий їжак»: порівняння, не образ, а значить, і не поетичний вислів). Через образ іде зв'язок поета з слухачем або читачем. Образ, впливаючи на наші почуття, вгрузає в нашої підсвідомості (коли він загальноконкретний, сильний і влучний, коли він с х а р а к т е р н и й), дратує наш мозок і тому впливає на нас. — ми довго пам'ятаємо вірші чи строфу даного автора. Це досягається, коли образ дається в певному ритмі (звукове хвилювання), в гарнім сполученні звуків і фарбів, коли образ вилився не надумано, а непримушено-інтуїтивно, коли він до болю ясний і блискучий в уяві самого поета.

Образ дається оточенням (природа, техніка, люди), — значить, образ має, крім естетичних ознак, ще й соціальні, класові ознаки. А це головне, бо все, що є в нашому ужиткові, все використовується людьми для класової боротьби, яка не припиняється ні на хвилину, а тільки міняє свої форми й методи в часі. Через образ, немов через проводи, або краще — немов через хвилі повітря (радіо), поет уже повинен передавати думку, певні переконання і цими переконаннями, цим новим світоглядом руйнувати в головах людей старий міщанський, дрібновласницький або великопанський світогляд (містика, релігія і т. ін.), себто виховувати людей в новім світогляді та світовідчуванні, в розумінні класової боротьби, активізувати по цій лінії їхні думки, їхню психіку.

II

Павло Усенко. Молодий поет, комсомолец-активіст. Вийшов із неможливіків. І дійсно, його образ

Сни снують ночами куркулівськими

образ неможливицький. Сни — куркулівські ночі.

Вся утроба у захльобі,
кучері в піснях,—

Комсомолься ж, дум-о-думо,
на полях...

Дума — жито або пшениця на полі. Образ комсомольця-неможливіка. Тепер ритм, у якому дапо ці два образи... «Сни снують ночами куркулівськими...» — повільно, довго; в той час як другий образ дано в швидкім і веселім темпі: «Комсомолься ж, дум-о-думо, на полях...»

Чому це іменно так, а не інакше? Це поет зробив, аби отаким ритмом передати н а с т р і й.

Які звуки в цих образах?

«Сни снують ночами куркулівськими»: с-ч-к — алітерація¹ на с, ч, к.

Вся утроба у захльобі,
кучері в піснях,—

Комсомолься ж, дум-о-думо,
на полях.

З-л-б-м-д-н — алітерація така: перша алітерація смутна, з шелестом, тягнеться, мов нитка на прядці, друга — весела й ласкава. Для чого це? Теж для настрою. Нащо ж цей настрій? А для того, щоби загінотизувати ним слухача або читача і втілити йому певну думку. Яка думка в Усенка? Класова. Павло Усенко — пролетарський лірик.

---

¹ Алітерація — це коли повторюються в музичній комбінації певні звуки. (Прим. авт.)

Чому ж
сьогодні мідяним дзвоном
дурман попівський розіллється
й колінопоклонна помолиться
смугляста матінка
рожевій богородиці?..

* * *

...А там...
За тином тин, притинки...
...і рве Сірко попову рясу...

Або:

...О ...а
...віо...
у...
у...
у... ррр... (чить)
аероплан.

Перший уривок — антирелігійного змісту, другий — про повітрофлоту.

А разом у всіх чотирьох наведених уривках — художня пропаганда політики Радянської влади на селі. Четвертий уривок із вірша «Хлопчик стеже за аеропланом» додаю: «...Мимрив хлопчина, пасучи в полі скотину. А потім довгодовгими вечорами розказував усім молокососикам...»

Крім образів, Усенко творить нові слова: ш л я х о с т е л и т ь с я, з а х л ь о б а, г р о з о с ь л ь о з и, с е л о м а ш и н н я, д у м - о - д у м а, в а г р а н н и й, у ч о р а ш у і т. п.

Видно, що це йому вдасться. Усенко відчуває і розуміє слово, він його любить і знає його рух.

III

З села поет попадає в місто. Друге оточення.

...Я ж прийшов до міста:
— Здрастуй, дивно, здрастуй!
Я за тебе бився...
...А навколо шуми...

Або:

...Несуть мене трамваї
до юної ячейки,
і непу центр зникає
полудою з очей...

Електрика, радіо, робітники. Минуле — спогади. Од села до міста. В місті гостріша класова боротьба, ясніші обрії, в місті — синтез. Поет із села. Його шлях до міста — це процес змички села з містом — у поезії.

Зараз село зв'язується з містом не тільки рейками та проводами, а й спільною думкою, і заповіти Ілліча в поезії, як і в інших лініях нашої культурної роботи, знаходять собі певне і центральне місце.

Так, у «Пісні фабзавуча» Павло Усенко признається:

...Сховати пісню заводську
від сел
не в силі я,
не можу...

І добре!..

А з другого боку, ще й так:

...В селах розмови про змичку:
Дайте нам душу машинну,
Розуму більше позичте!

І позичимо!

[1925]

ВАСИЛЬ ЕЛЛАН-БЛАКИТНИЙ

Спогади

Блажен, хто горить, бо від нього
лишається попіл, а не гній.

В. Поліщук

Обідраний і босий, після тифу й фронтів, я попав у Харків, ще темний і голодний Харків — із плакатами на мурах, заклопотаними й виснаженими робітниками. Ще не диміли труби фабрик і заводів. Але вже одгриміли фронти.

Я прийшов до редакції газети «Вісті» на збори секції пролетарських письменників. Там були: Блакитний — білявий і патхешний більшовик із синіми й туманними очима і нервовими рухами; Володимир Коряк — у довгій військовій шинелі, метушливий і балакучий (коли він говорив, то казково зростав на моїх очах, розсувались стіни і голова його тонула в зорях харківської ночі...); спокійні й мовчазні Арський та Майський; певні й поважні Рижов і Кулик.

Я одразу попав у рідне й просте оточення. Вони слухали мої вірші, хвалили їх і прийняли мене до своєї секції.

В Кулика була лагідна хода, золота борідка і теплі слова для мене. Майський чомусь нагадував мені хлопчика, що поважно розглядає на сонці стеблину. Цей хлопчик був в його очах на тлі синіх вітряків і мрійних могил України. В нього було добре русяве обличчя і міцні й ніжні руки робітника. Від Арського віяло крицею і туманами Ленінграда, а Рижов, — уже старий, у хутряній шубі, — з запалом юнака говорив про якусь демонічну поезію, чим мене особливо здивував. Демони й боги були вже в Чорнім морі.

За вікном глухо шуміла Сумська вулиця, пропливали каганці візників і гримів брук од грузовиків і кроків червоноармійців. А тут точилися палкі дебати про шляхи пролетлітератури і за зеленим столом редактора сидів Еллан і в перервах писав передову статтю до «Вістей». Круг стола

химерно метушилась тінь Коряка, і то падав, то підіймався його переконуючий голос.

Ця світла кімната, м'яка канапа з дзеркалом, бронзовий бюст римського патриція і мутні плями наших облич. Ми були малесенькою крапочкою, що світила ще кволо на тлі тих голодних і чудесних днів.

Потім я ходив додому до Кулика й Еллана. Кулик читав мені вірші Еллана й Чумака. Особливо він любив читати вірш Еллана «Повстання»:

Жалібні Шопена звуки
розілля, ридаючи, рояль...

Еллан соромливо й винувато казав, що Кулик зве це місце інтелігентщиною.

В Еллана часто збирались товариші. Нас завжди тягнуло до нього. А він нам читав поезії, свої й чужі, розповідав про наукові досягнення і давав нам читати книжки, яких ми не повертали йому. Часто я заходив до «Вістей», одривав його від праці своїми віршами. Він світло підіймав на мене свої очі, ще повні гніву й задуми, слухав мене, коротко й гостро казав свої думки й знову нахилив голову над своєю вічною роботою.

В театрі «Мусурі» артист читав для селян його, Блакитного, поему «Електра». Василь слухав і був повний її ритму, дзвенів ним, і в особливо патетичних місцях рот йому сіпався, як од удару гармати.

Завжди в піднесеному настрої, з вічно напруженими нервами й гарячими очима, він був подібний до шматка вогню, повний революційної електрики й активності. Ніколи, ніколи я його не бачив в пригніченому стані. Що б не було, він завжди був блакитним Василем, із задерикованим голосом, чіткими рухами й золотими очима комунара. Особливо він любив поезії короткі, чіткі й гострі. Він казав, що так треба писати, бо така доба.

Він був дійсним центром «Гарту» і його ідеологічним ва-
тажком. Тільки він міг вести нас у темі суперечок. Бо ніхто
не вмів так чітко бачити перспективи і накреслювати їх. Він
нас мирив, підбадьорював, і було ясно з ним. В силу своєї
експансивності й поетичної амбіції ми іноді йшли проти
нього, провалювали його пропозиції на зборах «Гарту», рва-
ли йому нерви. А він дивився на нас усерозуміючим зором,
і потім виходило, що він був правий, а ми ні.

Він завжди пропагував поезію на основі виробничих рит-
мів і мотивів. Він казав, що тільки такою повинна бути про-
летарська поезія. І раз, коли він це казав на зборах «Гарту»,
я розсердився і почав доводити, що робітникові обридли й
нудні виробничі мотиви в поезії; що від стуку молотків і
ремінного шуму він ніде не може втекти; що вони переслідують
його навіть і уві сні; що така поезія потрібна людям,
які не брали безпосередньої участі у виробництві, і, зви-
чайно, їм приємно послухати, як шумлять машини й дзвє-
нять верстати.

Блакитний всміхнувся і сказав:

— Да, така література потрібна інтелігенції.

В ньому не було впертості претендентів на ідеологів, він
завжди рахувався з думками, які правильно освітлювали йо-
го думки, стверджували нашу систему. Він не був консер-
вативним і черствим дилетантом. Він умів із хаосу наших
думок брати потрібне і давати певну систему. Коли він по-
милявся і йому це доводили, він погоджувався і йшов далі,
а не гальмував зайвою впертістю загального процесу. Це
був дійсний колективіст. Він казав, що великі буржуазні пи-
сьменники тому були такі сильні, що вони жили повним
життям свого класу. Отже, пролетарським письменникам
теж треба жити повним життям свого класу: брати активну
участь у партійній, громадській роботі, бути в курсі кожно-
го нового нашого досягнення, знати кожную нашу хибу, своїм
мозком, зором і словом пронизати всі пори нашого життя,
бути руйнатором старого побуту, творцем і активізатором

нового. Тільки тоді ми будемо міцні й неodrивні від свого класу. Все інше — божемщина.

В «Гарті» були комунари й позапартійні. Синьоокий Еллан казав, що коли хто з комунарів через божему покине партію, то йому не місце і в «Гарті», бо «з нами працюють тільки ті, хто йде до нас, а не від нас».

Були холодні дні. В мене не було кімнати, і Василь дозволив мені жити на горішці «Вістей», в колишній церкві при друкарні Юзефовича. Вночі, коли було нудно й холодно, я сходив униз і читав вірші товаришам, що оточували Блакитного. Писали вірші (акростиhi). Блакитний написав на мене. Пам'ятаю лише один рядок: «...юнак з очима п'яними...» Та тоді не було «гіркої», і в мене очі були п'яні від натхнення.

Було весело й щасливо...

Поет і організатор, світла й універсальна людина. Фундатор. І як часто пізні зайві жалі роздирають нам груди. Це так, як умре батько або брат, якому ти часто робив прикро, і як ти пристрасно й тужно хочеш, щоб він був живий.

Порвалося багряне серце, не дивляться на нас його світлі і бадьорі очі. І ти безсилий проти чорної і безглуздої руки, що вириває кращих із кращих з наших лав.

Лишаються їхні думки, автографи, пам'ятники, але не буде, ніколи не буде з нами їхніх теплих рук, рідних і натхненних очей, їхнього огню, такого молодого і непереможного.

Я дивлюсь на останнє фото Василя Блакитного.

На ньому він знятий, коли вже вмирав... Виснажене обличчя страдника, на якому смерть уже поклала свою печать, худе і натхненне лице, що крізь тумани смерті востаннє дивиться на життя з залізною вірою в прекрасне в ньому!

Очі... Ці очі з фанатичною вірою, бадьоро, крізь муки страждання дивляться на тебе, і ти віриш їх вірою і любиш їх любов'ю.

Я ніколи не забуду цих очей, повних любові до майбутнього, для якого вони згоріли.

Але й тепер вони сяють у моїй душі, і їхнє сяйво буде зі мною до останнього удару мого серця.

Василь Блакитний, сходячи у могилу, заповідав нам стати вище особистих мук, навіть мук умирання, бути завжди бадьорими і стійкими, любити те, що він любив, вірити в те, в що він вірив, — бо то була любов і віра партії, любов і віра народу.

Неначе різьблений з металу,
він вірив у Комуни час,
та молот б'є, а серце стало,
щоб битись, битись вічно в нас.

1927—1963

ПІД ГРІМ ГАРМАТ

Війна, що прийшла з кривавими грозами на сонячні лани любої Вітчизни, викликала в мені бурю любові й гніву: любові до наших героїчних воїнів і гніву до фашистів.

За час війни я написав збірку антифашистських поезій «Червоном воїнам», закінчую збірку «Під грім гармат» з вірою в нашу остаточну перемогу над ворогами людства.

Приймаю участь у виступах бригад письменників серед раних червоноармійців, серед бійців, що йдуть на фронт, друкуюсь у газеті «Красная Башкирия».

Задумав збірку «На захід».

В серцях — відвага соколини,
і гнів, і лють до хижих зграй.
Під грім гармат хай пісня лине
й звучить вона про рідний край!

В години ці грози і слави,
коли чи вмерти нам, чи жить,
під грім гармат, під гул кривавий
на варті пісня хай стоїть.

Мій край клекоче у пожарі.
Чи ж можу быть байдужим я?
Сталева каска, очі карі —
такою, пісне будь моя.

Прослав свій край, лети до неба,
де кулеметів огнепад,
щоб не сказав ніхто про тебе,
що спала ти під грім гармат.

[1941]

ПАВЛО УСЕНКО. «КЛЯНИСЬ!»

Маленька скромна збілочка поезій Павла Усенка «Кля-
нись!» вся овіяна огненним диханням Вітчизняної війни.

Смертельна ненависть до німецьких загарбників і безмеж-
на любов до народу наповнює рядки цих віршів, що народи-
лися в огні гігантської битви за щастя людства.

Поет комсомолу України, Павло Усенко встає в них як
боєць за соціалізм, як сурмач нашої бойової юності.

Бути вірним навіки клянись,
За Вітчизну, за матір борись! —

закликає поет-боєць у вірші «Клянись!», яким відкривається
збірка.

Не плач, не сум, а гнів і помста викрешуються з серця,
коли читаєш ці схвильовані поезії-заклики:

Прийшли загарбники нечисті.
Таких не знати, не було!
І хто родив їх?
Ні, не місто,
Не породило їх село.

І матері їх не з серцями,
Потвори люті — хижий рід,
Тупими сірими очами
Вони дивилися на світ,
Коли носили горя плід,

— дає нищівну характеристику фашистським виродкам поет. Полум'яний гнів і презирство віють від кожного слова цього вірша («Кривавий похід»).

Перед очима проходять страшні картини рідної землі, де пройшов ворог, сивіє попіл, де ще так недавно цвіли веселі села, де хвилювався золотий океан пшениці («Попіл»).

Незламна віра в перемогу чи майбутню близьку радість творчого життя, світлого оновлення Батьківщини звучить крізь грізний сум і гнів, коли

В пам'ять ніжних піднесеться
пам'ятник зорею,
і полине соколина
слава над землею.

. . . . .

Тільки той смердючий попіл
з берлінського трупа
рознесуть вітри, розвіють —
не збере й до купи
вбогий фюрер. Та й збирати,
мертвий, вряд чи буде, —
росяцплється, розвіється,
і забудуть люди.

Славні традиції великого Тараса свіжо зберігає поет і продовжує їх. В цьому сила і свіжість нової збірки Павла Усенка.

«Ми пощади не дамо» — звучить як пісня й проситься на музику.

Гарматний вогонь, знамено слави, що з ним летять у бій сини Шевченка, і над полями України «знову Котовського шабля шумить», встають тіні великих синів народу...

Гудуть мотори наших сталєних оборонців радянського неба, і сини Харкова впливаються в героїчні лави захисників нашої зоряної землі.

Такі поезії Усенка, де поет промовляє як вірний син України, як один із кращих її співців.

Він висміює ворога грізним сміхом ненависті й презирства («Ой німчики») і піднімається до сонячних висот безмежної любові до України. І тому окремі недоліки в віршованій техніці деяких поезій, звичайно, не знижують художні вартості цілої збірки.

[1942]

МОЯ ПРАЦЯ НА ФРОНТІ

Я народився в Донбасі. Рік тому я написав вірш п. з. «Лист до земляків донецьких», в якому я говорив моїм дорогим шахтарям:

Він по вугіль прийшов
на Донеччину нашу кохану
і по кров, нашу кров, наших
сестер, братів, матерів,
наших любих дітей...

Я звертаюсь до вас крізь
пожари: бийте ворога скрізь,
щоб і слід його вітер замів!

Шахтарі читали цей лист в своїх партизанських загонах в дрімучих густих лісах, в маленьких землянках. І коли Москва вшановувала 23 серпня визволення мого рідного Донбасу, виглядало мені, що дано відповідь на мій лист, і я почувався, що це був найщасливіший день у моєму 45-річному житті.

Останніми часами я працюю в редакційній колегії фронтової газети «За честь Батьківщини», яка видається щоденно російською і українською мовами. Під час затишшя між боями ми, газетні робітники, часто влаштуємо аматорські концерти. На цих концертах з ентузіазмом червоноармійські артисти співають, танцюють, читають художні твори і декламують поезії. На недалекій віддалі їм акомпанує гуркіт гармат і тріск кулеметів. На концерти приходять бійці з новозахоплених позицій, щоб декламувати поезії Шевченка, Маяковського, Рильського.

Одного дня я читав групі танкістів свою поему «Присяга танкістів», в якій я закликав бійців бити безпощадно ворога танками, збудованими на фонд, зібраний українськими трудящими. Бійці, які вели танки «За Радянську Україну», додержали зобов'язання, яке вони склали мені, і завдали ворогові нищівних ударів на підходах до Харкова і Донбасу.

Кажуть, що мої поеми пройняті оптимізмом, хоч я змальовую сцени з знищеної української землі і говорю до мертвих друзів. Так, я є оптиміст. Я вірю в силу мого народу, який ніколи не забуде гітлерівським грабіжникам за те, що вони загнали його синів і дочок в неволю.

Одного разу я зайшов до бліндажа саме в ту хвилину, коли один солдат закінчив читати мої поеми групі кулеметників. Очі бійців запалали ненавистю перед тим, заки вони вирушили на передові позиції. Один боєць потиснув мою руку, говорячи: «Ой буде гаряче сьогодні німцям!»

Разом з великим національним горем, яке принесла війна, виявилось багато дійсно благородних і прекрасних рис в українських людях, які доказали своїми життями і кров'ю,

що Україна непереможна, що ніхто не присилує її народу впасти на коліна. В цій моральній перемозі, яку ми вже здобули, українська інтелігенція, люди науки, літератури і мистецтва відіграли значну роль.

Наші героїчні війська дійшли до старовинного Києва — столиці України. Я переконаний, що автобіографічний роман «Третя Рота», який я почав писати, буде закінчений у Києві. Я тепер посилено працюю над п'єсою і поемою, які присвячені Олександрові (Сашкові) Балабаві — командирові партизанського загону. Це бувший директор середньої школи, який організував з старших учнів партизанський загін. Я запланував написати серію поем під загальною назвою «Україна». Це буде галерея портретів українських героїв. В додатку до цього я працюю над ліричною композицією під назвою «Олег Сосюра». Олег — мій старший 20-річний син, командир важкої батареї, в ранзі капітана. Його нагороджено медаллю «За доблесть», і він тепер ранений і перебуває в госпіталі.

Кілька днів тому радянський уряд нагородив мене орденом Червоного Прапора — поставивши моє перо нарівні з солдатським багнетом. Це була виплекана мрія великого радянського поета Володимира Маяковського. Це все найкраще, що я міг одержати за 25 років своєї літературної праці.

[1943]

СЛАВА ТЕБЕ, МОЯ УКРАИНА!

По дорогам, залитым кровью гнева и отступления, уходили мы на восток, отбиваясь от бронированной тьмы... Мы сквозь туман горячих и скорбных слез глядели и не могли наглядеться на уходящие от нас в грохоте разрывов золотые и вечерние вербы, голубокрылые ветряки, села любимые наши и полные смерти города — все, что мы с такой любовью

создавали, о чем пели всем сердцем своим и всеми помышлениями своими, что мы любим превыше своей жизни...

Украина!.. Мы покидали свою Украину...

Со страшной скорбью по тебе, но с железной верой в светлое возвращение к тебе мы уходили на восток от тебя, Украина...

И в глубоких снегах, и в шуме холодных ветров нам слышался орлиный твой голос, зовущий нас к победе и мести, вооружающий наши сердца мощью и славой твоей, Украина!..

И вот победа, победа шагает по твоим залитым кровью и слезами полям, моя мученица кароокая, мать моя чернобровая, Украина моя святая!..

Бронированные армии света, армии любви и правды гонят врага на запад; уже за Днепром сияют беспощадные мечи наших звездных богатырей, разящих фашистскую ночь, и золотые трубы Расплаты гремят все дальше и дальше... И слышат их народы всей земли, и присоединяют к их победному гимну свои радостные клики герои армий освобождения, громящих врага на суше и морях земного шара...

Спасибо вам, братья, поднявшие меч на бронированного зверя из бездны, вместе с нами несущие солнце мира всему Человечеству, спасибо вам, наши друзья во всем мире, светлые труженики и воины мировой справедливости...

Москва, 8/X 43

ЗАДАНИЕ СЕРДЦА

Героическая борьба и труд комсомола всегда волновали меня как поэта. Еще в поэме «Разгром», написанной в 1934 году, я пытался запечатлеть образы комсомольцев, героев гражданской войны, передать ту самоотверженность

юности, верной своему долгу перед Родиной, которой прославили себя комсомольцы.

К 25-летию Ленинского комсомола я пишу поэму «Олег Кошевой». Эта поэма задумана в двух планах: как рассказ о замечательной жизни комсомольцев-патриотов и как символическое изображение немеркнущей воли к борьбе и победе, жизни и юности. Мне хочется передать ту любовь к Родине, к родному Донбассу, которая горела в сердцах краснодонцев, и то ответное чувство, которым платит страна своим славным сынам, отдавшим за нее жизнь.

Лейтмотивом вступления к поэме является песня «Замучен тяжелой неволей», с которой шли на смерть герои Краснодона.

Я с особым подъемом работаю над новой поэмой, потому что она пишется по заданию сердца и по заданию Родины. Одновременно с поэмой об Олеге Кошевом и его товарищах я продолжаю работать над романом «Третья Рота», посвященном молодому человеку XX века. В какой-то степени этот роман перекликается с замечательным произведением Н. Островского «Как закалялась сталь», и обращен он в первую очередь к молодому читателю. Я начал писать этот роман давно, он был почти закончен, но рукопись погибла в 1941 году в захваченном фашистами Киеве. Сейчас я возобновляю в памяти написанное.

[1943]

Я СИЛИ ВІТЧИЗНІ ВІДДАМ

Скільки розбитих мрій і загублених талантів, скільки горя і неправди було в страшному дореволюційному минулому. Ми навіть і мріяти не могли, щоб стати тими, ким нас зробило молоде радянське життя, завойоване в кривавій кла-

совій збройній боротьбі проти сил неправди й зла, проти того мороку, який гнітив наші душі.

Тільки радянський лад, тільки наша людинолюбна система дає змогу кожному з нас вибирати те, що його вабить у роботі і в творчості, а це невидано підносить енергію і творчу силу мільйонів, дає такі матеріальні і духовні наслідки, які і не снились народам в умовах страшного капіталістичного світу, де людина людині вовк, а не брат.

З далекого минулого встає в уяві хворостянка нашого заводського селища, де два віконця з розбитими шибками, закритими подушкою і цеглинами. Там народились мої перші юнацькі пісні, які я потім проніс крізь вогонь громадянської війни, з якими я йшов на битву «за весь бідний народ». І на цьому тяжкому шляху мені світили як зорі мої більшовицькі учителі, мої славні товариші Френкель, Минський і Обушний.

Крицеві грози боїв за щастя людства поглинули Френкеля і Минського Андрія, а Лука Обушний є і зараз працює в Дрогобицькій області.

Це ті люди, яких я ніколи не забуду, які допомогли мені знайти себе як комуніста, а стати поетом мені допомогли Едуард Багрицький і Георгій Шенгелі, з якими я був в одному літературному гуртку в Одесі, коли перебував військовим політкурсантом в 1920 році.

Дуже важко було самому розвивати в собі поетичний талант, а в дні революції я, пройшовши крізь літературні гуртки і працюючи в газетах — від районних і до центральних, — а потім і в журналах, зміг досягти те, що мені було не під силу, якби я варився у власному соку.

Так, тільки наша радянська система тисячами організаційно-творчих каналів дає змогу народним талантам виявляти себе у всіх галузях творчості і труда, який теж творчість, коли над ним нема батога і неправди.

Як і вся наша українська радянська література, моя творчість розвивалась у боротьбі з усім ворожим, що нам зава-

жало йти вперед, і в першу чергу — з українським націоналізмом, з запроданцями, які хотіли повернути нас у страшне минуле. Ненависть до ворогів нашої Вітчизни і палка любов до свого народу, до більшовицької партії, до всього, що рухає нас вперед, дружба народів, наші герої і героїні труда, близька комуністична мета — ось те, що надихає нас творчим вогнем, як і кожного з наших людей, на великі трудові подвиги. Як же не співати нам про нашу зоряну Вітчизну, про її прекрасних людей, коли ми на кожному кроці бачимо, як нашому народові після тривалої грізної війни стає все краще й краще жити, як зникають руїни і в радісному хорі гудків починає розцвітати полита нашою кров'ю і потом чудесна радянська земля! Як же не співати про нашу Комуністичну партію...

Про все це і хочеться мені сьогодні сказати — в день свого п'ятдесятирічного ювілею, та й хочеться висловити свої почуття не тільки прозою, а й віршами:

Мені п'ятдесят уже років..
О ні, тридцять перший мені,
бо тільки в Жовтневії роки
побачив я радісні дні.

Про це ми могли тільки снити,
прокляті кайдани рвучи,
коли і на тьму, й паразитів
піднесли відплати мечі.

Про зоряні радісні крила,
про дивний, чудесний наш дім,
про все, що сьогодні здійснили,
про все, що ми завтра здійсним.

Так хай же веде нас у гони,
в майбутнє, в труді й боротьбі,
те серце, що серць мільйони
єднає й леліє в собі,

той мозок, що думи мільйонів
безсмертно в собі об'єднав,
що людського щастя закони
на бронзі віків написав.

Це серце і мозок людини,
якої чудесне ім'я
повторює кожную хвилину
радянських народів сім'я.

Ми світ з ним будуєм щасливий,
без горя, нужди і заков,
у ньому всі наші пориви,
і мрії, і наша любов.

Із Леніним ми за свободу
пізнали, що скрізь розцвіла.
Лиш труд, що на користь народу,
відзначає наші літа.

О радість! Я юний, я гордий,
я щастя такого не знав:
це Леніна сонячний орден
на грудях моїх засіяв.

Лунайте ж, пісень моїх звуки,
О, все, що навколо, це — нам,
до серця останнього стуку
я сили Вітчизні віддам.

Щоб міг я сказати єдине
у дзвоні останніх хвилин:
«Я жив так, як жити повинен
народу і партії син!»

[1948]

ВОЛІННЯ НАШИХ СЕРДЕЦЬ

В країні сонця і вільного труда, в нашій радісній Батьківщині соціалізму, Батьківщині того омріяного часу, що ми його своєю боротьбою і трудом наближаємо, ми зараз ставимо свої підписи, підписи своїх сердець під Відозвою Постійного комітету Всесвітнього конгресу прихильників миру.

Для всіх народів наша Вітчизна — вірний вартовий і оборонцьє миру, необхідного, як сьйво сонця, як повітря, як усе те, без чого не може бути життя на землі.

Зараз у всьому світі іде невтомна боротьба носіїв життя проти носіїв смерті, і ми в авангарді цієї гігантської боротьби за мир...

Люди доброї волі, без різниці рас і переконань, в своєму кращому, людському (таких людей незрівняно більше, ніж людей зла і тьми), об'єднані єдиним і могутнім поривом — відстояти мир.

Радянські люди говорять: «Ми стоїмо за мир», і наше слово це — наше діло.

Криваві провокатори війни, бандити з Уолл-стріту, в своїх безумних зазіханнях на нашу свободу, в маячливому намаганні добитись панування над нашими душами і серцями, над нашими мускулами і нервами гублять голову і здійсмають над чудесним світом океанів людського життя волохату руку горили, троглодита власності, розбою і людиноненависництва в ім'я золота і крові. Але ми знаємо і вже багато разів це доведено історією, що смерть не може знищити життя, коли це життя озброєне любов'ю до правдивого і прекрасного, яке є суттю нашого руху вперед, до верховин вселюдської весни...

Уолл-стріт — смерть!

Життя перемагає й переможе, як воно перемагає в Курей і скрізь.

Смерть не може спинити життя, а знищити й поготів. Ми, письменники, з гордістю носимо високе звання інженерів

людських душ. Наше слово є могутньою зброєю народу, партії, яка виховала нас. Ми з почуттям великої відповідальності за справу миру й безпеки народів ставимо підписи своїх сердець на документі мільйонів проти війни, проти смерті, проти світу сваволі; і ми знаємо, що ніяка темна сила не здолає помножених сил світла, що сили миру дужчі за війну, як життя дужче за смерть.

Давно сказано народом: «Той, хто підняв меч, — від меча загине». Ми огненно протестуємо проти кривавого втручання всесвітніх бандитів у спровоковану ними війну в Кореї. Ми шлемо свої палкі побажання перемоги своїм братам-корейцям у боротьбі за право йти по вільній дорозі до щастя.

Корея — корейцям, а не паразитам з Уолл-стріту. В'єтнам — в'єтнамцям, всі землі — народам, які споконвіку живуть на них, прикрашають плодами свого труда, а не тим, хто на крові й сльозах народів хоче будувати паразитарне животіння!

Ми любимо мир, ми не хочемо війни, як не хочуть її мільйони таких, як і ми. Здіймається гігантським розбурханим океаном гнів мільйонів, ідея боротьби за мир у всьому світі стає матеріальною силою, і ніякі паперові пакти війни не допоможуть ворогам правди і прогресу насупроти волі й бажання народів кинути в смерть мільйони людей як гарматне м'ясо. Ніякими ланцюгами зради, брехні й провокації, ніякими тюрмами і бичами, тортурами і розстрілами не задушити воління народів до свободи, незалежності й щастя.

Ми всі, як один, ставимо свої підписи під Стокгольмською відозвою і певні, що вона, мов сонячний щит правди, щастя і світла, зупинить криваву тьму війни.

Ми йдемо все вперед у промінні зорі,
що самі ми створили її.

І даремно багнетів кують пазури
за морями війни палії.

Нас не спинять криваві людей косарі,
прокладаєм до щастя ми путь.
І йдемо все вперед у промінні зорі,
що народи комуною звуть.

[1950]

ІВАН ГОНЧАРЕНКО

Серед поетів Радянської України другого покоління Іван Гончаренко визначається своєю життєрадісністю як поет колгоспного села, комсомольської юності.

Слово його соковите і повне, як рум'яні яблука в садах, ритмічний пульс напружений, рядки мелодійні й милозвучні. Поет іде од безсмертних традицій Тараса Шевченка і народного фольклору, сам творячи новий, радянський фольклор. І в цьому його сила.

Але він не обмежується тільки оспівуванням села, його поетичне серце захоплюють і могутні образи індустрії, створеної народом під проводом партії, що

Врожайми степи заколосила,
на плечі домен небо підняла...

Лірика Івана Гончаренка тонка і прозора, повна пісенності:

Зорі падали у воду,
Ми стояли на мосту,—

і приваблює своєю задушевністю.

Оспівуючи новий побут колгоспного села, нових героїв, поет в ліричних образах, що радісно контрастують Шевченковій Катерині, стверджує, що ніколи не повернеться прокляте минуле, залите сльозами і гнівом великого Кобзаря.

Особливо виріс і змужнів поет під час Вітчизняної війни, якої він був активним учасником. В ліричній ніжності його голосу зазвучали сталеві ноти воїна, вірного і відданого сина партії і народу, патріота і інтернаціоналіста. Та про це далі.

В довоєнних поезіях поет сповнений споминів про бойову, переможну, чудову комсомольську юність свою, про боротьбу з бандитизмом не тільки комсомольців, але й піонерів («Смерть піонера»), і особливо показав себе як дозрілий майстер у віршах «На весіллі ланкової» і «На фестивалі». Я вважаю їх класичними. Вони — зразок поетичного розв'язання ф'ормули — «національне за ф'ормою і соціалістичне за змістом».

Тут і народний гумор: «Одним словом, стежки тої п'ять кілометрів було», що парубок утоптав до дівчини, і чудова поезія української ночі: «На осики, на тополі опадає срібний пил», і коротка, стисла біографія героїв, і особливо, я вважаю, поезія українського танцю, після Шевченка ще ніким не перевершена. Саме в тому і сила радянської поезії, що вона іде од класичної й народної поезії, розвиваючи її.

І яка чудесна, легка і граціозна поезія як зразок прозорої народності, де жодного зайвого слова, пісня «То не я стояла, мамо»:

Повела розмову мати
із дочкою восени
біля тину, біля хати,
коло білої стіни:
— З ким гуляла і стояла
у колгоспному саду?
Хто ж стояв у тім садочку
в білім платті у маю?

А дочка їй каже:

— Признаюсь одверто й прямо,—
очі долу повела,—

То не я стояла, мамо,
то черешенька цвіла.

Іван Гончаренко не обмежується тільки сучасним, його гостре поетичне око заглядає і в минуле українського народу, що він бачить в образі визвольника України — Богдана, в образі Росії, що подала руку допомоги Хмельницькому. Минуле, без якого б не було сьогодні!

І поет захоплено звертається до України:

Ще твої широкі ниви,
буйні колосом поля
не були такі щасливі,
як під зорями Кремля!

Поета захоплює не тільки природа України, але і далека тайга, Катунь-ріка («Без боротьби немає руху»). Він співає про сиців північної природи («Ойротська колицкова»). І Катунь, і Дніпро любовно обнялися в уяві поета. Серце його захоплено відгукнулося на визвольні сурми 1939 року («Коли сходило сонце», «Коломийки дівочі»):

Пада листя із тополі,
устилає темний дол.
Завтра буду в Тернополі,
запишусь у комсомол.

Ударили громи Великої Вітчизняної війни — і зазвучав голос поета-воїна. З якою любов'ю пише Іван Гончаренко про наших піхотинців, моряків, льотчиків — про Удовенка, що повторив безсмертний подвиг Гастелло, про сестер-жальниць і красу їхнього героїзму, з якою ненавистю говорить про фашистських убивць! В будинок, де жив Пушкін, влучила фашистська бомба:

Він націляв не випадково,
цей виродок нічної тьми,—
і наша слава, й наше слово
йому ненависні, як ми.

Із гнівним словом поета зливається голос безсмертя:

Есть место им в полях России
Среди нечуждых им гробов!

(О. Пушкін)

На весь свій гігантський зріст в огні й диму народної війни перед поетом встає образ моряка, що ще вище підніс прапор слави своїх попередників днів громадянської війни:

Раз моряк узився воювати,
значить, буде ворогу біда!

«Більшовики не здаються», коли купка оточених героїв
смерті коло розірвала
з ім'ям Вітчизни на вустах!

І поет хоче померти так, як сокіл неба Вітчизни Удовенко, в ім'я життя, що настане після війни.

Огонь Одеси й Севастополя клекотів у серці поета, коли він крізь смертельні громи з неба і на землі йшов з своїми героями до перемоги. Вищого героїзму немає, коли

осліп боець, але й сліпий
він заряджав свою гармату.

Партизани. Образ Леніна, безсмертна сила партії і дружби народів, зброя героїв («Слава гарматі!») — все знайшло огняний, сповнений любові відгук у серці поета.

У буднях війни тяжко народжувалося свято Перемоги, і поет вірив у нього:

Прилетять до тебе сизокрилі,
Україно-мамо, дожидай!

Порваний динамітом міст знову оживає в уяві поета, коли

Війна ущухне. Буде їй кінець!
Салют героям вигукнуть гармати.
Збудуєм знову міст через Донець!

З дитям своїм любимим на руках,
з сльозами щастя й радості в очах
у рідний край по нім перейде мати.

Поет на могилі сестри — клятва помститися. Моряк вернувся в Севастополь — сльози перемоги. У Самборі на могилі:

Спокійно спи, герой! Нехай Дунаю хвили
наспівують тобі улюблений мотив.
А ми підемо в бій,
поклявшись на могилі
любить Вітчизну так, як ти її любив.

Дорога клятв і перемог.

Югославія — і величний образ перемоги...

Лірика миру, лірика радості: «Дві криниці», «За що люблю я милого?», «Як жить на світі хороше!», «Дорога перемог». І в радості печаль за тими, хто пішов від нас, віддавши життя за Вітчизну («На могилі Ватутіна», «Пам'яті Димитрова»).

Мирний труд (осінь-трудівниця) і боротьба за мир. Ось що сповнює серце поета після огненних доріг війни. Післявоєнні поеми «Заручини» і особливо «Матрос Гайдай» становлять новий етап у творчості Івана Гончаренка. Поет береться до великих полотен. І це йому вдається.

В поемі «Заручини» він ще тільки пробує сили. В ній йому особливо пощастило передати труд. Ще не відпалахкотіла в його очах війна, і її образи він переносить у зображення природи і післявоєнного труда.

Атака весни:

З кожним днем
зими відходив фронт.

Труд:

Струнки колони тракторів
поетові нагадують воїнів.

Радісний труд на оновленій землі, де вже немає супостата. Радіють люди, радіє природа. Не марно лилась кров героїв. Живі продовжують справу загиблих, що віддали життя за життя.

Така ідея поеми «Заручини». Але в ній поет ще не дійшов до цвіту й зросту, як у поемі «Матрос Гайдай», хоч і є в ній багато хороших місць, повних справжньої поезії.

Центральний образ поеми «Матрос Гайдай» моряк Іван. Поема написана в реалістичній манері, вона повнокровна, як і образ Гайдая.

В «Заспіві» перед нами постає оспіваний в віках тихий Дунай — ріка дружби, ріка щастя.

Іван Гайдай пройшов славний героїчний шлях від Одеси, Севастополя, Керчі, Дону і Сталінграда до Дунаю і йде далі.

Ось ріка Тимок, славна не тільки боями, але й тим, що тут радянські воїни вперше ступили на землю Югославії, щоб принести їй щастя визволення: «На шлях свободи вивести з біди». Удар гвардійських армій і прорив ворожих укріплень поет порівнює з весняною бурею-грозою:

Укріплення на березі крутому
прорвали ми. В загірній стороні
бій погасав, згасав подібно тому,
як буря ущухає навесні.

У хмарах ще шугають блискавиці,
ще грім гримить, ще криє хмарна тінь
небесний звід, але сріблом синиці
уже своє видзвонюють: цінь-цінь...

Поле бою. Поранені. Ось безкозирка моряка з написом «Севасто...», а далі кров залляла... Тяжко пораненого Гайдая відправляють до госпіталю. Та він залишається жити, славний син безсмертного народу.

З поеми, як живі, встають бойові друзі Гайдая, мічман Покотило, комісар Ульянов, кохана Івана — Галинка, медсестра Лена, що врятувала і безнадійно полюбила Гайдая.

Епізод з журавлями, на яких з радістю дивилися наші бійці, а фашисти почали обстрілювати бідних птиць, і як наш крейсер «Україна» заступився своїм караючим вогнем за крилатих мандрівників. Цей зворушливий епізод з журавлями показує всю велич гуманізму наших воїнів. У поемі показано прекрасні картини природи, бурхливості весни, ніжності осені, тонко вимальовані пейзажі і в огні та бурі визвольної війни люди, визвольники і визволені.

В поемі «Матрос Гайдай» сюжет облямований хорошими ліричними відступами, цікава композиційна будова і, що особливо треба відзначити, є живі люди з їх гарячими серцями, як серце поета.

З одиотомника поезій Івана Гончаренка перед нами підводиться на весь зріст прекрасний поет, якому ми побажаємо й надалі йти упевненим кроком на вершини поезії в ім'я слави і щастя нашого народу.

[1955]

ПОЕТ ШАХТАРСЬКОЇ СЛАВИ

Повний творчих сил і поетичної наснаги зустрічає своє шістдесятиріччя улюблений співець шахтарської слави Павло Григорович Безпощадний. Син шахтаря, сам колишній коногон, він зазнав горя під'яремної праці на землі й під землею. Ця праця загартувала його в ненависті до експлуататорів і любові до народу. Добровільно він пішов у Червону Армію і під багряними знаменами перемоги повернувся до мирної праці, вже навіки вільної.

І тоді ж ми почули його перші пісні, побачили їх на сторінках його першої збірки поезій під назвою «Каменная книга».

В ній молодий поет поруч з показом безрадісного минулого всім серцем вітав новий, радісний світ, за який він бився разом з мільйонами таких, як він, і полум'яно оспівував героїчний труд шахтарів під зорею Радянської влади.

Разом з Донбасом зростав як поет Павло Безпощадний. Тонкий знавець шахтарського фольклору, він переніс його в свої вірні і мужні поезії. У задушевних строфах він передав усю простоту і велич душі шахтаря, її орлині пориви і мрії, весь багатогранний внутрішній світ бійців за сонячний камінь.

Він викривав буржуазну легенду про те, що радянські люди ніби не люблять і не розуміють краси, показавши всю велич переможців над драконом старого світу.

В поезіях Безпощадного негасимо горить любов до всього живого, до квітів і териконів, до рідних пейзажів Донеччини і насамперед — до людей труда, до рідних його серцю шахтарів.

З любов'ю він згадує свого підземного друга, що ділив з ним весь тягар під'яремної праці, і натхненними очима прозирає в майбутнє, яке сьогодні стало дійсністю, коли сталеві мускули машин замінюють мускули людини:

Он идет, этот сильный век.
Слышу грохот и ляг его брони.
На всю шахту один человек
Будет, будто шутя, коногонить!

В роки Вітчизняної війни гнівні поезії Безпощадного кликали червоних воїнів до нещадного розгрому фашистських загарбників, вірно служили народові в його героїчній боротьбі за честь і незалежність Соціалістичної Батьківщини.

З невимовною ніжністю і тугою він згадував залитий кров'ю, нескоримий Донбас і цим самим кликав до визволення рідної землі з лабет фашистської неволі.

Справжній лірик, улюблений поет шахтарів Донбасу, поет, якого знають і люблять не тільки на Донбасі, а й по всій нашій неосяжній Вітчизні, хороший і чулий товариш, Безпощадний вніс свою частку в золоту скарбницю радянської поезії. Він ще подарує нашому народові багато

поезій, сповнених любові до Вітчизни, партії, до людей безсмертного підземного труда, до нашої чудесної природи.

Честь і слава поетові, чий голос гордо піднісся в зоряне небо нашого сьогодні і в хорі вірних голосів славить землю, яка його породила, хто всі свої сили, весь жар свого серця віддає народові, сином якого він є! Ось я бачу його в мундирі почесного шахтаря, щасливого батька, люблячого чоловіка, незламного комуніста і ніжного-ніжного поета, що не може без сліз на очах говорити про любов до своєї дорогої Донеччини, до нашої спільної матері Вітчизни.

Я часто виступав з ним серед шахтарів і знаю, що підземні багатирі любов'ю відповідають на любов до них свого поета, яким вони пишаються, як своїм братом по труду, як своїм поетом, що виріс серед них, що живе серед них.

До болю рідні йому вибої, і штреки, і денна зоря, що увійшла в підземний світ і горить на касках шахтарів та шахтарок, і залізні коні індустрії на полях Донеччини, і ніжний шепіт колосків, і тихе сяйво вечірніх і ранкових вод, і спів вітру в дротах високої напруги, і золоті заграви домен, і гул металургійних гігантів, і сміх щасливої молоді в шахтарських парках... Все це — його, весь чудесний світ, що його він творить разом з мільйонами радянських трудівників.

Слава ж партії і народові, що виховують таких прекрасних синів, якими пишається кожен із нас!

Дорогий Павло Григорович! Разом з народом ми, твої соратники, вітаємо тебе із славним ювілеєм, тиснемо твою руку і бажаємо прожити ще багато літ в поході до зоряних висот комунізму:

Живи, земляк, працєю, земляк!
Під гуркіт трудових атак
Нехай твій спів ще довго лине
Во ім'я щастя Батьківщини!

[1955]

БЕЗСМЕРТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Франко — це безсмертя українського народу. З поезією Франка зв'язана наша бойова пісня «Каменярі», а ми з рушницями за плечима слухали її, і нам здавалося, що ми ті каменярі, яким судилося розбити прокляту скелю рабства і нужди, і клялися це зробити, і зробили.

Не можна без сліз читати поему «Мойсей», де з такою силою, яка потрясає до ридань, передана любов до свого народу. Близька нам інтимна лірика Франка, де глибоко інтимне стає загальним. Його соціальна лірика насичена глибокою любов'ю до простих людей і ненавистю до їх гнобителів, яка закликає любити не тільки свій народ, але і інші народи. Франко — поет-патріот, інтернаціоналіст. В його інтернаціоналізмі — могутній дух, коріння якого є безмежна любов до своєї батьківщини.

Але мені легше, ніж прозою, сказати про великого поета поетичною мовою.

Я прочитаю вам невеликий вірш, який зветься «Слово».

СЛОВО

Як сурма, що кличе до бою,
як поклик ранковий гудка,
звучить в кожнім серці луною
безсмертнее слово Франка.

Любов до Вітчизни своєї
у ньому як радісна даль,
і огненна мука Мойсея,
й «Зів'ялого листя» печаль.

Гостріше воно за багнети,
ясніше за сяйво заграє

безсмертнее слово поета,
що все для народу віддав.

Живе в ньому серце велике,
і юне воно, і нове.
Хай дні умирають без ліку,
а слово поета живе.

То гаснуть дерев силуети,
то знов розцвітає блакить.
Безсмертнее слово поета
в граніті, у бронзі дзвенить.

Звучить воно з роду й до роду,
як моря грімливий прибій,
і втілює душу народу
в красі непогасній своїй.

Як сяйво світів над світами,
відбите на сталі клинка,
ти житимеш вічно між нами,
безсмертнее слово Франка!

[1956]

ВЕЛИКИЙ УЧИТЕЛЬ

Иван Франко — великий учитель моей поэтической юности. Под гул орудий вооруженные воины революции читали со сцены своим боевым товарищам его бессмертных «Камеполомов», призывавших нас громить проклятую скалу старого мира.

Не раз я плакал над огненными страницами «Моисея» и над болью и нежностью «Увядших листьев».

Бессмертный Франко учил нас любить свой народ, свою родину.

Великий лирик, поэт-философ перелил кровь своего сердца в наши сердца, и мы пронесли дальше его любовь и веру в прекрасное будущее нашего народа, разбив скалу рабства и тьмы.

Печать его гения на всей нашей литературе, являющейся оружием раскованного народа, который стал свободным хозяином своей земли и кузнецом своего счастья.

Сбылись пророческие слова Франко, и Украина в счастливой семье вольных народов цветет под звездой счастья.

Вечно будет жить в наших сердцах память и любовь к бессмертному Каменолому, учившему нас любить не только свой народ, но и другие народы, которые своими мечтами и своей борьбой являются нашими братьями. Как живой среди нас, идет великий Франко в коммунизм.

[1956]

СЕРДЕЦЬ ПЕРЕГУК

День поезії для нас, поетів, — іспит любові.

Між поетами і їх читачами, між їх серцями простяглися незримі нитки, власне струни, в яких звучить натхненне слово, що зв'язує поета з читачем. Автограф автора на його книзі — це жива фіксація цього зв'язку.

Ми ввійшли в книжковий магазин Укрлітфонду, уже заповнений народом. Ми, поети, спочатку почитали свої вірші, а потім товариші купували наші книги з написами поетів на згадку.

Я підписував, як у сні, власне, підписувало моє серце моїй живій любові, що проходила переді мною рідними юними й літніми обличчями, і в привітних очах моїх друзів я бачив себе, свою любов до нашого великого, героїчного українського народу, до партії, до сонця, що усміхається

землі моїх батьків, я відчував, що їх серця б'ються в унісон з моїм, що вони розмовляють... Це як

И звезда с звездой говорит.

І так було з моїми побратимами-поетами в їх теплому єднанні з народом.

Перед нами проходили учні, студенти, робітники, вчителі, науковці, але у всіх билося з нашими серцями одне могутнє почуття братерства й любові, почуття, що ми сини одної матері Вітчизни, почуття, що труд став піснею в ім'я майбутньої радості й щастя людства — комунізму.

21/X 1956

ЯК Я ПИСАВ «ЧЕРВОНУ ЗИМУ»

Одгриміли фронти...

З їх вогню я повернувся на село.

Ішли друзі мого дитинства і юності з роботи і оточили мене біля заводського муру. Я почав їм розповідати про бої, читав їм свої вірші, а вони захоплено слухали...

І один із них сказав: «Володька, напиши про мене!»

А другий: «І про мене!»

Третій, четвертий: «І про мене, і про мене...»

А в мене душа засіяла такою любов'ю до них, що я майже крикнув: «Я про вас в с і х напишу!...»

І от гуркоче шумливий, повний сонця і руху весняний, квітневий Харків.

Це був 1921 рік.

Моя одеська знайома комуністка, товаришка Шотнек, познайомила мене з товаришем Куликом, який тоді завідував агітпропом ЦК КП(б) У.

Це було так.

Прийшли ми з товаришкою Шотнек в бібліотеку ЦК, і вона попросила мене прочитати їй вірші. Я їй читав свої

російські вірші, а потім спитав її: «Ви по-українському розумієте?»

Вона сказала: «Розумію».

Тоді я почав їй читати «Відплату».

А в цей час на каналі лежав маленький чоловік, у сивому костюмі, з гострою рудою борідкою, і читав газету.

Коли я читав вірші російською мовою, чоловік продовжував читати, а коли він почув перші рядки «Відплати», то одіклав газету вбік, підвівся і підійшов до нас. Уважно дослухав до кінця вірш і спитав мене українською мовою: «Хто ви такий будете, товаришу?»

Шотнек познайомила нас і сказала, що бажано було б через ЦК одкликати мене з армії.

І мене було одкликано, як молодого поета, з армії і призначено інструктором преси при агітпропі ЦК КП(б)У. Я міг цілком віддатися поезії.

В редакції газети «Вісті» я читав відомому критикові «Відплату», а він, маленький і гостроносий, у довгій кавалерійській шинелі, перебивав мене захопленими вигуками і просив читати далі, «щоб продовжити такі гарні переживання». Коли я скінчив читати, він сказав: «Де ви були? Ми так довго чекали вас в українській літературі!»

Це був один з відомих тогочасних критиків.

Я йому читав і мої російські вірші про рідне село, завод і шахти, а він мені сказав: «Якби ви про це ж саме та написали українською мовою».

І я другого дня приніс йому «Червону зиму».

Як військовий політпрацівник я спинився в окремому номері готелю, де спинялися всі прибулі в розпорядження політвідділу Південно-Західного фронту.

Хоч місто і взяло мене в свій солодкий полон, але мені все снилися зелені пахучі береги Дінця, ріки мого смуглявого хлоп'яцтва, з якою я познайомився ще малям...

Одгорів метушливий день. Я повернувся до готелю.

В номері з меблів було ліжко, стіл, стілець і шафа

з дзеркалом для одержі. От із цієї шафю, власне з трюмо в ній, і зв'язане народження «Червоної зими».

Я стояв перед трюмо, звідки на мене дивився смуглявий сумний юнак, і раптом я ніби розтанув в тумані і зник у свічаді, а замість мене простяглася важка, грозова й радісна дорога мого молодого життя...

Я пригадав свої перші трудові кроки, друзів своїх, з якими ділив і радість і горе, рум'яних чорнобривих дівчат і місячні половники, і те, як радісні робітничо-шахтарські колами вітали революцію, а я, сп'янілий од щастя, ішов у цих колонах і цілувався з такими ж, як я...

Ось тривожно і грізно кричить заводський гудок, і цей залізний і довгий крик туги і владно б'є по нервах і кличе, кличе...

В небі рвуться і тануть димки шрапнелі, наче безжурні хмарки, але з них летить смерть...

Ми з гвинтівками в руках біжимо до заводу по вулицях, повних кулеметної стрілянини, на бій за владу Рад...

Дороги, дороги, дороги... Сніги, ешелони, кров...

І нарешті, мов казкова жар-птиця, в радісних руках мільйонів — Перемога!

З тисячами таких же, як і я, повертаюсь на село.

Мене тяжко засмутила смерть брата Олега, що так і не дочекався мене з фронту з галіфе для нього, про яке він наївно мріяв, працюючи на заводських каламажках... Йому було сімнадцять років.

Туга і радість злилися в мені в золотий спомин душі, що вилився в пісню і став «Червоною зимою»...

Я дивився на трюмо і співав і плакав, співав і плакав... Про форму я не думав. Вона сама виникла з ліричної поведі, що залила мою душу...

Я не писав, а складав поему.

І коли я скінчив, то відчув таку щасливу спустошеність, якої більше ніколи не відчував ні до, ні після «Червоної зими».

Все: і композиційна будова, і ліро-епічний сюжет з наро-

станням ліричного струму, його кульмінацією і спадом, мелодика в будові словесних сполучень, образи — все це народилося з пережитого і передуманого, як дитина першої любові, в сонячному русі почуття, вагітного думкою...

Слова, як намисто на нитку, нанизувались на мотив і зливались з ним, щоб стати піснею моєї, нашої революційної юності.

Другого дня я пішов до Василя Блакитного. Він кудись ішов з товаришем і спускався сходами. Там же, на сходах, я дав йому рукопис поеми. Він глянув на перші рядки, і враз його очі синьо ї щасливо засіяли...

«А гарно... Дивись!» — захоплено вигукнув він до товариша і прочитав те місце, де «шикують злидні нас юнак до юнака...».

У поеми не було ще назви, і Блакитний взяв її з самого тексту: «О не забудь мені червону ту зиму!» Він порадив мені назвати поему «Червона зима».

Що ще я можу сказати?

Що значить: я не думав про форму, про техніку, коли складав «Червону зиму»? Звичайно, думав, але дуже швидко, так швидко, що наче й не думав. Весь технічний досвід під час натхнення, напруження і загострення всіх почуттів використовується майже автоматично... От чому, чи с натхнення або настрої, чи його немає, треба систематично працювати, збагачувати себе всіма поетичними засобами, а коли прийде справжнє натхнення, то в горні емоціональної бурі народиться те, що треба, і кожне слово, образ і епітет стануть на своє місце.

Думка, почуття, думка або почуття й думка, яка його увінчує, — такий рух поетичного твору. Переживаєш, думаєш і знов переживаєш перед появою його на світ.

І чим багатший життєвий досвід, чим ближче поет до народу, тим правдивіша з його серця вилетиться пісня, і поет стане вустами народу,

[1957]

ДО ЧИТАЧІВ ЖУРНАЛУ «ЗМІНА»

Я дуже люблю молодь. Молоді присвячено всю мою поезію, присвячено молодості Вітчизни й молодості наших почуттів, дружбі, любові.

Хоч уже надійшло мов шістдесятиріччя, але я душею все той же юнак, коли по золотій донецькій землі ніс свого першого вірша в лисичанську робітничу газету. Не можна бути старим в нашій вічно молодій і прекрасній Вітчизні сонця, життя і щастя.

Бажаю од усієї душі, що ще зеленіє й цвіте, як весняний сад, вам, нашій чудесній молоді, молоді Країни Рад, добре вчитися, рости, бути щасливою, прославити відданим трудом нашу сонячну Вітчизну, Вітчизну Комунізму.

[1958]

ПОЛВЕКА ПОЭТИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА

Под гром орудий гражданской войны, когда в золотой ржи Украины вставали гигантские черные столбы земли, поднятой взрывами, я впервые познакомился с нежной лирикой Максима Рыльского.

И гремела она в моей душе громче орудий, бьющих раскаленным металлом по цепям бойцов, которые сражались за счастье народа.

Вот и сейчас звучат во мне эти строки:

Яблука доспіли, яблука червоні!
Ми з тобою йдемо стежкою в саду.
Ти мене, кохана, проведеш до поля;
Я піду — і, може, більше не прийду,

А особенно:

Поцілуй востаннє, обніми востаннє.
Вміє розставатись той, хто вміє любити.

Почему же так взволновало меня это стихотворение? Потому, что оно человечно. А мы сражались за все человеческое.

Когда отгремели фронты и мы сменили винтовки на станки, плуги, рейсфедеры и перья, я глубже познакомился с чудесной, мудрой и нежной лирикой Рыльского и навсегда полюбил его как поэта и как человека.

Еще я люблю Рыльского как переводчика.

Есть наслаждение в процессе создания, а есть наслаждение, когда читаешь созданное другим. С таким чувством — от первой до последней строчки — я прочел вдохновенный перевод М. Рыльского «Пана Тадеуша» А. Мицкевича. Простите меня за аналогию, но я считаю, что Рыльский это наш Жуковский — бессмертный переводчик Гомера и Шиллера.

Максим Рыльский неразрывно связан своим творчеством с народом, которому отдал свое доброе, чуткое сердце.

Есть такие поэты — их понимаешь не по частям, а целиком, настолько полно их творчество входит в твою душу и облагораживает ее, поднимает тебя к звездам, и ты хочешь стать лучше, еще и еще лучше, чтобы быть достойным духовной красоты твоего народа.

Максиму Фаддеевичу Рыльскому сегодня исполняется 65 лет. Полвека поэтического творчества. Пятьдесят лет жизни, отданной народу.

Я, а вместе со мной и миллионы читателей желаем нашему Рыльскому еще долго, долго ходить по золотой земле Украины, петь с великой любовью к советским людям, петь о них и для них.

[1960]

ЯК МИР, ЯК ЩАСТЯ, ЯК ЛЮБОВ!

А ночь плывет, сомкнув над миром вежды,
Услышу вновь я шум родной травы.
О, сколько света, света и надежды
На затемненных улицах Москвы!

Этим четверостишьем заканчивалось одно из моих стихотворений, написанное восемнадцать лет тому назад — в сентябре 1942 года, когда мою дорогую Украину терзал озверевший враг. Не подумайте, что это перевод. Нет! Оно было написано по-русски. И не случайно.

...С детских лет русский язык для меня родной и близкий. Я жил в Воронеже, на Кавказе и в других местах необъятной России. И не только слышал русскую речь, но и упивался светлой лирикой Пушкина и Лермонтова, зачитывался бессмертными творениями Толстого, Тургенева, Гоголя. Русский язык ввел меня в поэзию. Я начал писать с четырнадцати лет. Первые стихи слагались по-русски. Так, в 1917 году в газете была помещена моя первая проба пера «Молитва за родину».

Я и теперь пишу иногда стихи по-русски, так как не могу не писать их.

Великий русский язык! Если бы не он, я не был бы таким, каким стал. Ведь он старший и любимейший брат соловьиной речи моей бессмертной Украины.

...Птицы ищут тепла. Они летят на юг, в далекие жаркие страны. А человек может найти его и на севере. Человек едет в Москву, где сейчас снег. Украинец едет в Москву. Украинец знает, что в зимней, холодной Москве он найдет самый теплый дружеский прием.

Уже так повелось, что все свои лучшие достижения советские люди привыкли показывать тут, в сердце нашей великой Родины. В третий раз украинские писатели, артисты, музыканты, художники — лучшие представители нашей ли-

тературы и искусства — привозят в столицу все то, чем богата украинская национальная культура.

Русский народ всегда знал и чтит нашу литературу, наш язык, наши песни. Москвичам, которые приходят на наши выступления, не нужен переводчик. Ведь встречаются братья. Братья по духу, братья по культуре, братья по языку.

Звучит в Москве украинская речь. Это не ново. Так было всегда. Но сейчас звучит она и в устах нескольких тысяч участников Декады.

Всему миру известна гигантская роль в популяризации родного языка, в утверждении его силы и красоты таких истинно национальных поэтов, как Пушкин, Шевченко, Мицкевич. Они почерпнули у народа свой великолепный, сочный язык и вернули его народу еще более отточенным, обогащенным. Благодаря их творчеству народы земного шара научились лучше понимать друг друга, уважать друг друга, ценить.

Но только Октябрьская революция дала украинскому народу возможность в полный голос заговорить на своем родном языке. И с тех пор он непрестанно крепнет и обогащается. От поэтов, от их активности, отражающей и выражающей волю миллионов, многое зависит в поднятии к сияющим вершинам общечеловечности своего национального языка. Я за естественную взаимопроницаемость и взаимообогащение языков. И дело тут не в простом заимствовании отдельных слов, специфических оборотов. Я думаю, что в далеком и чудесном будущем из всех национальных языков на основе их равенства и братства возникнет новый, общечеловеческий язык, на котором будут говорить наши потомки — люди коммунистического общества. Но это произойдет не путем нивелировки языков, не путем подчинения одного языка другому. Это станет возможным только при полном, всестороннем развитии каждого национального языка. Известные строки из стихотворения поэта Расула Гамзатова:

И если завтра мой язык исчезнет,
То я готов сегодня умереть,—

являются поэтической гиперболой, выражающей великую силу любви к родному языку, созвучную всем нам.

Да, слияние языков, слияние всех национальных культур — это дело чудесного, но еще не скорого будущего.

Мы рады познакомить вас с лучшими последними достижениями нашей литературы и искусства. Достижениями, которые ярко доказывают небывалый, удивительный расцвет нашей украинской культуры — социалистической по содержанию, национальной по форме.

Хочется только еще раз подчеркнуть, что все наши успехи стали возможны благодаря победоносной Октябрьской революции, неустанной заботе Коммунистической партии о развитии всех народов Советского Союза. У наших народов одни интересы, одни стремления. Мы идем в едином строю борцов за коммунизм. Разговаривая на разных языках, мы говорим на одном — на языке мира и дружбы между народами. И как тут не вспомнить замечательные слова Максима Рыльского:

Мужай, прекрасна наша мово,
Серед прекрасних братніх мов,
Живи, народу віще слово,
Над прахом царських корогов,
Цвіти над нами веселково,
Як мир, як щастя, як любов!

[1960]

СЛОВАЦЬКОМУ ЧИТАЧЕВІ

Лірика кохання, лірика людського серця є вічною темою світової поезії. Вона є національною і разом з тим вселюдською. Всі люди живуть не в однакових умовах, їхні душі різні, але в коханні вони палають однаковим полум'ям.

Зрозуміло, що інтимна лірика народжується в певних соціальних і національних умовах, і тому вона відбиває особливості свого часу. Перед Жовтневою революцією, коли народи колишньої царської імперії боролися за право на дружбу, щастя і мир, любовна лірика була дуже сумною, особливо в народних піснях. В людському серці відбивалася вся біль і трагізм соціальної нерівності. Тепер, коли український народ вільно розправив свої могутні крила для польоту в комуністичне завтра, коли почуття кохання звільнилося від соціальних, національних і расових кайданів,— інтимна поезія в країні вільних соціалістичних націй звільнилася від суму і жалю, засяяла барвами вірності, радості і щастя.

Наша суб'єктивна лірика — це лірика вільної людини, свідомої того, що вона сама є ковалем свого щастя. Тоді й поет щасливий щастям свого народу.

Вітаючи словацьких читачів і відкриваючи їм сторінки свого сповненого любов'ю серця, я пишаюся тим, що наші серця з'єднає давня дружба словацького і українського народів, що в нашій землі спить вічним сном великий син словацького народу Ян Налепка, а в словацьких горах разом з синами інших братніх радянських народів спочивають сини героїчної України, які принесли Словаччині звільнення від кривавої фашистської ночі.

Як символ того, що зараз продовжуються традиції великого Шевченка, українські письменники посадили навколо його могили сто молодих дубків. Їх коріння вросло в землю, в якій спить наш Тарас. Так і коріння нашої поезії вросло в його безсмертну творчість, в його полум'яну лірику, смуток і гнів якої змінилися в творчості українських радянських поетів на оспівування радості, почуттів кохання, лірику соціалістичної людини, яка не відділяє свої почуття від почуттів і долі свого народу.

[1961]

ДРУГ І ПОРАДНИК ЧИТАЧА

Про красу праці бібліотекаря

З ім'ям бібліотекаря у мене пов'язано багато світлого, радісного в далеку пору дитинства, в недалекому минулому і в теперішньому житті.

Ще підлітком, до революції, в страшному й жорстокому світі, єдиним світочем мого маленького життя були книги, які давали мені те, в чому відмовляло життя — ми жили дуже бідно.

Книги розвивали мою фантазію, давали моїй душі могутні крила, і я їх любив пристрасно й беззавітно, не міг жити без них.

Я дуже захоплювався детективною літературою, але оскільки в тій землянці, де нас мучилося десять душ разом з батьком і матір'ю, не могло бути й мови про книги, то я просив «почитати» у незнайомих людей, яких зустрічав на вулиці незмінним запитанням: «Дядю! У вас нема про сищиків?»

Одні мені нічого не відповідали й проходили мимо, інші проганяли мене, а треті — зупинялися, зацікавлені наполегливим, пристрасним проханням, і вели до себе, давали мені читати те, що в них було.

Так я «наскочив» на Сергія Лукича Зубова, який завідував нашою заводською школою для робітників і службовців і бібліотекою при ній (п'ять копійок в місяць за читання).

Сергій Лукич, спокійний і добрий, в світлих окулярах, через які він дивився на світ мудрими людськими очима, дозволив мені, смаглявому горобеняті, бідно зодягненому, але прагнучому світла в п'яті жорстокого світу, безплатно читати книги, які я тільки хотів, звичайно, стосовно до мого віку.

Це було моє перше знайомство з бібліотекарем, і воно залишилося в моїй душі на все життя як світлий промінь у темряві безрадінного дитинства.

В буремні дні полум'яних літ громадянської війни, коли я, як і тисячі моїх ровесників, з гвинтівкою в руках бився за владу Рад, мені довелося бути бібліотекарем ротної бібліотеки. В ній було небагато книг. Кілька томиків «Кобзаря», зачитаний до дір «Тарас Бульба» Гоголя, невеличкі збірники віршів Лесі Українки, Івана Франка, оповідання Горького, Чехова. Вся вона вміщувалася в невеликій скрині, зробленій із снарядного ящика.

Багато води утекло з того часу, але наче зараз перед моїми очима постають образи незабутніх бойових друзів. З якою любов'ю гортали загрубілі, закурені порохом димом руки сторінки книжок. Багато хто з нас був напівграмотний і вчився читати в коротких перепочинках між боями з білогвардійськими бандами. Мене товариші тоді тепло називали «Володя-бібліотекар». І я гордився цим прізвиськом. Адже товариші довіряли мені те, що їх найбільше хвилювало, — просили дати книжку таку, щоб краще було розуміти світ, або книжку, щоб «брала за душу», як любив говорити відчайдушної сміливості молодий борець, шахтар Павло Крутько.

Про це я згадую тепер з великою теплотою і радісним хвилюванням.

А скільки потім світлі руки бібліотекарів знайомили мене з золотим і незвіданим на шляху до духовних вершин Людини, бо з дитинства я рівнявся на духовних богатирів і мріяв бути схожим на них.

У період Великої Вітчизняної війни мій літературний архів залишався в Києві і був захоплений гітлерівськими загарбниками. В кривавому мороці окупації, коли німецькі фашисти лютували в квітучій столиці України, бібліотекарі врятували і зберегли не тільки мій архів, але й архіви багатьох моїх товаришів по перу.

Харків'янам добре відомий справжній подвиг бібліотекарів Наукової бібліотеки імені Короленка, які в чорні дні фашистської навали зберегли в неймовірно тяжких умовах сотні тисяч книг — цього неоціненного багатства, яке сьогодні служить трудящим.

І зробили це прості, скромні трудівники — бібліотекарі, справжні патріоти своєї Вітчизни.

Володимир Іллєч Ленін, який сам багато працював у бібліотеках, як ніхто інший, цінив і високо поважав працю бібліотекарів. Саме його турботам ми багато в чому зобов'язані широкому розвитку бібліотечної справи в країні. А хіба не справжньою ленінською турботою про те, щоб книга доходила до кожної сім'ї, кожного трудівника міста й села, прийнята постанова Центрального Комітету КПРС «Про стан і заходи поліпшення бібліотечної справи в країні».

В історії є багато прикладів, коли бібліотекарями працювали видатні діячі науки й культури. Вони цінували, поважали бібліотечну професію, вважаючи її почесною можливістю говорити з народом, доносити йому найсвітліші ідеали людської культури.

Довгий час, наприклад, працював бібліотекарем Петербурзької публічної бібліотеки славнозвісний російський поет-байкар Іван Андрійович Крилов. В цій же бібліотеці завідував художнім відділом видатний російський музичний і художній критик Володимир Васильович Стасов. Геніальний польський поет Адам Міцкевич теж працював в один з періодів свого життя бібліотекарем. Багато сил і енергії віддав роботі в бібліотеці відомий радянський білоруський поет Янка Купала.

Краса і благородство праці радянського бібліотекаря в тому, що він — активний учасник комуністичного будівництва. Адже в його руках можуть сила впливу на людину — книга, сила, яка піднімає людей на подвиг, на боротьбу за краще майбутнє.

Хто з нас не захоплювався неповторним Павкою Корчагіним, безсмертним горьківським Данко або Тарасом Бульбою — чудовим витвором гоголівського генія! І як часто ми згадуємо, що саме ці книги прийшли до нас із світлих, добрих рук бібліотекаря.

Хіба працю бібліотекаря, який несе книгу в маси, щоб виховувати їх в дусі високих ідей комунізму, прищеплює їм кращі якості найпередовішого в світі радянського суспільства, не можна назвати благородною? Цей труд потрібний людям, як повітря, як хліб, як саме життя. Особливо чутливо прислуховується до слів бібліотекаря молодь — ті, яким дано зводити світлу будівлю комунізму — мрію багатьох поколінь людства. Вміло дібрана книга, вчасно подана порада веде людей на хороші справи, вчинки, будить у них любов до прекрасного.

Як часто бібліотекареві доводиться чути, коли читач говорить: «Щиро вам вдячний, мені дуже допомогли книги, які ви мені дали».

Це, безумовно, найвища похвала і найвища оцінка його повсякденної скромної праці.

На жаль, у нас ще є люди, які потрапили в бібліотеку випадково, вважаючи, що можна працювати бібліотекарем кожному, що це «легка робота»... Від такого бібліотекаря читач не одержить справжньої допомоги.

Відомий радянський письменник Ілля Еренбург не випадково називав бібліотекарів в одній із своїх статей довіреними особами письменників — людьми, яким вони ввіряють творіння своїх сердець, людьми, які відкривають їм шлях у гущу читацьких мас. З повним правом бібліотекаря можна назвати сьогодні довіреною особою радянського читача. Саме він допоможе знайти в неосяжному світі книг ту, яка найбільш потрібна для праці, для душі, для життя.

І як же не радіти від свідомості того, коли бачиш, як на твоїх очах росте людина, що спізнала на собі могутню

життєдайну силу книги, яка допомагає їй твердіше, впевненіше крокувати в житті. Тільки глибоко культурна людина, що знає і любить свою справу — бібліотеку, зможе виправдати довір'я людей, для яких книга — друг і порадник.

Від бібліотекаря залежить багато. Він — душа справи, говорила свого часу друг і соратник незабутнього Ілліча Надія Костянтинівна Крупська. Звичайно, майстерність, ерудиція в бібліотечній справі приходять з роками. Але без любові до своєї професії, без творчого горіння їх не буде. Недаремно великий пролетарський письменник Максим Горький закликав любити те, що робиш, і тоді праця, навіть груба, піднесеться до рівня творчості.

Прошагуючи книги, бібліотекарі допомагають радянським людям підвищувати ідейний і культурний рівень, оволодівати досягненнями науки й передовим досвідом.

В наші дні, коли весь народ бореться за виконання історичних рішень січневого Пленуму ЦК КПРС, готує гідну зустріч XXII з'їзду партії, бібліотечні працівники допомагають трудящим здобувати пові висоти в боротьбі за дострокове виконання семирічки.

Я знаю багатьох бібліотечних працівників, до яких читачі приходять не тільки за книгою, а й за порадою в житті, діляться з ними найбільш потаємним. Це довір'я й повага формуються роками й залишаються на все життя. Понад десять років завідує Судилківською сільською бібліотекою на Хмельниччині Дар'я Олександрівна Сунцова. Це справді полум'яний пропагандист книги, закохана в свою справу людина. В селі її знає кожний, від старого до малого. Знають і глибоко поважають. Дар'я Олександрівна ніколи не стоїть осторонь життя, завжди дасть добру пораду людині, що прийшла до неї в бібліотеку за допомогою. Як рівна серед рівних виступає вона на колгоспних зборах, де хлібороби говорять про свої трудові діла. Своєю пристрасною,

наполегливою працею вона заслужила це право. Ні, не така легка справа бути бібліотекарем, як дехто про це думає. Недаремно Дар'я Олександрівна Сунцова нагороджена високою урядовою нагородою — орденом «Знак Пошани».

Близько тридцяти років наполегливої праці віддала любимої професії Надія Сергіївна Косенко — директор Львівської обласної бібліотеки імені Ярослава Галана. Ініціативна, енергійна, вона й тепер не мислить свого життя без щоденної цікавої розмови з читачем. За довгорічну працю на благородній ниві бібліотекаря Надія Сергіївна в числі інших працівників бібліотек нагороджена орденом «Знак Пошани».

В нашій республіці є багато й багато хороших бібліотекарів. Але назвати їх у цій невеликій статті (хай пробачать вони мені!) просто неможливо.

Бібліотекарі! Це ті люди, що стоять біля могутнього джерела скарбів духовної культури людства і, як наші духовні брати і сестри, роблять з нами, письменниками, одну велику справу — допомагають партії вести народ до вершин комунізму!

Од світлих рук твоїх іде таке сіяння,
Що серцем ти зігрів, о друже наших серць,
Коли даєш книжки ти людям для читання,
Книжки, в яких іде добра із тьмою герць.
Книжки, що для борні окрилюють уяву,
Що дух підносять наш до зоряних вершин...
Бібліотекарю — оці слова ласкаві,
З безсмертям людських дум серця єднає він!

[1961]

ПРО СВОЮ ЗБІРКУ «ЩАСТЯ СІМ'І ТРУДОВОЇ»

Назва збірки пішла від «Вышли мы все из народа, дети семьи трудовой» і з вірша забутого поета:

Стихли все бури и сечи
безумной войны мировой.
Сомкните ж могучие плечи
за счастье семьи трудовой! —

якого я прочитав в харківській газеті «Донецкий пролетарий» за 1917 рік. Тоді щастя сім'ї трудової було як мрія, а сьогодні це — життя.

Відблиск щастя народного на всьому: в очах людей, на сталевих грудях верстатів, у вікнах, на деревах. Воно звучить у заводських гудках, ході людей і в моєму закоханому в Батьківщину серці.

Армія, яка знає, за що вона бореться, — непереможна. Так і червона армія труда, яка завдяки партії знає, куди вона йде і в ім'я чого працює, — теж непереможна і досягне своєї мети. Воля партії оволоділа думами народу, і народ став як одна людина.

От про цю щасливу людину — народ, я і написав збірку поезій, в яких внутрішнім змістом є здобуте вільним трудом щастя мільйонів, і мені хотілося, щоб його відблиск було незримо розлито і в поетичній формі, а не тільки на тому, про що йде мова.

Якщо це мені вдалося і це відчувє читач, мені це буде найбільшою нагородою.

Про саму збірку я не хочу писати, бо читач — не дитина і сам має свою голову, щоб розібратися в написаному.

Тільки я на щастя дивлюся в динаміці його розвитку, і моє бажання, щоб усі були щасливі, перемагає все в мені.

Це так, як коли ми юними ішли на битву за наше щастя. Тоді хоч воно було й далеко, але здавалося близьким-близьким...

А я ж і у віршах воюю як солдат народного щастя.

[1962]

МІЖНАРОДНІ ЗЛОДІЇ

Міжнародні зlodії знову розпоясалися і простягли криваві пазури до Конго і Куби, щоб залити кров'ю героїчні народи, які скинули ненависне ярмо колоніальних акул.

Але часи вже не ті, коли імперіалісти могли безкарно хазяйнувати бичем і штиком на материках, де тільки мріяли про свободу їх поневолені раби.

Могутній табір соціалізму грізно попереджає кривавих загарбників, і до нашого гнівного голосу приєднується буря обурення й гніву незліченних мільйонів голосів людей доброї волі планети, що кризь соціальні урагани летить до сонячних верховин комунізму.

Ні! Ніколи народи Африки і Азії, народи Південної Америки, що здіймають колись похилені чола до сонця свободи, ніколи вже більше не нахилять засмучених голів до землі, політої їх кров'ю і потом.

Вони зараз невідборимо ідуть вперед, і ніякі ні індивідуальні, ні колективні агресії не зупинять їх переможного руху до всесвітнього щастя, — путь, який показав їм ще в 1917 році безсмертний Жовтень.

Все більше народів ідуть по дорозі, осяяній світлом ідей Маркса і Леніна, і ця дорога став все ширшою і все яснішою.

Імперіалізм заходить, і обрії боротьби, як зоря світання, заливають моря багряних прапорів, на яких написано:

«Х А Й Ж И В Е М И Р!»

[1962]

ПОДДЕРЖИВАЕМ!

Предложение Г. Мусрепова, М. Рыльского, К. Чуковского и С. Щипачева о введении новых литературных премий, которые существовали бы наряду с Ленинскими премиями, по-моему, заслуживает самого серьезного внимания. Я со своей стороны полностью поддерживаю такое дельное предложение, считая, что вопрос этот, как говорится, давно назрел.

Все мы сходимся на том, что нет более высокого признания творчества, именно творчества того или иного советского писателя, чем присуждение ему Ленинской премии. Только те произведения, которые составляют гордость всей нашей многонациональной литературы, которые стали духовным богатством самых широких масс народа, только они достойны этой самой высшей награды. Их, конечно, немного. Да и не может быть много, ибо они — образец, лучшие из лучших.

А теперь представьте себе, что появилась книга очень хорошая, даже отличная, просто одна из интереснейших книг года. Предположим, что написал ее молодой, еще почти неизвестный литератор. Может быть, это даже его первая серьезная книга. При нынешнем бурном росте литературной молодежи такая ситуация представляется вполне реальной.

Правильно ли было бы выдвигать и тем более присуждать ей в данном случае Ленинскую премию? Думаю, что нет. Ведь мы помним: «Лучшие из лучших». Но, с другой стороны, такая книга заслуживает всяческого поощрения и должна быть отмечена, так сказать, во всесоюзном масштабе. И тут выясняется, что награждать ее нечем. Республиканские премии кое-где есть. У нас, например, на Украине введены ежегодные премии имени Шевченко, — и это стало огромным событием в культурной жизни республики. Книжки о молодежи уже несколько лет поощряются у нас республиканской премией имени Николая Островского.

Видимо, пришло время ввести общесоюзные литературные премии за лучшую книгу года в прозе и в поэзии. Это могут быть, как предлагают товарищи, премии имени Горького и имени Маяковского. А возможно, премии имени Пушкина и имени Чехова или, скажем, Толстого. Об этом можно подумать особо, и не в названии, как говорится, суть. Главное — они нужны, общесоюзные государственные премии, которые отмечали бы литературные достижения года. И, между прочим, введение их придаст еще большее значение Ленинским премиям как самой высшей и самой почетной награде.

[1963]

КРИЛА НАШІ

Партія — моя духовна мати. В бурях і громовицях громадянської війни я прийшов до неї, і ось уже йде сорок четвертий рік, як я — в рядах комуністів, серцем і піснею служу народу.

Партія для мене — це цілий світ, романтичний і прекрасний, що одкрився моїй душі і навіки зачарував мене.

Партія навчила мене розуміти життя як вічну творчість, як безкінечний рух вперед до нового, до кращого.

Партія гартує нас для боротьби і труда. Вона дає нам незламні, величні крила для злету на високі верховини розвитку.

Служити народу як комуніст — це найвище щастя на землі.

Треба збагачувати свій духовний світ усім кращим, що є в нашого народу.

Наша партія у боротьбі за щастя всіх людей на землі озброєна найвищим здобутком людства — марксизмом-ленінізмом.

Партія Леніна — моя віра, надія і любов.

Туманом гане ніч безсила,
Усе коротша її тінь.
А партія нас окрилила
Для злету в ясну далечінь.
Одкрили ми в майбутнє брами —
В новий, іще не знаний час.
Безсмертний Ленін вічно з нами,
А з ним ніхто не зломить нас.

[1963]

ШЕВЧЕНКО З НАМИ

1. Шевченківські традиції відігравали й відіграють велику роль у розвитку української радянської літератури, в становленні її як народної літератури, в її реалістичності й прозорості, простоті й музичності як вічне й невичерпне джерело прекрасного в нашій поезії, що дало їй імунітет у боротьбі проти впливу буржуазних течій як ознак розкладу і відриву від народу, від народності.

2. У моїй творчості Шевченко — це як сонце для всього суцього. Ще маленьким я плакав над «Катериною», перекладав російською мовою «Кавказ». Дихання шевченківського генія я відчував, коли починав поетичний шлях, і відчуваю й зараз в силі його неперевершеного гніву, його безсмертної любові.

Я вчився у великого Тараса любити Україну і ненавидіти її ворогів, вчився служити народу й жити його мріями, його стражданнями, страждати й радіти його радістю.

[1963]

НЕЗАБЫВАЕМЫЙ

С именем Демьяна Бедного связана моя боевая и литературная молодость. Еще на полях гражданской войны я читал его набатные строки. Под влиянием огневой агитации стихов Бедного солдаты белогвардейских армий переходили на нашу сторону. Меня всегда волновала и волнует глубокая народность и партийная направленность его поэзии — грозного оружия против физических и духовных врагов нашей Родины. Я мечтал его увидеть, и только во время Отечественной войны сбылась моя мечта. Это было на ступеньках Гослитиздата в Москве. Я узнал его, полного и спокойного, со светлым сосредоточенным взглядом, хоть до того видел только его портреты.

— Вы Демьян Бедный?

Вместо ответа он спросил:

— А вы Сосюра?

— Да.

И он сразу же перешел на украинский язык:

— Ну, як там у вас на Вкраїні?

По-украински он говорил без малейшего акцента.

Мне было очень приятно поговорить с ним на родном языке, далеко от залитой кровью Украины.

Это была моя первая и последняя встреча с Демьяном Бедным.

Звучат и теперь в моем сердце призывные строки:

Товарищи! Мы в огненном кольце!

В грозные дни, когда решалась судьба революции, он своим пламенным словом, как сердце горьковского Данко, горел перед нами и вдохновлял нас на бой со старым миром. И сейчас, в день восьмидесятилетия со дня рождения великого поэта Октябрьской революции, вспоминая его неоценимые

заслуги перед народом, ми говорим о нем как о неза-
бываемом, сгоревшем на посту служения партии поете и че-
ловеке.

[1963]

ОРЕЛ УКРАЇНИ

Ще малим, мандруючи по селах і копальнях Донеччини,
я майже в кожній сільській хаті бачив «Кобзаря» Тараса
Шевченка і псалтир.

Шевченко потряс мене своїм вогняним і ніжно-ліричним
словом.

Ще підлітком я ридав над його «Катериною» і «Гайдама-
ками». Підлітком же я перекладав на російську мову «Кав-
каз» Шевченка.

Біографія Т. Шевченка, як і його поезія, повна сліз і гні-
ву, відбилась у моїй душі як бурхливе море. Тільки раз
із-за грізних хмар виглянуло сонце — коли друзі викупили
Тараса з кріпацької неволі,— а потім скорботно забряжча-
ли кайдани солдатчини і знову ще страшніша неволя —
з заборонаю писати і малювати, фізична і духовна неволя.

І все витримав орел України і не зламався:

Караюсь, мучусь,
але не каюсь.

Грозова муза Шевченка осяяла мої перші поетичні кроки.
Вона зогривала моє серце і в дні моєї поетичної юності й
зрілості, і зогріває його, коли сніг років затуманив моє
волосся.

Шевченко, Фрашко, Пушкін, Лермонтов — мої безсмертні
вчителі, що дали мені крила для льоту під небом поезії.
Я брав і беру приклад з них — любити наше вічно юне
і живе слово як зброю, що дав мені народ для боротьби

з ворогом, як свічку, що моя любов запалила перед образом мого многострадного і героїчного народу.

Шевченко — це океан, цілий світ з його бурями і грозами, з його сонцем і квітами.

Ним була повна моя душа і з сльозами захоплення молилася йому в далекі дні мої хлоп'ячі. Шевченко юнаком вів мене крізь бурі громадянської війни і своїм генієм підтримував мою молоду душу, щоб вона не зів'яла од кривавих картин, що бачили мої очі. Це він зробив так, що душа моя не озвіріла, а після того, як я не раз дивився в холодні очі смерті, я ще дужче полюбив усе прекрасне, і грім гармат не заглушив, не погасив іскри поезії, що розгорілась у пожар в моєму серці.

Шевченко і Франко — два титани, що показали мені світ і навчили мене служити народові.

І в дні сивини літ моїх я з такою ж силою, як і в дні юності, хочу служити своєму народові так, як йому служили ці генії.

[1964]

НЕ З ТИХ ДЖЕРЕЛ

Весь світ вшановує Тараса Шевченка. Повідомлення про святкування 150-річчя з дня народження великого співця України надходять з усіх кінців нашої планети.

Не лишилась осторонь цієї справи і французька буржуазна газета «Фігаро». 12 березня вона вмістила статтю Андре Франсуа-Понсе під заголовком «Шевченко — співець свободи».

Автор статті з прихильністю ставиться до особи Тараса Шевченка. І ми були б йому тільки вдячні за те, що він розповів французькому читачеві про геніального українського поета-художника, якби не висновки, якими завершується стаття.

Франсуа-Понсе, колишній дипломат, скористався світлою подією в історії світової культури для нападок на Радянську Україну та наш народ. Очевидно, не без впливу найреакційніших з тих, кого він зараховує до «маленької української колонії» у Франції, автор відмовляється від об'єктивності, продемонстрованої напочатку, і видає бажане за дійсне.

З брудних, замулених джерел почерпує Франсуа-Понсе інформацію, коли розводить теревені про безправність і залежність України.

Ось уже сорок шість років патякають про це недобитки українських буржуазних націоналістів, розкиданих вихором Жовтневої революції по смітниках капіталістичних країн. А тим часом Радянська Україна, рівна в сім'ї радянських народів, здобуває все нові й нові перемоги і в економіці і в культурно-суспільному житті.

Якби ж то авторові і тут хоч трохи об'єктивності, він пригадав би захоплені відгуки своїх співвітчизників про українських радянських митців О. Довженка і Ю. Яновського, пригадав би успіх, що ним користувався павільйон України на міжнародному ярмарку в Марселі, та ще багато дечого, абсолютно неможливого для «залежної, гнобленої країни», якою силкується бачити автор нашу республіку.

Вже одне те, що ми вільно продовжуємо і розвиваємо традиції шевченківської музи, яку так нещадно переслідував царизм, свідчить, що духовне і економічне життя України незалежне. Ми живемо в братній дружбі з великим російським народом як рівні з рівними, як дружив Шевченко з кращими синами Росії, що допомогли йому звільнитися з кріпацької неволі, так само, як російський народ допоміг нам звільнитися з неволі капіталістичної.

Одвічні братні взаємні дружби й любові українського і російського народів якнайяскравіше були продемонстровані під час святкування ювілею Кобзаря в Москві..

А Франсуа-Понсе співає з чужого голосу: «Терпіння!.. Настане такий день, коли передбачення Шевченка збудуться». Поміляється, мосьпане! Бо цей день прийшов сорок шість років тому! Під проводом великого сина Росії Володимира Ілліча Леніна було здійснено те, про що мріяв разом із своїми російськими однодумцями великий син України.

І дуже шкода, що А. Франсуа-Понсе, а з ним і газета «Фігаро» таку святу подію використали для своїх брудних справ, якими тільки зневажається те «почуття симпатії до України», яке, за словами самого автора, завжди існувало у Франції.

[1964]

**АВТОБІОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ.
СПОГАДИ**

АВТОБИОГРАФИЯ I

Родился я в г. Дебальцево, Ворошиловградской области, в 1898 г., 6 января. Мать моя, из работниц г. Луганска, занималась домашним хозяйством, а отец, выходец из крестьян села Верхнего (теперь г. Верхний), на Донбассе, учился в Лисичанском штейгерском училище, но не закончил его и имел основную профессию — чертежник, кроме того, учительствовал, переезжал из села в село, был сельским адвокатом и пахтером.

Детство и юность мои прошли на рудниках и в селах Донбасса. В основном же мы жили в с. Верхнем.

Когда мне исполнилось 11 лет, я стал работать учеником бондарного цеха в Донецком содовом заводе, в с. Верхнем. Двенадцати лет был заводским телефонистом и с 13 лет работал чернорабочим на заводских каменоломнях и на заводе в с. Верхнем.

Окончив двухклассное министерское училище, поступил в ремесленное, где учился на слесаря, но, из любви к природе, поступил в открывшееся Каменское сельскохозяйственное (около ст. Яма) училище, откуда при переходе во 2-й класс ушел помогать матери, т. к. у меня умер отец. Это было в 1915 г.

Год я проработал учеником маркшейдерского бюро при содовом заводе, а потом опять поступил в Каменское сельскохозяйственное училище, начиная с 1-го класса, и проучился в нем до перехода в последний, 3-й класс, откуда ушел на гражданскую войну как член боевой повстанческой дружины содового завода при с. Верхнем, участвовал осенью 1918 г. в восстании против немцев и гетманцев.

В декабре 1918 года был мобилизован петлюровцами и осенью 1919 года, во время боев на подступах к Проскурову,

попал в плен к деникинцам. В плену был до февраля 1920 года, до освобождения Красной Армией Одессы, где я находился в госпитале (болел тифом). В феврале 1920 года стал красноармейцем.

В мае 1920 г., будучи курсантом военных политкурсов при подиве 41, вступил в Коммунистическую партию.

Стихи стал писать с 1915 г., печататься — в донецких рабочих газетах с 1917 г. После окончания военных политкурсов был на польском фронте, сначала как литсотрудник газеты 41-й стрелковой дивизии «Красная звезда», потом — как политработник саперной роты 41-й дивизии.

После мира с поляками как курсант военных политкурсов при поарме 14 участвовал в боях против махновцев и весной 1921 г. был отозван из армии Центральным Комитетом КП(б)У как подающий надежды начинающий поэт.

В 1921 г. был инструктором прессы при агитпропе ЦК КП(б)У, членом оргбюро пролеткульта Украины, а осенью 1922 г. стал студентом Коммуниверситета имени Артема в Харькове.

Из-за недостатка общего образования ушел из университета на рабфак Института народного образования, где проучился с 1923 до 1925 года.

После рабфака отдался исключительно литературной работе...

За выдающиеся заслуги в деле развития украинской художественной советской литературы в 1939 г. был награжден правительством орденом «Знак Почета».

В Великой Отечественной войне принимал участие: сначала работал в тылу, а потом в Украинском партизанском штабе и на фронтах как военный корреспондент фронтовой газеты Воронежского фронта «За честь Родины» и вновь в партизанском штабе.

В 1943 г. награжден орденом Красного Знамени. По окончании Отечественной войны занимался вновь исключительно литературной работой.

В 1948 г. в связи с пятидесятилетием был награжден орденом Ленина и за сборник стихотворений «Чтоб сады шумели» — Государственной премией 1-й степени.

Всего написано мною за сорок лет литературной деятельности около сорока сборников стихотворений и поэм. Переведен на русский и многие другие языки народов СССР, на языки республик народных демократий. С 1921 года и до последнего времени печатаюсь в Канаде, Америке, Аргентине.

18 мая 1957 г.

АВТОБІОГРАФІЯ II

Народився я на Донбасі, в місті Дебальцеве, Луганської області, в 1898 році, 6 січня.

Дитинство і юність в основному пройшли в селі Верхнє, або Третій Роті, тієї ж області.

Батько мій, Микола Володимирович, вийшов із селян, мав незакінчену штейгерську освіту. Основна його спеціальність була — кресляр. Мати, Антоніна Дмитрівна, — із робітниць м. Луганська. В юності своїй вона працювала на Луганським патронним заводі.

Ми часто переїздили із рудника на рудник, так як батько, внаслідок свого непостійного характеру, не міг довго працювати на одному місці. Він говорив: «Не люблю підкорятись» або: «Попи обдурюють народ» — і не ходив до церкви. І, крім багатьох донецьких рудників, ми поміняли і багато сіл, де батько вчителював, отримуючи з кожного учня по полтиніку і буханці хліба (паляниці).

Взагалі батько перемінив не одну спеціальність — від кресляра, учителя, сільського адвоката до шахтаря, тому що він пив «гірку», і рідко я бачив його тверезим. Але характер у нього був м'який, і в тверезому стані він був чудовою людиною. Я дуже любив його.

Все ж в основному до 20 років життя моє пройшло в селі Верхнім.

З 11 років я почав працювати на Донецькім содовім заводі при нашому селі, в бондарському цеху учнем.

Зимою я навчався в двокласному міністерському учплищі, а літом працював то в підрядчиків содового заводу, то в родичів по сільському господарству, косив і обмолочував хліб.

Почав я учитись з третього відділення, куди батько мене підготував.

За право навчання треба було платити 75 копійок, я літо працював у родичів на гармані — обмолочував снопи котком на коні. Одержав за це пуд борошна, продав на базарі за 75 копійок і купив квиток на право навчання.

Учився я на п'ятірки. Але спочатку мені важко давалась арифметика. Якось я рішав задачі, і нічого в мене не виходило. Батько якраз був тверезий, і я попросив його:

— Тату! Допоможи мені розв'язати цю задачу!

А він так ласкаво нахилився до мене, подивився в задачник і каже:

— А ми цих задач і не розв'язували.

І я подумав: «Мій батько, ідеал мій, і не розв'язував цих задач?! І я буду битись і все-таки розв'яжу задачу сам».

Потім мати якось сказала мені:

— Ти думаєш, він не вміє розв'язувати цих задач? Він і алгебру знає. Він хотів, щоб ти сам розв'язував задачі.

В сім'ї нас було десять осіб: батько, мати, три хлопчика і п'ять дівчат.

Громада дозволила нам жити в одній хворостянці, яку вони збудували одинокій старенькій, бабі Цибульчисі, за її землю. Стара померла, і ми почали жити в хворостянці, збудованій для неї одної, всі десять душ. Коли мені було 13 років, я доставав рукою стелі. Спав я на пічці, а ноги висали на лежанку.

Нам було тісно, і батько розламав пічку і викинув перегородки в сіни, так що зимою в час морозу двері відчинялись прямо в хату. У хворостянці було два маленьких віконця. Діти повибивали шибки, і до половини вікна були закриті цеглою і подушками, так що в кімнаті був вечірній морок.

Я дуже любив читати книжки. Вони мене відвертали в світ забуття, від тяжкого, бідного і темного життя — в осяяний, казковий світ, в яким сміливі і сильні люди перемали життя, йдучи крізь море випробувань і злигоднів.

Особливо я любив читати про «сищиків».

Звичайно, у нас ніякої бібліотеки не було, і я, в материній кофті і батькових чоботях, від горшка три вершка, якщо зустрічав більш-менш гарно одягненого чоловіка, питав його: «Дядю! У вас нема чого-небудь про «сищиків»?»

Одні нічого не відповідали, інші сміялись, а то і лаялись і проганяли мене.

Але були і такі, що давали мені читати книги про «сищиків» та інші цікаві книжки. Якось я звернувся з моїм вічним питанням «Дядю! У вас нема про «сищиків»?» до завідувачого заводською бібліотекою, учителя Сергія Лукича Зубова, і він дозволив мені в заводській бібліотеці для робітників і службовців (плата там була 5 коп. в місяць) безкоштовно брати для читання книги. Так я ввійшов в сяючий світ людської думки і фантазії.

В ідальні для робітників відкрився «ілюзіон», де за 20 копійок показували «живі картини». А де мені взяти, маленькому, такі гроші? І нас, хлопчиків, сторож завжди проганяв, коли починався сеанс.

«Ілюзіон», вірніше приміщення для нього, орендувала жінка начальника нашої станції Переїзна, маленька, худенька, з блідим інтелігентним обличчям.

Часто вона проходила мимо нас, хлопців, що, як табунець горобців, збивались біля заповітних дверей, і, мабуть,

прочитала в моїх очах таке відчайдушне благаання, таке безмежне бажання, що запитала мене:

— Хлопчику! Хочеш дивитись картини?

— Хочу, тьотю! — радісно відповів я.

І вона дозволила мені безкоштовно відвідувати «ілюзіон», де душа моя то діставала золоті крила здійснених надій, то плакала над розбитими надіямилюбимих героїв.

Коли кінчався сеанс, мені було сумно і важко повертатися в своє убоге і безпросвітне життя, іти в темну, дощову ніч, де саодиноким оком в чужий і байдужий світ блимав у вікні нашої хворостянки каганець...

Так пройшло моє дитинство.

Після закінчення двокласного міністерського училища (5 відділень) я вступив до ремісничого училища на слюсарський відділ, але тому що я любив природу більше залізного пилу, я склав конкурсний екзамен до нижчого трирічного сільськогосподарського училища, яке відкрилося в нас біля станції Яма.

Під час мого переходу в 2-й клас мій батько помер (йому було 37 років) від виснаження. Я був змушений залишити навчання і став працювати в шахті, щоб допомагати матері.

Пропрацювавши в шахті рік, я побачив, що ніякої допомоги від мене матері немає. Йшла війна, все дорожчало з кожним днем, і моєї зарплати не вистачало навіть на хліб.

І я знову став навчатися в сільськогосподарському училищі. Тут я по-справжньому познайомився з класиками російської літератури, які стали для мене учителями життя.

Вірші я почав писати з 14 років. Писав тому, що вірші писали мій дід і батько по-російському і по-українському.

Якщо я, втупившись у стінку, замріявся, складаючи перший в своєму житті вірш — щось про змію, яку римувал «я ее убую»... Проходила повз мене бабуся. Видно, її вразило моє обличчя, і вона сказала мені:

— Кинь писати вірші, а то зійдеш з глузду.

Я перелякався і довго не робив нових спроб. Але коли почалася перша імперіалістична війна, хвиля патріотизму охопила мою душу, і я знову почав писати вірші, почав і уже ніколи не кидав.

«Хай я зійду з глузду, але все ж буду поетом», — подумав я.

І я став поетом.

Але для цього довелося мені ще багато випробувати в житті, пройти крізь вогонь громадянської війни і винести звідтіля серце, сповнене відгуків відгримівших битв за царство свободи...

Крилаті багрянні коні революції принесли мене, як і тисячі таких, як я, на таємні вершини, до яких крізь вогонь і дим невиданих битв на землі жадібно прагнули наші душі.

В Одесі, де стояла наша дивізія, з травня 1920 року я став комуністом. Будучи курсантом военно-політичних курсів при 41-й стрілецькій дивізії, я познайомився з Юрієм Олешею, з поетами Шенгелі і Багрицьким, які в світлі і добрі руки взяли моє серце і показали йому дорогу в голубе небо поезії. Коли в гуртку поетів я вперше читав свої вірші, в яких були такі слова як «хлопці», «дівчата», «пловники», і запитав:

— Я поет?

Юнак з орлиними очима і соколиним профілем відізвався з підвіконня:

— Да, поет, український поет.

Це був Едуард Багрицький.

Я став українським поетом. Потім, після громадянської війни, в Харкові я познайомився з поетами Куликом, Блакитним та іншими, але зустрічі з Шенгелі, Багрицьким і Олешею назавжди залишились в моєму серці. Багрицький говорив: «Треба розвивати свій художній смак», а лозунгом Юрія Олеші було: «Слово повинне світитися».

Багрицький перший познайомив мене з віршами Василя Чумака. До нього я, звичайно, вже читав і безмежно любив

вірші великих поетів — Шевченка, Франка, Лесі Українки, Олеся. Я ще маленьким перекладав на російську мову «Кавказ» Шевченка.

В Харкові мою долю в українській поезії визначив Іван Юліанович Кулик, котрий звернув на мене увагу як на молодого поета і через ЦК КП(б)У відкликав мене з армії.

Руками Кулика партія дала мені путівку в поетичне життя, і їй одній я вдячний своїм поетичним існуванням. У важкі хвилини сумнівів і хитань її могутня рука підтримувала мене, не давала мені впасти, допомагала йти по правильному шляху. Як же її не любити і не співати про неї! Не співати про людей, яким геній партії дав крила для польоту в осяйне майбутнє!

Під час Великої Вітчизняної війни я працював у штабі українського партизанського руху, був військовим кореспондентом фронтової газети «За честь Батьківщини».

З 1944 року живу в Києві і продовжую літературну роботу.

Нагороджений орденами «Знак Пошани» (1939), Червоного Прапора (1943, 1958), Леніна (1948).

За збірку віршів «Щоб сади шуміли» я одержав Державну премію першого ступеня.

Книги мої перекладені на російську мову і на багато інших мов народів Радянського Союзу, на мови братніх народів соціалістичного табору, а також на інші мови світу.

Всього вийшло в світ біля сорока збірок моїх віршів і поем.

Київ, 5 жовтня 1958 р.

ДНІ ЮНОСТІ

1920 рік. Весна. Одеса.

Ми, політкурсанти 41-ї стрілецької дивізії, йдемо веселою юрбою на близьку музику моря по вулицях, овіяних диханням військового комунізму, і сміємося з пузатих буржуїв, що в чорних костюмах і котелках прибирають лопатами вулиці.

Працуйте, працюйте!

Хто не працює, той не їсть! —

дзвенять наші голоси.

Сонце, оксамитний і теплий вітер півдня. З нами зброя і молодість.

Назустріч — військовий патруль, перевіряють наші документи на право носити зброю. Все в порядку, тільки один з патрульних сказав: «Зачем детям доверяют оружие?»

Ми йдемо до моря, що синіє і грає в близькій далині, а кругом шумить море життя, і ми — його творці.

Я поринав у цьому морі й радісно співав про нього, всім юним серцем вітаючи його силу.

В Одесі виходило дві російські газети: «Одесские известия» і «Одесский коммунист», який мав ще назву українською мовою — «Одеський комуніст».

Я написав вірш «Відплата» і вирішив послати його в «Одеський комуніст».

Перед тим я читав цього вірша в нашому політвіддільському клубі.

Я був певний, що вірш надрукують, і переписав його для газети друкарськими літерами, щоб у друкарні не помилились. Пам'ятаю початок мого листа до редактора:

«Дорогой товарищ редактор! Посылаю для Вашей газеты стихотворение «Відплата». Я горжусь, что пишу по-украински, но с рабочим содержанием». І підписався: «Сумний».

Другого дня дивлюсь (а тоді газети наліплювали на мури), в газеті «Одеський комуніст» на першій сторінці великими чорними літерами заголовок «Відплата» і мій вірш.

У мене мов вирости крила. Курсанти мене поздоровляли, тисли мені руку. Я од щастя не чув землі під собою. Тоді ж я познайомився з поетами Едуардом Багрицьким і Юрієм Олешею, вступив до їхнього поетичного гуртка.

Я ще продовжував писати вірші російською мовою, і коли читав їх на літгуртку (а в них були слова «хлопці», «дівчата», «половники», «вишиті сорочки»), то Багрицький сказав про мене: «Этот поэт хоть и пишет по-русски, но он — украинский поэт».

І я став писати українською мовою. Багрицький перший познайомив мене з віршами Василя Чумака, які він мені читав вголос з журналу «Мистецтво» і мплувався ними.

Він мені казав: «Надо развивать художественный вкус». А у Юрія Олеші було гасло: «Слово должно светиться».

В Одесі, в тому ж 1920 році, я познайомився з серйозним, вдумливим юнаком. Це був Кость Гордієнко. Ми з ним часто захоплено говорили про літературу.

Але наближалися громи польської інтервенції і треба було виступати на фронт, де мій молодий поетичний голос мав злитися з гулом червоних гармат.

Часто з Багрицьким ми виступали з читанням віршів. Багрицький був справжній поет із синіми соколиними очима. На нього закохано дивилися дівчата, але він не звертав на них уваги. Він любив птиць і море, море і революцію. Ми часто з ним, одержавши гонорар за вірші в «Окнах ЮГРОСТА», купували білий хліб, масло і абрикоси. Це були для нас справжні бенкети на березі моря, а вином для нас була поезія.

Було в Одесі «Кафе поетів» на вулиці Карла Маркса, де ми іноді читали вірші за гроші з Багрицьким.

Це «Кафе поетів» по суті було ширмою для спекулянтів у строкатих штанях, що ховалися в ньому од частих облав.

І от Багрицький читав перед цією «аудиторією» вірш про те, як над димом атак сходить п'ятикутна зоря революції, як ллється кров за щастя народу, а спекулянти не слухали його, голосно розмовляли, цокотіли виделками, тарілками.

І могутньогрудий матрос, що випадково потрапив до «Кафе поетів» і уважно слухав Едуарда, не витримав, гримнув об стіл кулаком і гнівно крикнув: «Ша!» І в мертвій тиші Багрицький дочитав свого вірша. Більше ми не виступали в «Кафе поетів».

На польському фронті я друкував свої вірші в нашій дивізійній газеті «Красная звезда». Газета виходила російською мовою, але в ній друкувалися й мої українські вірші, і між іншим вірш «Відплата».

У «Відплаті» є такі слова:

За це ми душим вас, ламаєм ноги, руки...

Коли редактор (товариш Кін) прочитав ці слова, він сказав: «Не надо воспитывать у красноармейцев дух кровожадности».

І я переробив цей рядок, але потім залишив його у першому варіанті.

І от після боїв з білополяками і махновцями я в Харкові.

Весна 1921 року.

В душі моїй уже зазвучала «Червона зима» (вилилась на папір одним сонячним акордом).

Я вже знайомий з Куликом, Коряком і Блакитним, уже друкуюсь в журналі Наркомосу «Шляхи мистецтва».

Які це були щасливі дні!

Тоді ж прийшли в літературу запальний і поривчастий, весь у молодому горінні Олександр Копиленко і Іван Сенченко — як емоціональна його протилежність: дуже спокійний, міцний, як молодий дубок.

Я пригадую наші вечори на Журавлівці, де в бідній хатині Копиленко і Сенченко частували мене дуже смачною

гречаною кашею, а я їх — віршами, що золотим потоком лилися з мого серця.

Молодий Остап Вишня, Сергій Пилипенко, Панч, Довженко, Йогансен, Семенко, Поліщук Валер'ян, Усенко. Їх образи встають переді мною.

Як весняна повінь, зашуміла молода радянська українська література, і хвилі її вставали все вище і вище...

Літературні вечори в сельбуді, повні шукань і дискусій, зустрічі гартованців в редакції газети «Вісті», виступи перед інтелігенцією і робітниками.

Я, мов п'яний од молодості й натхнення, ходив по Харкову і на його золотих і шумливих майданах читав товаришам свої вірші. І завжди, і скрізь наше зростання було зв'язане з партією, що батьківською доброю рукою вела нас і вчила нас служити народу, як вона веде і вчить нас і зараз.

Двадцять роки, роки моєї весни і весни нашої літератури! Ніщо не викреслить вас із мого серця!

А будинок «Слово», де ми жили, де, як би пізно я не повертався додому, завжди світилось вікно Льоні Первомайського. Під знаком служіння народу летіла наша молодість на багряному коні революції, і там, де вона пролітала, розцвітали безсмертні квіти поезії і прози, і, як очі молодого Тичини, тільки для нас сіяла далина, де «коливалося флейтами» небо нашої юності.

Сонце для нас ще тільки сходило, і ще багато радісних і сумних доріг чекало нас.

І все ж ми перші перегорнули сторінки жовтневої української літератури. І хоч багатьох із нас уже немає між нами — одні полягли від руки ворогів, а других просто скосила коса смерті, — ті, що лишилися, сивоброві і ніжні воїни революції, продовжують творити нашу літературу в ім'я слави нашої партії і щастя нашого народу.

17 липня 1957 р.

ФРАГМЕНТЫ З АВТОБІОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

I

Мать моя, по происхождению сербка (девичья фамилия— Локотош), из работниц города Луганска, занималась домашним хозяйством. У нее была очень поэтическая натура. Она любила петь русские романсы и часто молилась и плакала под звездами.

В двухклассное училище подготовил меня отец. За билет на право учения заплатил 75 копеек, которые заработал у родственника летом на гармане: он мне дал пуд муки, а я его продал на базаре.

Учился я на пятерки, хотя почти никогда не учил уроков. Меня выручала начитанность...

Я окунулся в волшебный мир героев Майн Рида, Жюль Верна, Фенимора Купера, у меня точно выросли крылья, и я зачитывался до того, что все окружающее казалось мне нереальным, а реальным — то, что в книге.

Я, конечно, уже читал и Пушкина, и Лермонтова. Но в заводской библиотеке я познакомился со стихами Апухтина и так был ими очарован, что многие из них переписывал в тетрадь и помню напамять и теперь.

Потом я полюбил Надсона и сам стал писать стихи. Бальмонт, Северянин, Блок и Шевченко, стихи которого я переводил на русский язык,— все прошли сквозь мою душу и вместе с Пушкиным, Лермонтовым и Франко оставили в ней неизгладимый след.

Как дед и отец, я писал стихи по-русски и по-украински. Конечно, мои первые стихи были полностью в плену литературных влияний, и о жизни, меня окружающей, я в них писал мало. Это были наивные юношеские пробы пера. Я писал о природе, о любви, таинственных феях, лесовиках и т. п...

II

До десяти лет я жил на рудниках Донбасса, потом в Воронеже, Харькове, на Кавказе и говорил по-русски. Украинский язык я слышал в песнях матери и от отца да когда к нам приезжали родственники из Третьей Роты (поселок на Донбассе).

Так что русский язык для меня родной с детства.

Когда мы стали жить в Третьей Роте и потом по селам Донбасса, украинский язык вошел в мою плоть и кровь как бесконечно родной и любимый язык, язык моего народа, сыном которого я являюсь.

Но и русский язык для меня — такой же. Он, русский язык, ввел меня в поэзию. Читая книги, написанные на русском языке, я познакомился с сокровищами русской и мировой литературы.

В те годы я перевел на русский язык «Кавказ» Шевченко. Мои самые любимые поэты — Пушкин, Лермонтов, Франко и Маяковский.

С четырнадцати лет я начал писать стихи. Первое мое стихотворение на русском языке было напечатано в марте 1917 г. в бахмутской «Народной газете». Там не разобрали моей фамилии, и стихотворение было подписано «Гражданин».

1949

III

Будучи курсантом военно-политических курсов при 41-й стрелковой дивизии, я познакомился с Юрием Олешей, с поэтами Шенгели и Багрицким, которые в светлые и добрые руки взяли мое сердце и показали ему дорогу в лазурное небо поэзии...

Багрицкий первый познакомил меня со стихами Василя Чумака. До него я, конечно, уже читал и беспредельно любил стихи великих Шевченко, Франко, Леси Украинки и

Олеся. Я даже маленьким еще переводил на русский язык «Кавказ» Шевченко.

В Харькове мою судьбу в украинской поэзии определил Иван Юлианович Кулик, который обратил на меня внимание как на молодого поэта и через ЦК КП(б)У отозвал меня из армии. Руками Кулика партия дала мне путевку в поэтическую жизнь, и ей одной я обязан своим поэтическим существованием. В трудные минуты сомнений и колебаний ее могучая рука поддерживала меня, не давала мне упасть, помогала идти по правильному пути. Как же ее не любить и не петь о ней! Не петь о людях, которым гений партии дал крылья для полета в сияющее грядущее!..

Я люблю литературную молодежь, люблю делиться с ней литературным опытом и на каждого начинающего поэта смотрю, как на себя в молодости.

Как лирик, я люблю внутренний мир людей, человеческие мечты, чувства, мысли.

При одинаковой повторяемости впечатления, хоть и в разных условиях и времени, действуют на души людей, и я не могу не написать, не петь об этом. Иногда же одно сильное и резкое впечатление рождает песню о нем. Меня интересуют природа, люди и факты, как то, что дает настроение, вернее — через него я стараюсь понимать и любить окружающий меня мир. Он для меня полон красок и музыки. Человеческие переживания бессмертны в своей неповторимости, они побеждают время и пространство. Достаточно услышать знакомую мелодию или повеять аромату цветка, как воспоминание могучей рукой отдергивает завесу прошлого, и ты уже в своей юности с ее радостями и горем. Я люблю душу человека и считаю, что чем глубже ты передашь свои переживания, тем полнее ты передашь переживания других, так как души людей одинаковы в красоте своих глубин, хоть и рожденных разными условиями...

ТРЕТЯ РОТА

I

Народився я на станції Дебальцове 6 січня 1898 року.

Батько мій був стрункий, широкоплечий, з грудьми богатиря, трохи зігненими кавалерійськими ногами; ходив він ледь сутулячись і завжди дивився трохи вниз. Він був спокійний, мовчазний, чудесно малював, особливо аквареллю, пейзажі і любив малювати людські обличчя. Грав на гітарі і під її задумливий срібний акомпанемент співав задушевних українських пісень. Писав вірші, але більше сатиричні.

Моя мама, як контраст до мого русявого татка, була чорна, мов циганка. Вона була красуня. Її смугляві тонкі риси, темно-карі очі, чорні, аж жагучі, мов крила летючих птахів, красиво загнуті брови, нервові ніздрі майже класичного, з ледве помітною горбинкою носа завжди були в якимсь дивнім, хвилюючій русі. Мама була чудесно збудована. У неї було чорне аж до синяви волосся, і вся вона була як зоряна і пристрасна пісня. Вона дуже любила зорі і часто плакала під ними. В юності своїй вона працювала на патронному заводі в її ріднім місті Луганську.

Татко нагадував мені похмурого козацького орла, а мама — якусь смугляву птицю, що їй не сидиться на місці і все вона хоче кудись полетіти. Як протилежність батькові, вона була дуже балакуча. Її відвертість була вражаючою.

Мати багато разів розповідала про себе і татка, про свої романтичні пригоди, коли вона була ще дівчиною, про своїх близьких, рідних і знайомих. Вона розказувала це так поетично і образно, що переді мною, як живі, стояли повні чар і краси срібномісячні ночі Донбасу і люди, прекрасні люди, цілі зоряні світи, світи далекі і казково близькі.

Батько мій учився в штейгерській школі, але не закінчив її. Він почав вчитися з п'яти літ. Закінчив церковноприходську школу, потім міське навчальне училище. Мріяв бу-

ти моряком, але мрії його не здійснились, і він став учнем штейгерської школи. Вчився він на відмінно. Маму дуже смішило, коли мій татко, безвусий парубійко, готував до випускного екзамену своїх бородатих старшокласників.

За рік до закінчення штейгерської школи батько був виключений за участь у революційному гуртку. Тільки завдяки зв'язкам діда батько не був засланий туди, куди «Макар телят не ганяв». Коли татка виключили з штейгерської школи, він написав дідові віршованого листа. Пам'ятаю, що в ньому були нарікання на самотність, на судьбу, на незаслужені страждання:

Не убил я человека,
Златом будучи прельщен...

А дід йому відповів:

Ты страдаешь, это ясно.
Но ты сам тому виной.
Променял свой путь прекрасный
На тернистый и глухой.

Дід після своєї смерті не залишив батькові спадщини. В заповіті було написано: «Сыну Николаю ничего не завещаю».

II

Ми йдемо полем. Батько й мати йдуть швидко і з обох боків, за руки, підіймають мене вгору, і мені так весело і так гарно, що коли вони мене поставлять на землю, я благаю їх знов підіймати мене вгору... Це враження польоту так захоплювало мене, що я весь завмирав од щастя і обертася на птицю... Довго мене то підіймали вгору, то опускали вниз, і я переходив од радості до туги й навпаки. А потім татко переступив через рівчак з лівого боку дороги, простягнув руку до верби, зеленої й гомінкої, і зірвав з неї... вареника з вишнями.

Вареник був такий смачний, соковитий і солодкий.
Мені був один рік.

Я потім часто просив татка піти зі мною до тієї верби за варениками.

Але татко чомусь цього не робив.

Я катався з сином інженера в дерев'яному ящику на коліщатах. Я був за пасажира, а він — за коня. Потім ящик зупинився, бо «кінь» захотів відпочити. Я почав підводитись, а «кінь» в цю мить сіпнув... І мене боляче вдарило підборіддям об гострий передній край ящика... Я плачу, а кров заливає мені ший і груди...

Ми їмо оселедця. І враз щось гостре й колюче застрягло мені в горлі... Я подавився кісткою з оселедця, а мати, бліда-бліда, з чорними од розширених зіниць очима, пальцем витяга мені з горла кістку... Я страшно кричу...

Мати врятувала мені життя.

Потім я довго не міг їсти оселедців.

Це було на Золотім руднику.

А це — на Брянськiм. Туманність вже зникла. Я розмовляв тільки російською мовою, був гордий і самолюбивий, жорстокий і ніжний, вередливий і влюбливий.

А мій братик Коля був кирпатенький, товстенький, в теплих панчішках, такий ласкавий, трудолюбивий, послухливий і добрий.

Ми часто ходили до Лозової Павлинки на базар у неділю. Мати купувала нам іграшки.

Тільки дорога здавалась мені дуже довгою, степом і нагору, довга й колюча дорога.

Ми йшли по стерні, і вона дуже колола мені в п'яти. Татко мені показував, як треба йти, щоб не кололо. Треба було сковзати ногами, майже не відриваючи їх од землі. І тоді не кололо. Але я дуже стомлювався. Мені обридло триматись за юпку матері. Я ж мужчина.

Але вдома брала своє, і я знов чіплявся за юпку.

Мати купила мені коника. Я розмахую цим коником, і ме-

ні здається, що я їду на нім верхи. Тоді втома проходила, і я бадьоро крокував золотим, пахучим і повним багряними квітів степом.

Я любив ходити в поле і милуватись квітами, особливо багряно-синіми квітами будяка, і любив придавлювати за животики чудні блакитні цвіточки, такі бархатні й добрі, а вони, коли їх придавити за животики, широко одкривали свої ласкаві золоті ротики... Ще я любив дивитись на зорю, після заходу сонця, і кидать камінці в срібні води ставка... Я кину камінець, а він булькне, і після нього довго ще йдуть по золотій вечірній воді за колами кола, все ширше й ширше, а потім зникають, і вода знов стає спокійною, темною і тихою...

Я питаю у матері:

— Куде деваются камушки и отчего от них идут круги по воде, а потом исчезают?

Мені було неприємно, що, коли обріжеш пальця, так довго йде кров і її трудно спинити...

Я питаю у матері:

— Почему бог сделал человека таким непрочным?

Мати казала:

— Сыночек! Ты мне задаешь такие вопросы, что я на них и ответить не могу.

Одного разу я стояв коло жовтого, залитого сонячним сяйвом погребка, і до мене, в наш двір, просто, привітно й спокійно зайшов стрункий, смуглявий, гарненький хлопчик. Я дуже полюбив його, і ми стали дружити. Це був син рудничного фельдшера Коля Канарейкін.

Тільки коли він довго не приходив до мене, так я за те, що він мучив мене чеканням, бив його довгою лозиною.

Ще мені було дуже інтересно і красиво ходити з мовою ровесницею, дочкою кучера, в поле, де ми грали в крем'янки, ловили метеликів. Я любив дивитись, як вона тонкими й ніжними пальчиками сплітала віночки з польових квітів для себе й для мене.

Вечорами повз вікна проходили п'яні шахтарі й співали пісню про доктора Лойку, якого вони дуже любили:

Доктор Лойка, он усе знаєт,
От всех болезней излечает!

Мені дуже подобались пісні.

Особливо любив я старовинну козацьку, якої матір навчив донський офіцер:

По дороге пыль клубится,
Слышны выстрелы порой...
Из набега ой да удалого
Едут все донцы домой!

Я уявляв їх, буйних і запорошених, чорних, як циган, од сонця й вітру, з кашкетами набакир, чорними й золотими чубами, розпатланими од бігу баских коней, що почули запах батьківщини й солодкого відпочинку.

Ще я любив, коли мати співала циганських пісень:

Положите мне золота в ручку,
и всю правду я вам расскажу,—

про ворожку, що «неведомых духов царила» і їй «власть прорицанья дана», про цигана:

Лишь один цыган не пьет, не гуляет,
он да на цыганку скося поглядает...

Я любив все, що співали мати й гості. І про моряка — «Лет семнадцать поневоле моряк все плавал по волнам...», і «Разлука, ты, разлука, чужая сторона, никто нас не разлучит, ни солнце, ни луна...». Особливо слова:

Моя рука писала,
не знала, для кого,
а сердце подсказало:
для друга своего...

І «Помнишь ли, милая, ветви тенистые, ивы над сонным прудом...», і «Любила меня мать, уважала, что я ненаглядная дочь. А дочь ее с милым убежала в осеннюю темную ночь...».

А батько додавав: «Тир-дир-точь, тир-дир-точь...»

Ці пісні дзвеніли або в залитій лагідним сяйвом, широкій, з високими вікнами кімнаті, або в степу, в таємному світлі вогнища і в голубому й далекому мигтінні зірок, під задумливий дзвін гітари в чарівних руках татка, що співав задушевним бархатним баритоном.

Коли батьки та їх гості, жінки й чоловіки, співали пісень, то їх обличчя ставали якимись особливими, гарними й задушевними, неначе тихий геній добра благословляв білими крилами чудесні душі стомлених трударів нашої землі... У жінок тремтіли сльози на довгих і сумних віях, а чоловіки були бліді, неначе їм чогось було жалко і перед кимсь соромно, і вони тоді ставали особливо гарними, і я їх усіх любив, навіть того довгого і худого, що витирав губи шматочком хліба... Він же був не винен, що в нього така дурна звичка. І моя дитяча душа, повна захоплення піснями і всепрощення, готова була обняти весь світ, з усім добрим і злим... Для мене тоді все зле пропадало і залишалось тільки все добре... Я одійду од людей, ляжу на пахучу траву, дивлюсь на далекі зорі, про які мені мати казала, що це «очі янголів», і плачу-плачу... Після сліз мені ставало так легко і тихо на душі... Я наче виростав і летів у зоряні світи, що мчать у вічність, а за спиною в мене шуміли могучі, на все небо крила... І завжди після таких «польових каш», з костром, музикою й піснями, я не пам'ятав, як опинявся в своєму теплому і затишному ліжку, і прокидався під радісне щебетання птиць за вікном, весь осипаний золотим дощем ранкових променів сонця...

III

Все гуркоче й строкато пролітає мимо розчиненого вікна вагона, а далі кружляє, плавно й повільно...

Вітер шумить і віє мені в лице, а я хочу, щоб поїзд летів усе швидше й швидше... Я висовуюсь із вікна, лицем до бігу поїзда, і всім тілом і бажанням наче підганяю його...

Батько на кожній зупинці виходив, щоб купити нам ласощів або за водою, а більше — випити горілки.

Я дуже хвилювався, що поїзд піде без татка, плакав, а Коля мене заспокоював: «Не плачь... Папа скоро придет, он пошел прогнать курицу».

Я ніяк не міг заспокоїтись... Мені здавалось, що татунь відстав од поїзда... Що ось він стоїть самотній в страшному й невідомому полі... І мені так жалко, так жалко за ним, що нестримні ридання стискають мені горло і сльози заливають щоки...

А коли татко приходив, я заспокоювався... І так було всю дорогу.

Кавказ... Ніч.

Поїзд іде берегом моря... Воно глухо й грізно шумить і б'ється за вікнами, а перед нами туманно біжить вгору кам'яна стіна, хвиляста й страшна...

Це — гора Арарат.

Черкешенки, під чорними чадрами, все плачуть і плачуть, нюють печально і страшно... Це вони так співають, як мені сказала мати.

Перед тим на одній шумливій станції була пересадка. Підійшов поїзд. Я стояв у метушливій і тривожній юрбі. Ударив другий дзвінок, а в вагон ще не пускають. Жар охопив мою душу... Я сплеснув руками і повним одчаєм голосом закричав: «Ой боже ж, мы опоздаем!»

Всі здригнулися й глянули на мене.

Це було як електричний ток...

Нам дали дорогу, і ми перші ввійшли до вагона.

Я дуже сподобався одному красивому грузину з чорними, неначе налитими дьогтем, очима...

Він мені на кожній зупинці купував масу східних солодоців.

Особливо мені сподобались гранати.

Грузин часто брав мене собі на коліна й навчав рахувати по-їхньому до п'яти: «Ерті, орі, самі, охі, хуті...»

Але матері чомусь не сподобалась дружба грузина зі мною. І коли він пішов на одній із зупинок за новою порцією ласощів, вона сховала мене на верхній полиці.

Грузин прийшов, а мати сказала йому, що я в другому кінці поїзда.

Він кілька разів оббігав весь состав, все шукав мене і, пробігаючи повз наше купе, тривожно заглядав у нього й стурбовано питає:

— Де Волода?..

Мати казала, що мене нема, і грузин знов бігав, як навіжений, по всіх вагонах і кричав:

— Ви не відел такої смуглий хорошенкій малчик?..

Йому відповідали сміхом, і він біг далі...

Нарешті його розпачливі крики замовкли. Мабуть, він зійшов на своїй станції. І мати дозволила мені бути на нижній полиці і знов дивитись у вікно... Поміж немов розчахненої гори я вперше побачив море. Воно чомусь було як синій мур, не лежало плескато, а синіло, як стіна гігантського будинку... І я думав, як же в ньому плавати?.. Мабуть, дряпатись нагору, а потім, як на санях, летіти вниз... Але так можна розбитись об гостре каміння...

Ми швидко наближались до моря, і воно поволі лягало, синьо й широко...

Над поїздом звисали величезні й страшні кам'яні брили, що, наче на ниточці, тримались на могутніх боках гір, і мені здавалось, що вони ось-ось упадуть на нас і роздушуть, як комашню...

Але брили не падали, і поїзд з важким гуркотом пролітав під ними...

Ми їхали до містечка Кульпи, де жив мамин брат у других, Радя Локотощ, який був там приставом.

Вночі до нашого вагона зайшло два горянина. Батько й син. Батько був весь неначе мідний, з оголеними волохатими грудьми. Він у великій лахматій шапці, а син одягнений в якесь лахміття, смуглявий і чорноокий. Це були діти злиднів, але чимось буйним, диким і гордим віяло од них... Вони внесли до нашого вагона гори з їх грізними скелями, шумливими й швидкими річками, вічним шумом листя і співом птиць, з їх хмарами і орлами...

Ми з хлопчиком одразу ж подружили.

Він на мене казав «якші»...

Мені з'ясували, що це значить «красивий, гарний». А «яман» значить — некрасивий, поганий...

Хлопчик був схожий на мене, тільки він був дужчий і очі його палали огнем його батьківщини, Кавказу, грізного й похмурого, в вічних снігах і туманах, повних сонця, вітру й волі.

Після поїзда ми їхали бричкою сто кілометрів до Кульпи. Ми їхали багряною й нескінченною пустелею...

Перед нами синіла близька гора, так близько, що, здавалось, до неї можна було доторкнутись рукою...

А ми їхали до цієї гори, що так близько і казково синіла перед нами, сто кілометрів...

Таке прозоре повітря було на Кавказі!

Довга і порохлава була дорога. Іноді з ям обабіч неї вибігали назустріч нам обідрані смугляві й чорноволосі, подібні до циганчат, діти, кричали щось незрозуміле і погрожували нам услід чорними худенькими кулачками...

Ми гриміли повз них, а вони довго ще бігли за нами і тоненько й протяжно кричали щось люте, і все грозили, поволі даленіючи, їх маленькі фігурки...

Я не сердився на них, мені було до сліз жалко за ними, що вони живуть в ямах, такі худенькі й обідрані, за те, що в них такі рідні очі...

Нарешті ми в'їхали в Ккульпи.

На ганку стояв дядько з черкесами і щось з ними по-їхньому розмовляв. Він був у черкесці, високий, стрункий і красивий, з пишною роздвоєною золотою борідкою.

Горяни стояли навколо нього в чорних бурках і папахах, як похмурі орли, і кинджали їх, у срібних піхвах, холодно й грізно блищали на сонці...

Дядько Радя був дуже добрий і простий. Він міг задурно брати рибу в горян, але цього не робив і платив гроші. Його кімнати були обвішані килимами, а на них висіли красиво вигнуті шаблюки і взагалі всіляка зброя...

У нього був лакей, що ходив як тінь і в точно визначену годину нечутно з'являвся в кімнаті й монотонно говорив: «Улжін гатов...»

Я любив сидіти біля вікна і дивитись на червоні гори за його голубими шибками... Гори були дуже близько, а з їх боків тонко й жалісно здіймались у небо сині завитки диму з ям, в яких жили люди.

Повз вікон часто проходили верблюди, вони хитали добримими й покірними головами на волохатих і витягнутих шиях, неначе здоровкались зі мною, і дзвеніли маленькими круглими дзвониками... Довгими караванами кожний день вони проходили повз вікна... Іноді проїжджав на гору маленьким ішаком, худеньким і довговухим, величезний гладкий і пузатий горянин. Його ноги майже волочились по землі, і бідний ішачок ліз з останніх сил на гору, а гладкий горянин іще, мабуть, щоб ішачкові було важче, гоїдав своїми ногами. Мені було жалко бідненького ішачка. А гладкого горянина я ненавидів за його пухкі й м'ясні од жиру щоки, за веселі пісні, що він наспівував, роздуваючи од напруги своє жирне й чорне горло, і не звертав жодної уваги на страждання бідного четвероногого мученика.

У мене був охоронець з кинджалом.

А раз до мене прийшов його маленький брат-горянин і повів показувати Кульпи. Ми ходили з ним по лабіринту вузеньких і кривих вуличок, а з боків були глиняні, з плескатими покрівлями саклі. На саклях паслись кози і спали жінки і діти.

Ми ввійшли до саклі, де жив хлопчик. На долівці покотом лежали його рідні, і їх голови були замотані рушниками. Я думав, що хтось їм попровалував голови і вони обв'язали їх і лежали хворі. А вони просто відпочивали, і голови їм не були провалені і обмотані не рушниками, а чалмами. Це такі головні убори. Я потім узнав про це. А тоді мені їх було дуже жалко.

Я спитав хлопчика:

— Отчего они спят?

— От голода, — відповів хлопчик і подивився на мене сухими, гарячими, голодними, бездонними й гнівними очима...

У дядька на столиках було дуже багато різних красивих речей з хрусталу й гірської кристалічної солі. Я завжди питав у нього дозволу, коли хотів щось взяти з його чудесних столиків.

Часто він голубив мене, пригортав до себе і, дивлячись мені в очі, казав мамі: «З цього хлопчика вийде щось велике...»

Він вирішив узяти мене на виховання, бо був нежонатий.

Мати погодилась, а потім уся в сльозах повернулась і забрала мене в дядька.

Він подарував мені на прощання шаблюку.

Вона була довга, вища за мене. На шумливому вокзалі, повнім жінок у чадрах, що все хиталися і щось мурмотіли, батько продав за четвертак дядьків подарунок і випив за його здоров'я горілки, а я — гірких сліз.

Баку...

Ми стоїмо з батьком на березі Каспійського моря, біля великого мідного якоря, вритого в землю. Я дивився на море, як на величезну і безкінечну бурхливу вітряно-синю гору...

Хвилі добігали майже до моїх ніг і залишали на піску срібні волани ажурної піни...

В порту було багато кораблів з шумливим гаєм вітрил, і вони дуже хитались, а од берега одходив і повільно дерся на синю і гуркітливу гору моря білий і красивий, як місто, пароплав. І далеко-далеко, як блакитні метелики, були розкидані в розпеченій синяві неба кораблі...

Ми з татком ходили безкінечними вузькими й заплутаними вулицями Баку, і мені було дивно, що він ні в кого не питає дороги і все знає, куди йти, на що дивитись...

Мати казала, що Баку — це «город мільйонерів».

Ми там жили цілий місяць у готелі і платили по карбованцю в день за номер. Мені здавалось, що це дуже великі гроші.

Матері не сподобався Кавказ, бо вона боялася «розбійників», як вона казала, а насправді її, як і батька, туга за батьківщиною примусила покинути цей чудовий край і повернутись у димний, суворий, але рідний Донбас.

IV

Юзівка.

Ми жили в маминої подруги. В такій же квартирі, що була в нас на Брянському руднику. Повз вікна часто пробігали веселі англійські діти в твердих білих накрохмалених комірцях, з галстуками і в мужських сюртуках, тільки штанці в них були до колін. Вони були дуже чистенькі, пихаті, нікого не помічали, на нас дивились як на щось не варте уваги і гелкотіли, як гуси...

У маминої подруги було двоє дітей. Вони лежали в другій кімнаті, хворі на скарлатину. Ми бідно жили, а хворі

хлопчики не їли своїх булочок і оддавали нам з Колею. Вони тільки надкусували їх, а ми з Колею доїдали.

І от одного разу, коли я проснувся, мати сказала, що Коля захворів.

Він лежав на підлозі і жалісно дивився своїми темними, добрими, бархатними очима і тихенько стогнав...

Я сказав: «А... Это он так представляется...»

Ми завжди, коли хотіли, щоб мати давала нам їсти більше і краще, по черзі «хворіли». А мати завжди таких «болящих» краще годувала і давала більше солодкого. Але Коля не «представлявся».

Прийшов високий, красивий і огрядний, в пенсне, бородатий військовий лікар.

Він оглянув Колю і сказав, що в нього скарлатина.

Колю поклали на ліжку. Він був весь червоний і гарячий... Лікар кілька разів приходив і сумно дивився на Колічку, давав йому ліки, але ліки не допомагали.

На третій день, вранці, Коля почав умирати.

Він дуже любив маму і все просив її не відходити од нього. Мати нахилилася над ним, а він дивився на неї вже мутними оченятами і все знімав у неї з волосся на потилиці якісь «катушки»...

Перед смертю він попросив умитись, умився, потім попросив ікону Козельської божої матері, перехрестився, поцілував її й ліг... І ще він попросив, щоб його поклали на підлогу.

Його поклали... Мати дуже плакала, а Коля, щоб вона не плакала, навіть стримувався, щоб не стогнати... Так він її любив...

А батько втік... Він не міг бачити останніх мук свого синопчка. Коля вмер уночі.

Він, як живий, лежав у великій кімнаті на столі.

На його пухкеньких ніжках були теплі панчішки й туфельки.

Я не вірив, що він умер, мені здавалось, що ось він зараз

підведеться, одкрив свої бархатні очі під густими і довгими, красиво загнутими віями. Але Колічка тихо і срібно лежав перед нами...

А потім його везли по місту на дровах, в білій, непофарбованій домовині, а ми йшли за нею...

Байдуже димили труби, проходили чужі, жорстокі в своїй байдужості люди, а ми все йшли і йшли за білою домовиною Колічки, йшли і плакали...

Потім ми в'їхали на цвинтар, чужі люди опустили домовину Колічки в яму і засипали землю.

Хрест на могилі братика був теж, як і його домовина, білий, непофарбований.

Потім, коли ми від'їздили з Юзівки, прийшли на Колину могилку прощатися з ним.

Мама дуже плакала, а татко став навколішки біля могили, і з його очей капали дрібні сльози, як осінній дощик.

Ми їхали, а за нами ще довго було видно хреста над могилою Колічки...

V

Села, все села... Іноді рудники. Але рудники — як швидкого льоту сні, різні й неповторні... І шахти, кліті, стволи, шахтарі, запах милого дитинства од вугільної руди, рейок, сиве мелькотіння вагонеток, і «страданье», срібний плач або буйний розгул золотих ладів під п'яними пальцями коногона, чубатого й одчайдушного.

Татко працював на рудниках більше креслярем, іноді шахтарем, а на селах учителював, був і сільським писарем. Працював і землеміром, а в основному — сільським адвокатом, писав селянам «прошенія», починаючи од волосної управи і кінчаючи царем. Але про це потім.

На Кавказі я захворів на малярію, і вона мене часто трусила.

Ранком після туманного й тяжкого сну я прокидався якийсь кволий і сам не свій. Все зліва направо бігло перед

моїми очима... Весь світ кудись безперервно линув... Я не міг ходити, а лежать було мукою, бо це мене не позбавляло од головокружіння, хоч трохи й послаблювало його... Я загуляв очі, але це не допомагало... Я ніби провалювався в якісь перетинаючі одна одну безодні, ніби розпадався на шматки, хмарно й гойдливо... Нічого не міг їсти... Часто мене тошнило...

На п'ятий день я прокинувся без головокружінь, але не міг швидко повертатись, особливо ліворуч,— коли я так робив, то падав на землю... Доводилося повертатися всім тілом, тихо-тихо...

В мене був ревматизм. На Брянському руднику перед сном у мене часто ломило ноги, і мама робила мені масаж, натираючи їх лампадним маслом або керосином, потім закутувала їх теплою вовняною хусткою...

Перед тим як потрапити на село, ми приїхали в Харків. Жили на Петинській вулиці, 110. Нам дав притулок дідусь по матері.

Я бігав на вулицю і на шумливих яскравих тротуарах співав з хлопчиками:

Вставай, піднімайся, робочий народ!..

Це був 1905 рік.

А коли ми повернулися в село, в рідну Третю Роту, я бачив робітничу і селянську маніфестацію.

Через майдан на Червону вулицю йшли статечні молоді хлопці в піджаках і яскраво начищених чоботях.

Вони йшли повільно і співали:

А у Питере на троне
сидит чучело в короне...

Вони співали проти царя.

А поліцаї поховалися.

Робітники йшли до содового заводу...

Так і стоїть вона в моїх очах, ця яскрава, смілива й спокійна, що нікого не боїться, маніфестація.

Я тоді не розумів, навіщо це робиться, але мені подобалось море людей у яскравих від сонця сорочках, підперезаних красивими шнурками з китицями. Вони йшли, твердо ставлячи ноги на запилену літню землю, ці світлі і до сліз рідні мені господарі нашої землі.

Мама говорила, що вони йдуть завойовувати свободу, а у татуся очі були світлі-світлі, як у орла, коли він дивиться на сонце.

VI

Харків, знову Харків...

Він нескінченно широкий і шумливий.

Я вже ходжу в школу.

Неділя.

Вчителька веде нас дивитись «туманні картини»... Ми довго-довго йшли. Я дуже стомився. Нарешті ми прийшли в широку залу. Стемніло. Потім — яскраво, на екрані бігали маленькі чорні чоловічки, і нам було так смішно. Потім усе зникло, як золотий і красивий сон, — і «туманні картини», і школа.

Іноді ми жили в містах, але недовго.

В Луганську я стрибав вниз головою із залізного мосту біля гартманського заводу в річку Луганку. У Воронежі бився навкулачки з хлопчачками, які сміялися з того, що я замість «арбуз» говорю «кавун», а на селі хлопчачки сміялись, що я, приїхавши з Воронежа, говорив замість «а що ж» — «дык што»...

Зате у Воронежі я навчився кататися на санчатах, не сидячи, а лежачи на животі, і правити не каблуками, а носками. Цього ніхто не вмів, і я був герой. Злітав на санчатах там, де ніхто не міг.

Любив кататися із заводської гори по доріжці, якою

ходили робітники, спускався по ній аж до залізничного насипу. Я лечу, а повз мене мелькають стовпці, мелькає смерть...

Із страшенною швидкістю я пролітав, обминаючи чавунний кран, із якого брали воду, і летів прямо до насипу. Біля крана розливали воду, і вона замерзала. Поступово вона мерзлим покривом розляглася навколо нього. Санчата в мене були на залізних гострих і блискучих від вживання полозках. Я лечу з гори. Швидко наближається чавунний кран. Хочу його об'їхати. Але полозки на замерзлій воді сковзаються, і санчата летять прямо на чавунну колонку крана...

Ще трохи — і голова моя розлетиться вщент.

До крана лишається кілька метрів.

Я розімкнув руки і випустив з-під себе санчата.

Вони помчали переді мною, вдарилися об кран і відлетіли вбік.

А я теж з шаленою швидкістю, сковзаючи животом по кризі, налетів на кран і вдарився об нього витягнутими перед головою руками, щоб пом'якшити удар і захистити голову. Руки мої м'яко вперлися в холодний чавун і зігнулися так, що я лише доторкнувся головою до крана.

Я перехитрив смерть.

Мені було десять років.

З двох років я почав малювати. Уже дорослим я бачив у бабусі мої малюнки, малюнки дворічного художника-початківця... Я малював все паровози та вагончики з трипалими людьми... Паровози і вагончики, паровози з тендерами, вагончики товарні, ешелони... Ніби знав, як багато грізного у мене буде з ними пов'язано, як багато радісного і грізного, як багато грізного і радісного.

Але про це, криваве, — потім, пізніше...

Уже, крім Зої, був Олег — мій улюблений брат.

Він ще на рудниках і в містах п'ять разів хворів запаленням легенів. В пам'яті моїй він, блідий і тихо-покірний, лежить на ліжку в Юзівці з п'ятим запаленням легенів. Його сумовите й спокійне личко горить у крові моїх

спогадів блідим факелом, і вітер злиднів і горя віє мені в лице з далеких і засмучених днів нашого тяжкого дитинства. Кістлява рука смерті хоче погасити цей факел, але він горить, щоб потім засяяти рівним світлом перемоги...

VII

Сметанівка.

Це невелике село, майже хутір.

Батько був там учителем. Він брав з кожного учня щомісяця полтиник і хлібину. За зиму його учні вже вміли читати, писати і знали чотири дії арифметики...

До кожного учня у батька був індивідуальний підхід.

Я теж почав вчитися.

Спочатку ми писали на грифельній дошці палички, потім літери.

Батько не вчив нас по старинці: «аз», «буки», «веді», «глагол», а так, як літери є і зв'язують їх між собою у вимові...

Ми старанно мукали хором і скрипіли грифелями, вчилися рахувати і почали розв'язувати задачі.

Якось я сам написав на дошці: «Папа... Мама...» Мати радісно закричала у мене за спиною:

— Коля! Подивись, Володічка вже може писати «папа» і «мама».

Я вже міг писати усі слова, які знав, і цілі фрази, навіть лист міг би написати, звичайно, без розділових знаків. А мама мене не питала про це. Їй було досить і тіві маленької радості, що її старший син уже пише «папа» і «мама».

Наші господарі часто запрошували до себе в гості своїх сусідів і знайомих, багатих селян. І в зимові білі від снігу і словнені завивання вітрів місячні ночі вони співали чумацьких пісень... Червоні й бородаті обличчя стоять переді мною з розтуленими і дзвенячими від пісень вустами, а повні жінки, рум'яні і пишнощокі, підперши підборіддя

руками, тонко й журливо врїзували свої голоси в гримливі баци довговусих чоловіків.

Я з хлопчиками часто бігав на замерзлу річку, де ми грали «в ковіньки» і ганяли по дзвінко-співучій від наших ніг, тонкій і прозорій кризі ковіньками «свинку» від кону до кону...

Ах, цей солом'яний запах диму із труб, такий рідний і незабутній, і пишні сніги із петлями заячих ніг та пташних лапок, і засмаглі від зимового вітру обличчя хлопчиків, і вірші Кольцова:

Ну, тащися, сивка,
Пашней десятивной,
Выбелим железо
О сырую землю...

І Нікітіна:

Вырыта заступом яма глубокая,
Жизнь невеселая, жизнь одинокая,
Жизнь бесприютная, жизнь терпеливая,
Жизнь, как осенняя ночь, молчаливая.
Долго она, моя бедная, шла
И, как степной огонек, замерла.

Особливо мені подобалось закінчення:

Тише... О жизни покончен вопрос.
Больше не нужно ни песен, ни слез...

Кольцов, особливо Нікітін...

Я його дуже любив і зараз всім серцем люблю. Я й Кольцова любив, але в нього більше радості, а в Нікітіна — суму, і тому він мені рідніший і ближчий. О, ці зошити з найкращими віршами російських поетів на обкладинках, бідні синенькі зошити «для народу»...

Весною ми виїхали із Сметанівки.

Щоліта ми жили в Третій Роті, а взимку — по селах, де батько або вчителював, або служив сільським писарем.

Весна. Я бігаю вузькими брудними вулицями Третьої Роти. Шумлять струмки, і дзвінке синє небо над Дінцем хвилюється тремтливим маревом заводського диму. Вітер відносить його направо, за Донець, за голубючі ліси, до російських сіл серед пісків і сосен.

На Червоній вулиці, центральній вулиці нашого заводського села, до мене підбігло два хлопчики, смагляві, кирпаті і веселі. Вони були також, як і я, бідно одягнені, але весняною радістю палали їхні чорні задиркуваті очі. Старший гукнув мені:

— Давай бігати!

— Давай!

І ми побігли.

Це були діти годинникового майстра Дмитра Гороха — Ларя і Федя. Вони жили в бідній, неогородженій чужій хаті, яку наймали. Мати Ларі прала білизну у Ванвінкерова, — або «Жили», як його називали в народі, — бельгійця, власника фабричної майстерні біля заводу. Батько Ларі і Феді щоліта йшов на рудники і залишав сім'ю без догляду, а взимку повертався у Третю Роту майже зовсім роздягнений: на одній нозі — онуча, а на другій — роздерта калоша...

Горох хотів змайструвати, як і чоловік сестри мого дідуся гігант столяр Холоденко, вічний двигун; тільки Холоденко — дерев'яний, а Горох — залізний, «перпетуум мобіле».

Але нічого не виходило з цих вічних двигунів, а нещасні винахідники вперто продовжували свою безнадійну справу.

Горошиха була молдаванка, вірніше — волошка, і дуже любила свого нещасного чоловіка. Вона була справжня трудівниця. День і ніч працювала і утримувала всю свою сім'ю.

Мені подобалась їхня працьовитість і бережливість. Подобалася їхня сміливість, особливо сила, хоробрість і витримка Феді...

А Ларя все малював, як і його батько. Він мріяв стати художником...

Ми збирали вугілля на шахтах і залізо, мідь і жерсть, чавун та металевий лом і продавали нашому родичу Удовенкові, який жив на глухій вулиці над Дінцем і називався по-народному «залізняк».

Він платив нам за фунт міді 8 копійок, за фунт заліза — копійку, за фунт чавуну — півкопійки і копійку за три фунти жерсті. Якось мама взяла мене за руку і повела в заводську бондарню майстерню, де я почав працювати учнем. Пантелеймон Плигунов, цеховий бригадир, платив мені щодня 5 копійок, а я за це збирав цвяшки по цеху. Потім кваліфікація моя підвищилась: я почав «заовтарювати» діжки для бікарбонату, тобто вбивати цвяхи в маленькі обручі над дном і вгорі діжки з внутрішнього боку ободу і вбивати кільця в дно цих діжок...

Я знав багато мотивів вальсів, маршів, пісень, і Пантелеймон Плигунов примушував мене грати для робітників на губах...

Мені дуже подобалось працювати на бондарці, а грати марші набридло, бо від них у мене боліли губи і німіли руки...

Робітники ходять навколо діжок на верстатах, забивають у обручі гвіздочки і все співають, сміються і співають:

Он по горнице похаживает,
Балалаечку налаживает...

А рум'яний і красивий Панько Плигунов, наш цеховий бригадир, тільки походжав своєю тихою походкою по цеху і привітно та радісно всім посміхався. Він був ласкавою людиною, задушевний, щирий і поетичний. Ніколи ні на кого

не кричав і не бив, і робота навколо кипіла, вся в піснях і сонці.

Може, й бували в нього конфлікти з робітниками, але я не пам'ятаю цього. Моя дитяча уява була сповнена піснями і райдугою праці... Я всім серцем віддавався праці, я дуже полюбив її і хотів бути як дорослі...

Але недовго тривала моя золота радість... Довелося мені покинути завод, бо малим не дозволялося працювати в цьому кіптявому й гуркітливому гіганті.

Часто мені снилася залита райдушним сонячним промінням і піснями бондарка, і я плакав уві сні від журби, що не можу повернутися в цей чудовий і привабливий світ. А взимку ми виїхали в село Переїзна, де татко став вчителем. Я вже красиво писав, на п'ятірки, і розв'язував без помилок задачі на всі чотири дії, множив тризначні і навіть чотиризначні числа.

ІХ

Я дуже полюбив книжки.

Образи Жюльє Верна з «Воздушного корабля» ярко жили в моїй дитячій голові з іменами, як я їх тоді запам'ятав: чомусь «дядя Фрюдан» (а не «Фрюден») і «Філь Евенс»...

Я любив усе героїчне і красиве...

Мені потрапила до рук непоказна і не дуже велика за розміром книжечка «В тумане тисячелетий» (забув автора), і вона мене так захопила, коли я читав її у траві нашого подвір'я, що все, що було в книзі, жило й сіяло в моїй уяві так сильно і гостро, що здавалось реальним, і я поринув у нього всім своїм маленьким єством, а все, що навколо, не існувало для мене.

Я не чув, як мати кликала мене на обід. Буря захопленя вхопила мене на свої огняні крила і понесла мене туди, де:

Белеет парус одинокий...

де:

Рыщут по морю викинги...

де:

Звенел мой меч в тот день ненастный
среди Британии полей.
Рассек я шлем вождя по плечи,
скатилась прядь его кудрей.

І герой роману... Чомусь я запам'ятав його ім'я як «Святослав», а це, як потім я прочитав через багато-багато років у продовженні цього роману — «Гроза Візантії», був Всеслав, автор — Красновський.

І цей могутній і страшний нерук, і старий кудесник, і любов Всеслава до Любуші, і його ворог Вадим, і друг, північний витязь, якого Всеслав зарубав... Усе це так владно і сонячно захопило мене, що й зараз, сивим юнаком, я можу розповісти в деталях про роман «В тумане тисячелетій», що так полонив мою дитячу уяву і, безумовно, в тисячу разів кращий «Грози Візантії», що сподобався мені тільки своєю інтригуючою назвою. Така назва більше підходила б до другого мого улюбленого героя — до Святослава...

В густій траві нашого подвір'я я так зачитався «Ветхим заповітом», що забув про навколишній світ...

Мати мене кличе обідати, а я не чую, потопаючи в уявному світі золотої легенди людства.

Х

У своїх родичів, Сидора Сосюри і його дружини, тьоті Галі, я ціле літо робив на гармані. За це я одержав на кінець літа пуд борошна.

Борошно я продав на базарі за 75 копійок і за ці гроші купив квиток на право навчання до нашої 2-класної міністерської школи, в якій треба було вчитись п'ять років.

Але мене прийняли до третього відділення, а не до першого, бо батько мене підготував до нього, ще коли він учить по селах Донбасу. Я став учнем.

І це для мене було таке щастя, таке щастя!

Коли нам задавали уроки, наприклад, по історії, «отсюда — досюда», то мене не задовольняло читати «досюда», а я читав далі. Мене цікавило, що далі... Взагалі я дуже багато читав маленьким.

Я вже полюбив бронзові образи «Іліади», «Одіссеї», плакав над «Кубком» Шіллера, захоплювався Зейдліцом і Уландом у перекладах Жуковського і Лермонтова, ну, і, звичайно, заливав сльозами сторінки «Кобзаря» Шевченка.

Казки Пушкіна мене чарували, як і «Демон» Лермонтова, і це поряд із «сищиком» і «Пещерою Лейхвіейса» та «Індейськими вождями»...

Тільки ясно, що в моїй голові цієї мішанини, що я запоем ковтав, не було.

Мов якась чарівна рука все дбайливо і ніжно розкладала в моїй душі по полицках, а непотріб викидала, і моя душа все росла, росла, і її крила поволі обростали орлиним пір'ям — крила знань і фантазії.

У нас у школі раз на тиждень був спільний урок співів, які нам викладав (теорію і практику) завідувач школи Василь Мефодійович Крючко. На цьому уроці завжди були присутні учні 3, 4 і 5 відділень.

Ми часто співали патріотичних пісень, і особливо:

Гей, славяне! Еще наша
речь свободно льется,
пока наше верно сердце
для народа бьется!

Там, у цій пісні, є слова:

Пока люди все на свете
превратятся в гномов!

Василь Мефодійович спитав, звертаючись до учнів усіх трьох відділень (я тоді був у третьому):

— Кто мне скажет, что такое «гном»?

Всі мовчали.

Тоді я підняв руку.

— Ну, Сосюра!

Я сказав:

— Карлики.

А вже в четвертому відділенні, коли Василь Мефодійович біля дошки довів другий випадок рівності трикутників, задаючи нам урок на другий день, він раптово спитав: «А хто мене сейчас докажет эту теорему?»

Всі мовчали.

Тоді я простяг руку.

— Ну, Сосюра!

Я вийшов із-за парти і слово в слово, як Василь Мефодійович, довів теорему.

Він казав учням про мене: «Сосюра блестяще владее литературным русским языком, но он любит иногда задавать такие идиотские вопросы, что у меня просто уши вянут».

А я дійсно іноді задавав йому запитання, тільки у Василя Мефодійовича вуха в'янули не від сорому за мене, а за себе. Бо він не міг відповісти на мої запитання, як колись моя мама, коли я п'ятирічним хлопчиком питав у неї: «Почему бог создал человека таким непечным?»

Він ніколи не бив нас і тільки раз боляче сіпнув мене за вухо, коли я об фанерну перегородку до вчительської вдарив свого товариша. Спокійно й терпляче робив він своє непомітне й велике діло. До кожного він підходив індивідуально і різними чарівними ключами одмикав наші душі.

Я був першим учнем, хоч і ніколи не вчив уроків. Просто така в мене була пам'ять.

В одному класі зі мною вчилася дівчинка Ліза, вона да-

вала мені пиріжки і довго дивилася на мене, наче хотіла щось сказати — і ніяк не могла.

А я по темних кутках плакав од муки, що не можу сказати їй, як я її люблю, що лице її, в райдузі золотого волосся, з синіми й печальними очима, щоночі мені сниться, що цілі дні ходжу, як у сні, повний нею.

І в світанковім трепеті моєї закоханої душі звучало:

Милая, знаєшь ли, вновь
видел тебя я во сне.
В сердце проснулась любовь,
ты улыбалася мне.

Где-то, в далеких лугах,
ветер вздохнул обо мне...
Степь почивала в слезах,
ты размечталась во сне...

Ты улыбалась, любя,
помня о нашей весне...
Благословляя тебя,
был я весь день, как во сне.

А. Бельй

Була весна, і ми з Лізою пішли за станцію готуватися до іспитів. Звичайно, в підручники ми й не заглядали, але я ніяк не міг сказати Лізі про любов. Я тільки незграбно йшов за нею, дивився на неї, як на святу, і молився на її золоту потилицю. Од неї віяло таким щастям і ароматом, що я захлинався, коли говорив, відчував, що кров розірве мое лице, але не міг сказати їй про свою таємницю. Ми ходили у світлі й шумі, я дивився на її ніжні рухи, як вона томно повертала своє лице й поправляла непокірне волосся, що вітер жартівливо розгортав на її рожевих і любих скронях.

Коли ми поверталися в село, хлопці кричали мені:
— Куди це ти її водив?

Ліза відповідала:

— Не он, а я его водила.

І дійсно, я спотикався і йшов за нею з блаженними, повними сліз очима, мені хотілося, щоб ніколи не було села і цих противних хлопців, щоб я вічно йшов за Лізою, дивився на її ніжні рухи й молився на її золоту потилицю. Моя любов була як квітка в росі, що п'яно хитається в янтарному полі, й молиться на зорю, і плаче багряними сльозами зорі од щастя.

Моя душа подібна була до амфори, і я обережно ходив, щоб не розплескати своєї радості.

Була якась насолода в тому, що я мовчу, хоч і знав я, як щасливо засіяють сині й кохані очі, бо часто, коли ми бавились, ми, мов навмисне, притулялись одне до одного і з розширеними очима, бліді й щасливі, слухали тепло й жагу наших тіл.

Тільки тепер я від Лізиної подруги узнав, що вона мене любила.

За вікном синя вечірня печаль, і заплакане лице моєї молодості дивиться в шибки... Між нами тільки скло... Ось я встану, візьму Лізу за тремтячу руку і скажу їй про свою любов, загляну в бліде, восторжене лице, і мої губи відчують солоне тепло щасливих сліз... Я глибоко вдихатиму дороге дихання... і питиму з заплаканих вій сльози — росу першої любові.

Та не скло між мною і моєю молодістю, а довгі огненні роки, повні любові і смерті. Інші образи встають перед мене, і прокляте марево їх затуляє од мене сині й далекі очі моєї першої любові.

Дзвонить годинник, одбиває хвилини, що вже ніколи не повернуться, чорні вказівки не покрутяться назад крізь кров і сніг мого минулого, щоб наблизити до мене розширені й кохані очі.

За вікном риплять кроки перехожих і плаче моя молодість.

Пухка й срібна зима в холоді багряних зорь і далекого сонця рипіла на вулицях Третьої Роти, коли ми з батьком їхали шукати щастя на Полтавщину. Недалеко від Черкас, біля містечка Мошни, в сосновому бору жив наш родич Микола Уваров. Він був лісовим інженером, і батько хотів знайти в нього працю.

Недалеко від Черкас нас висадили з вагона, бо ми їхали «зайцями». Була ніч. Стомлений батько ліг і заснув біля станційного буфету, прямо на паркеті. До нього підійшов жандармський офіцер і носком блискучого чобота вдарив його в бік:

— Вставай!

Батько встав. Лице йому налилося кров'ю від несподіваної образи.

— Вы должны вежливо сказать, что здесь спать нельзя. Но как вы смеете бить человека ногой в бок? Неужели вы только для этого получили образование и считаетесь интеллигентным человеком?

І марно йому офіціант злякано шепотів на вухо, що «он тебя засадит в тюрьму», — батько не звертав на це уваги і так одчитав жандарма, що той почав вибачатись, купив нам квитка до Черкас і на прощання гаряче тиснув батькові руку.

З Черкас ми йшли шумним бором тридцять верст до Уварова.

І коли ми ввійшли в великий білий будинок, Уваров, високий, стрункий і чорнявий, закричав на батька:

— Ты чего здесь?

— Я — муж Антонины Дмитриевны Локотш.

Лице Уварова одразу стало привітним, і він простягнув батькові руку.

Я попав у дійсний рай. Море книжок і цукерок. Діти Уварова були як квіти, безжурні й щасливі. У них був репети-

тор, розкішні кімнати й багато розваг. Вони грали на піаніно, грали в шахи і вчили мене танцювати. Але я був незграбний і ніяковий. Я тільки читав і марив.

Ми ходили на полювання, каталися на коньках, і мені здавалося, що це я сню солодким і дивним сном. Що ось я вигляну з-під одіяла і почую голодний плач братів і лайки матері, що буде холодно вдягатися, і в запоршені вікна гляне вороже сонце, і блакитні пшибки заллються шумом нового голодного дня.

Батькові стало нудно жити в лісі, і знову знайомі труби нашого заводу задимили наді мною.

Знову потяглись кошмарні ночі, повні докорів матері, горіччаного духу і голодних сліз у задушливій і тісній хворостянці.

Я почав ходити на щєбінь.

Ще не сходило сонце, і замість гудків співали півні, й холодна зоря тільки займалася над селом, як мати будила мене, і я йшов туди, де над чавункою і гулом поїздів гриміло каміння під ударами сотень молотків, де нам видавали на сніданок іржаві оселедці і важка тачка з камінням натирала мої руки до кривавих пухирів.

На щєбені робило багато дівчат, і часто після роботи під холодними зорями в шумі трав і молодої крові вони кликали мене ночувати в половниках, повних золотої соломки й місячного проміння...

А потім знову гриміло каміння, в шилу метушилися наші химерні тіні, а повз каменярень пролітали поїзди, і я замріяно дивився на дівчат, що в шумних вагонах з піснями пролітали мимо й кричали мені: «Чорнявий, поїдем з нами!»

Червонощокі й чорнобриві, з неначе налитими сонцем рожевими литками, вишневогубі, вони димно летіли вдаль, і їх повні голоси нагадували мені про рум'яні степи, привітний шум гаїв і кохання під зоряним оксамитом неба. Часто я не витримував важкої й монотонної праці, кидав

її і йшов до своїх книжок і мрій. А мене хлопці проводжали маршем, б'ючи молотками в лопати й цеберки.

Вечорами в заводському садку грав оркестр, і ми ходили туди на гуляння, ковтали пил і залицялися до дівчат на головній алеї.

Та мені не подобалося без толку ходити в пилу і дивитися на одні й ті ж обличчя. Я йшов на станцію, де шуми верб над Дінцем говорили мені більш, ніж роблено веселі обличчя в садку...

Позаду гримів залитий електрикою завод, і огні зір зливалися з його огнями. А наді мною мрійно хиталися верби і місяць чіпляв на їх вітах срібне павутиння.

На середині Дінця одиноко чорніли човни з закоханими парочками, смутно долітав дзвін гітари і поділунки. Або гармонія ридала й жалілася над спокійним свічадом ріки.

На тім боці шумів і хитався ліс і теплі далекі зірничі мерехтіли над ним.

Ясно й щасливо було над рікою. Дивитись би так без кінця й краю на ізумруди далеких зір у воді й на небі і відчувати себе щасливою часткою яскравого й коханого світу.

А потім я йшов на печальний каганець у вікні нашої хворостянки і до ранку сидів у сінях над книжкою, де пригоди й любов у середньовічних містах або в жарких пустелях Африки брали мене в свій чарівний полон, і дійсність химерно перепліталася з мріями так, що мені здавалося сном моє дійсне життя, що я зовсім не в хворостянці, а в розкішному палаці володарів Індії або в шумі тайги шукаю скарби невідомого народу.

XII

Був липень 1914 року...

Біля прохідної конторки стояло багато людей і тривожно дивилися на відозви з чорними великими літерами.

Німеччина оголосила нам війну.

Потім була загальна мобілізація, закрили «казьонки» й по вулицях ходили маніфестації з портретами царя і оркестром, яким керував австрівець з блідим і печальним лицем.

Тужливі сцени проводів на фронт, станція, повна ридань і пісень, останні дзвінки й не останні сльози...

Урочисто ходили поліцаї, всі в чорному, з медалями на грудях.

Я, ще малим, коли дивився на них, так усе почував себе в чомусь випним і боявся дивитися їм у вічі.

Однієї ночі я йду по вулиці од заводу і насвистую якусь пісню. Підходить поліцай і каже:

— Не свисти.

— Що ж тут такого, що я свистю?

— А может, ты кого вызываешь.

Я перестав свистіти.

Важко ходили ці ворони в срібних медалях по перону, залитому сльозами матерів, крутили свої довгі вуса і, як коти, поглядали на осиротілих солдаток.

А десь шуміли поїзди, повні людей у сірих шинелях, одірваних од звичайної праці, з холодними дулами гармат на площадках, і мчали на далекі смертельні поля.

ХІІІ

Я поїхав тримати екстерний іспит у щойно відкриту нижчу 3-річну сільськогосподарську школу біля станції Яма.

Треба було прийняти двадцять п'ять учнів, а приїхало сімдесят п'ять.

Коли ми чекали на виклик до екзаменатора, до мене підійшов чорноволосий юнак (волосся у нього було аж сине од чорноти), схожий на вирізьбленого із мідного граніту лицем Векопчу — вождя могікан. Він сів на підвіконня біля мене. У нього були вузькі плечі, але руки залізні. І все він мучив мої руки своїми, а я, хоч і широкоплечий, був надто ніжнорукий, щоб навіть недовго протистояти його силі.

Я зовсім не готувався до конкурсного іспиту.

Була усна російська мова.

Я відчинив двері і зайшов у кімнату, де за столом сиділа сухорлява людина з спокійним і уважним зором.

Це був мій майбутній учитель Сергій Васильович Смирнов.

Він спитав мене:

— Как вы понимаете выражение Пушкина «Я памятник себе воздвиг нерукотворный»?

Я відповів:

— Это памятник не из кирпича, а в сердцах людей.

Я не знав тоді, що пам'ятники будують з граніту і бронзи, а не з цегли.

— Вы свободны.

П'ять.

Так само і з арифметики. На письмовій я рішав задачу за планом правильно, але відповідь була неправильна. На усній мене спитав Григорій Павлович Фіалковський — вечний агроном, з подвійною вищою освітою, низенький і грецький:

— Сколько в квадратной сажени квадратных аршин?

— Девять.

— Вы свободны.

Коли я рішав задачу, то хвилювався і од хвилювання забув, що треба рішати не на прості, а на квадратні міри.

І хотіли перевірити, чи я знаю, скільки в квадратному сажени квадратних аршин.

Ну склали 1 і 5, поділили результати на 2 і вийшло, що в мене було дві трійки.

Решта в мене були п'ятірки.

Я витримав конкурс третім.

Наш учбовий день починався о 6-й годині ранку. До 8-ї години ми працювали в столярній — вчилися ремеслу теслі. Інші вчилися на ковалів. Я — на теслю.

З 8-ї години ми починали теоретичні навчання, потім обідали, а увечері до 10-ї вчили уроки й читали книжки з шкільної бібліотеки, що нам видавав Сергій Васильович Смирнов, якого ми прозвали «Ежели который» за часте вживання ним цього виразу. Після молитви в рекреаційному залі ми йшли на третій поверх, де була наша спільна спальня на 75 чоловік з п'яти кімнат: двох для снання, однієї для вмивалки, ще — для курилки, а в останній жив учитель з дружиною й сином.

Заходив до нас з своєю вічною записною книжкою в одній руці і олівцем у другій Сергій Васильович. Цієї записної книжечки ми боялись, як вогню.

Він нам казав: «Если хотите кричать, то закройте рот и кричите про себя сколько угодно».

Я спробував так кричати, але це мені не сподобалось. Не було ніякого звукового ефекту.

Сергій Васильович викладав нам історію, літературу, керував хором гуртком і організував оркестр із народних інструментів.

Мені дуже подобалась його об'єктивність. Хоч він був росіянин, а говорив і про гетьмана Сагайдачного, що був грозою своїх ворогів.

Він нас учив російських і українських пісень:

Вниз по Волге-реке
с Нижня-Новгорода
снаряжен стружок
как стрела летит.

Або:

Есть на Волге утес...

Чи:

Тече річка невеличка
з вишневого саду.
Кличе козак дівчиноньку
собі на пораду.

Ось пливають обличчя товаришів з затуманеними піснею зіницями, а вона летить в холодному класі, й нам тепло-тепло...

Україно моя мила,
краю пам'ятливий.
Там любив я дівчиноньку,
там я був щасливий...

І мені здається, що я вже багато пережив і десь на чужині згадую мій край, мою далеку Україну, печальні карі очі покинутої дівчини, і я в'яну од журби з повними сліз гарячими очима...

А то лечу я «вниз по Волге-реке с Нижня-Новгорода» на «стружке на снаряженном», де «сорок два молодца удалых сидят». Всі веселі, з буйно заломленими шапками, в яскравій одежі, в срібній і золотій зброї. Тільки я один сумую... За ким?.. «Стружок» летить, і десь на синіх хвилях могутньої ріки чекають смерть і слава, десь криваві й жадні губи персіянки притиснуться до моїх, але ж чи повернусь я до русих кіс і синіх очей єдиної, що там десь чекає свого «буйна молодца»?.. А пісня летить, і хитається ріка, шумлять стародавні ліси, й кривавий місяць зажурено пливе над ними...

Це — пісня.

А товариші...

Ось розбишакуватий Альохін наливає чорнила на зошит Кривсунові:

— Докажи, що це я тобі налив чорнила...

Ось залізнорукий Гнатко з чорним, аж синім волоссям і кам'яними рисами лиця. Він дуже боляче б'є мене, щоб я не матюкався.

Ось білявий і ніжний Вася Демський у рудому й білому піджаку розчісує пальцями своє волосся. Кажуть, його дуже любила дочка поміщика, а він не любив її і одружився на простій дівчині з економії.

Бурдун Даня, чорнявий, з рисами індіана, тягне мене по кутках і таємно бурмоче:

— Думал ли ты, Володя, о бедном народе? Как нам помочь бедному народу?..

І його темні очі наливалися сльозами од великої муки й любові. Його брат, революціонер, сидів у в'язниці, і Даня горів його огнем...

В школі було багато журналів, і мене захоплювали патріотичні вірші в них. Я теж почав писати вірші.

Сергій Васильович показав мені, що таке стоши й розмір. Перші мої вірші були про бога й Русь. Апухтін і Надсон були для мене недосяжним ідеалом, і мої зошити були повні їх віршів.

Починав я російською мовою.

Пам'ятаю перші рядки:

Господь, услышь мои моления,
раскаянье мое прими,
прости мои ты согрешения,
на путь святой благослови.

Милая родина, многострадальная,
милая, светлая Русь.
Я о спасенье твоём, лучезарная,
жгуче и жарко молюсь.

Дитина. Що я міг і що я знав у той скажений і страшний час?

В кінці навчального року мати написала мені, що батько захворів і їй нема з чого жити.

Я мусив покинути школу.

Батько сухо й гулко кашляв, у нього розширились вени, і він уже не міг довго стояти...

Спокійно чекав він смерті. Тільки очі його, великі й світлі, були повні муки й жаху перед невідомим. Він страшенно схуд і вже не міг викашлять мокроту.

Йому ж було тільки тридцять сім років, а він мусив умерти.

Він давно вже не говорив і казав, що попи дурять народ...

А ноги йому вже заливала лімфа... Перед смертю він попросив перевести його на долівку. Заходило сонце, і ми його поклали біля порога.

Він лежав на спині і страшно хитав гострими колінами.

Починалась агонія.

Приїхала бабуся. Вона плакала дрібними старечими сльозами, здіймала догори руки, і я чув крізь її тонкий плач скорбне й монотонне:

— Ох, Коля, Коля!

Я побіг за лікарем, і коли повертався назад, зустрів матір і по її блідому й залитому сльозами обличчю зрозумів, що батька вже нема.

Його любили селяни, і за гробом ішло все село.

Мокрою від сліз землею засипали мого батька.

Доці зміли на білому хресті сумний напис, а потім і він зігнів разом з кістками того, хто дав мені гаряче серце й тривожну душу.

Я почав носити рудий батьків піджак і поступив на завод.

Часто ми їздили з помічником маркшейдера на шахти і в задушливих і мокрих продольнях робили зйомки для рисунків.

Замурзані шахтарі по коліна в воді ганяли важкі вагончики і довбали вугілля. Іноді з диким свистом коногона пролігала низка вагонеток, і ми притулялися до підпорок, щоб не бути роздавленими.

Сама страшна смерть — це в шахті. Я не міг уявити, як це можна умерти далеко від сонця, з горами землі на грудях.

Зігнено ходили ми, і з непривички я стукався головою об «матки».

А коли кліть скажено виносила нас на поверхню, був уже вечір і зорі холодно й далеко світили над землею.

Ще малим я дуже любив читати різні декламатори, художні читанки та рецензії на вірші в додатках до «Нивы». Звичайно я любив переписувати до зошита, а то й просто вивчати напам'ять ті поезії, що мене захоплювали.

Я дуже хотів бути поетом, гадаючи, що поети — це надзвичайні люди: до них в ароматні кімнати приходять закохані й покірні жінки, неодмінно з жертвеним і тихим коханням, і, звичайно, у цих жінок сині небесні очі й золоте волосся... Особливо мене захопив вірш Дмитрія Цензора «Любил я женщину с лазурными глазами...».

Є такі поети, що за своє життя можуть написати один-два чудесні вірші. Такий і Дмитрій Цензор.

Не могу не навести цього вірша:

Любил я женщину с лазурными глазами,
не знал я женщины безмолвней и грустней.
Загадка нежности меня пленяла в ней
и грусть покорных глаз с их тихими слезами...

Покорно, как дитя, пошла она за мной,
на нежность и любовь ответа не просила...
И в этом чудилась непонятая сила,
томившая своей безмолвной тишиной...

Однажды вечером, под шелест листопада,
она безропотно ответила: «Прощай...»
И думал я: «Судьба как будто невзначай
сроднила нас... Прости. Так суждено. Так надо».

И жадно я искал... И много, много раз
любовь была как сон, как призрак, как вериги...
И женские сердца я изучал, как книги,
но позабыть не мог печаль покорных глаз.

Когда мне больно жить, мне хочется сначала
молитвенно прильнуть к душе ее простой.
Ведь я не знал тогда, что нежной красотой
цвела ее любовь и жертвенно молчала.

Чому мені сподобався цей вірш?

Мені здається, з двох причин. Тут намальовано образ ідеальної для мене жінки (така дружина була в поета Фофанова). По-друге, я сам в якихось глибинах своєї індивідуальності подібний до Дмитрія Цензора, власне, до того донжуана, яким би хотів бути Дмитрій Цензор...

Може, тому, що я ще маленьким жив у місті і звукові, й зорові враження одклалися таємними й солодкими шарами в моїй підсвідомості, я завжди мріяв жагуче про місто: там контрасти, там рух, там ніжність і жорстокість переплелися в такій могутній гармонії, що вона, як магніт, тягнула мою увагу в далекі, широкі, повні пригод і кохання міста. Я ж жив у глухій провінції, під вічним гуркотом заводу і криками поїздів, що пролітали крізь наше село, особливо увечері, коли пасажирські вагони ярко і огненно з веселими й невідомими людьми все летіли туди, в невідомі й прекрасні міста, а за ними гналася моя маленька душа, як руде есенінське жереб'я, й тепер ретроспективно, крізь смішні й наївні сльози, що заливають мої очі, звучать мені слова поета:

Милый, милый, смешной дуралей!
Ну куда он, куда он гонится?..

Писали вірші і мій дід, і мій батько (українською й російською мовами), я теж почав писати вірші, не тому тільки, що писали їх мій дід і мій батько, а й тому, що взагалі люди можуть бути поетами, а я не можу. Що це значить?..

В якійсь книзі я прочитав: «Какой же он поэт, ведь у него нет еще и сорока стихотворений!» І подумав, що коли

в мене буде «сорок стихотворений», я стану справжнім поетом.

Коли я писав вірші, то думав, що вони геніальні і кожний вірш коштує десять тисяч карбованців...

Я дуже любив читати книги про «сищиків»: Ната Пінкертона, Ніка Картера, Шерлока Холмса, Пата Конера, Етель Кінг, Арсена Люпена і т. д.

Взагалі я дуже любив читати про пригоди і зовсім не любив поезію. Коли йде опис природи, то я перегортав ці сторінки й читав далі: мене цікавив розвиток дії — «що далі...».

XV

На заводському майдані грозово лунали мітинги, охрипли агітатори в хрестах кулеметних стрічок закликали до червоних лав...

Я приїжджав на один день додому і узнав, що учні штейгерської школи скинули свого управителя — несправедливу і вредну людину.

Ну, думаю, коли вони це зробили, так і ми це можемо зробити.

Я пішов до латиша — комісара станції Яма, розказав йому все про управителя і що я хочу зробити так, щоб його скинули.

Він порадив мені зв'язатися з робітниками економії, а коли справа не вийде, то він сам її докінчить. І запропонував мені організувати в школі гурток соціалістичної інтелігенції.

Коли я прийшов до школи, гнів зовсім вибив з мови голови пораду комісара. Я тільки зговорився з кількома товаришами, які обіцяли підтримати мене, взяв дзвінок і почав дзвонити на збори.

Всі біжать і питають, у чім річ.

— Зараз узнаете! — кричу я і ще дужче калатаю дзвоником.

Зібралися всі учні.

— Кличте управителя, — владно кажу я, і хлопці побігли за ним.

Управитель прийшов у парадному мундирі, блідий і спокійний.

Я вийшов і став перед ним:

— Товарищ Фиалковский. От лица всех присутствующих предлагаю вам удалиться из школы, иначе вы провалитесь, и провалитесь с треском.

Раптом чую:

— Мы тебя не уполномочивали.

Я обернувся і дивлюсь на тих, що обіцяли мене підтримати, а вони опустили голови і мовчать. Пам'ятаю з них Ваню Шарапова і Степана Кащевца.

Од гніву кров так бурно прилила до голови, що здавалося, її напруга проб'є мое тім'я і тугим фонтаном ударить в стелю.

— Тогда я говорю от себя лично. В вас с молоком матери всосалось сознание рабов, и у вас язык исчез при виде блестящих пуговиц и зеленого мундира нашего мучителя.

Обертаюсь до управителя:

— Помните, когда вы вновь приняли меня в школу с вашим условием — не болеть. И когда я, не выдержав моральной пытки, заболел, вы приходили и издевались надо мною, напомнив мое обещание не болеть. Я тогда хотел броситься и задушить вас. А теперь времена переменялись. Уходите отсюда и дайте дорогу новым, светлым и могучим людям, которые будут учить нас не гнаться в три погибели, не дрожать при виде ваших ярких петлиц и звуках вашего голоса, а прямо и светло смотреть в глаза новой жизни. Я сейчас пойду к комиссару станции Яма, и тогда посмотрим,

как вы провалитесь. Вы не ведете нас к прогрессу, а, наоборот, вы духовный контрреволюционер.

Блідий і переляканий «Плюшкін» попросив води.

— Хорошо, я согласен не быть управляющим, но оставьте меня при школе педагогом хоть на то время, пока я подыщу себе место.

Він почав перераховувати всі комітети й комісії, де він головою, і піднялась ціла буря протесту проти мого виступу. Особливо обурились старшокласники, яким потрібний був підпис Фіалковського на випускному атестаті. Власне, це був не протест проти мене, а просто вони просили Фіалковського і надалі бути управителем.

Я побіг до комісара. Недалеко од станції я почув астматичне дихання мого улюбленого вчителя Дмитра Купріяновича:

— Зачем вы это делаете, Сосюра? Теперь Фиалковский в наших руках, и мы сможем с ним сделать все, что нам надо.

А німці вже захопили Харків...

«Плюшкін» подав заяву до педагогічної ради за те, що я назвав його контрреволюционером.

Мене викликають. Я забув, що на педнаradі, і почав свистіти. Мене закликали до порядку.

Я сказав, що управителя назвав тільки духовним контрреволюционером, розказав все те, що говорив управителеві, що він ставиться так не тільки до мене, а й до інших.

«Да, это — издевательство», — сказав один, і мене одпустили, не зробивши навіть мені і догани.

А німці підходили все ближче.

Дітей бідних батьків весною відпускали на три місяці для допомоги в господарстві. Одпустили й мене...

Цей полк був зовсім не такий.

У нас співали «Ще не вмерла Україна», казали не «товаришу», а «пане»... А тут усі товариші, всі такі рідні, і мені так радісно співати з ними «Інтернаціонал»...

На зборах воєнком висунув мою кандидатуру до культкому, і червоноарми обрали мене до культкому.

Одного разу я писав відозву, чому червоноармам треба ходити до свого клубу, а в кінці додав строфу із своєї поеми «1918 год»:

И будем мы идти вперед с кровавым флагом,
где в солнце новых дней со мглою бой кипит,
застонут камни гор под нашим гулким шагом,
с протяжным воем зверь в пещеры убежит...

Воєнком Андрій Мінський прочитав відозву й питає мене:

— А это чьи стихи? Может быть, ваши?

Я сказав, що це з моєї поеми.

Він тоді схопив цього листка, побіг до свого ад'ютанта й кричить:

— Какая у нас могучая поэтическая сила...

Він був такий ентузіаст, цей воєнком, і так усім захоплювався. Він був молодий, стрункий і гарячий, у шкіряній куртці, з лахматою шапкою й маузером, чомусь нагадував мені анархіста. У нього була така рішуча і романтична походка. Він завжди дивився трошки спідлоба і коли говорив до червоноармів у клубі промову, то в перервах його промови йому завжди грав оркестр. Це його підносило. Він так чудесно одкидав з лоба своє буйне каштанове волосся...

Був кінець квітня. Поляки почали наступати. Під їх тиском наші частини захиталися. Обози вже в паніці добігали до Тирасполя, бо в тилу лютував Тютюнник.

З приводу цього в нас був мітинг.

На ньому виступали й жінки, робітниці тираспольсько-го жінвідділу. Було радісно й бадьоро. Виступала повна й спокійна жінка. Вона без захвату говорила, що ми в деяких місцях уже переходимо в наступ... що тривожного нічого нема... Після неї виступила дівчина, вся в чорному, з таким же, як у воєнка, розпатланим волоссям, що вона його таким же жестом одкидала назад. У неї були старі покривлені черевики, але вона на це не звертала уваги і говорила. Вона сказала кілька слів, але вона їх так сказала і з такими рухами (у неї тонкі бліді руки), що ми всі посхоплювались з місць і громом оплесків вітали натхненну дівчину.

Я бив долонями до того, що вони в мене стали наче огніні...

XVII

В Одесі, в нашому подиві, я зустрів свого товариша по заводу. Ми багато з ним говорили, і він дістав мені командировку на політичні курси там же, при подиві.

І я лишився на курсах.

Було синє й чудесне море... і увечері на Дерибасівській вулиці золотою ниткою тремтіли в небі ліхтарі, а повітря було ніжне, тепле й бархатне... Я познайомився з одеськими поетами, вони прийняли мене в свій гурток. Раз на тиждень у нас були читки віршів. Я був такий соромливий. Особливо мені було соромно, що у мене білі обмотки...

Швидко ми вирушили на фронт. Під стук коліс, що летіли на далекий голос смерті, ми співали революційні пісні. Вони були такі яркі й хороші. Це нас так захоплювало... У відчинені двері вагона мірадами дальніх і вічних очей дивилася ніч... Юні голоси тремтіли, наче сльози, що ними було залито «мир безбрежний»... Потяг мчав, і в ньому ми радісно несли в огонь своє життя, щоб осушити ці сльози.

В поармі я зустрів мого товариша дитинства Павку Євсєєнка. Він був уже начподивом; коли знайомив мене з сво-

їми товаришами, трохи іронічно рекомендував мене: «Знакомьтесь, это бывший петлюровец».

Мені було дуже важко, що я «бывший петлюровец», і хотілося, щоб мене ранило на фронті. В Кам'янці я віддав у подив свої документи й пішов гуляти. До мене підійшов хлопець з рупницею і спитав мої документи. Я сказав, що у мене немає документів, я оддав їх до подиву, і просив його піти зі мною до подиву, а він не схотів і повів мене в ЧК.

В ЧК спокійний робітник з залізним обличчям подивився на мого партквитка, сказав: «Це наш», — і одпустив мене.

Мене призначили співробітником дивізійної газети «Красная звезда». Недалеко від Гусятина стояв наш ешелон, а десь далеко гриміли гармати. То наступала наша дивізія. Ми у пастухів міняли яблука на газети, влаштовували мітинги й кіносеанси в селах, звільнених од панів. Були холодні місячні ночі зі срібними тополями і довгими тінями од них. Нарешті ми підійшли до Гусятина. Він був зовсім зруйнований ще огнем імперіалістичних армій...

Ворог спинив наші армії, і на фронті стало тривожно. Мене посилають на фронт. Я хотів у полк Андрія Минського, але його полк не був ще в розпорядженні подиву, і мене послали завідувачем бібліотеки в саперній роті. Я трохи не плакав, того що я хотів до Андрія, а мене посилають бібліотекарем тільки тому, щоб зберегти як поета.

Рота стояла десь під Монастирськими. Я ледве знайшов її. Тільки почав я писати каталог книжок, як набої почали бити по нас із тилу і розриватися під моїм вікном біля уніатської часовні. Був поганий зв'язок, наші частини вночі відступили. І ми опинились під польським і нашим огнем. Не було підвід, нічого. Ми перекинули гарбу з сіном, що виз один дядько, поклали туди дещо з телефонного майна і вибігли на гору. За горою стояли наші батареї і кулемети, але треба ж визволяти ротне майно. Про бібліотеку я й не думав, вона лишилася в кімнаті з моїм недописаним катало-

гом. Пішло сім чоловік на чолі з вояком і командиром роти Прокоповичем на коні. Вони були там недовго. Прибігли з блідими обличчями, без командира роти, у вояка була розірвана шинель і налите кров'ю од бігу лице. На них налетіла кінна розвідка чорношличників. Це було так: хлопці тільки що спустилися з гори, як на горизонті показалися рухливі чорні точки. Вони швидко наближались. Це було вісімнадцять кавалеристів. Почали одстрілюватись, але рушниці японського зразка після другого пострілу стали майже негідні до стрільби. Затвор наче прикипав, і його треба було одбивати ногою, а ворог казково наближався. Тільки й чорношличникам довелося зле. Після пострілу кавалериста кінь спинається й крутиться на місці. Тоді бувас перухома мішень і кіннотчик летить на землю. Чорношличники спішилися і залягли в лаву. Під їх огнем наші хлопці почали відступати. Перескочили через тин, а в Галичині тини зроблені з дротів, що колись на війні були для загорожі. Всі перескочили через тин, а командир роти не міг, бо він був на коні. Чотири кіннотчики летіли на них. Два червоноарми не витримали і почали тікати. За ними погналися два кіннотчики. Перший кавалерист пролетів повз комроти, але не встиг ударити шаблюкою, яку він вихопив, коли пролітав мимо. Другий кіннотчик кричить комроти: «Кидай рушницю!» Прокопович кинув рушницю, вихопив нагана, але чомусь наган не стріляє: комроти забув, що наган не самозвод, і чорношличник рубнув його по голові, комроти впав, хлопці не могли нічого зробити, бо вони одстрілювались од петлюрівців, що залягли за домами. Чорношличник підскочив прямо до тину, він струнко й гарно сидів на коні, з клинка його шаблюки ще стікала кров комроти. «Панове більшовики, кидайте зброю!» Але товариш із правого флангу, замість віддати зброю, вдарив його з японської карабінки в голову.

Одступаємо на Гусятин. Але в Гусятині вже поляки. Ми, розбиті й злі, стоїмо біля шосе, а мимо проходить з музи-

Товаришу Кравченко!

З великою любов'ю виконую Ваше
прохання, написати гітлу Білорусі
привітання з приводу сорокаріччя
„Синької сестри України“

Гітла Білорусі.

Діти Білорусі! Я вам щиро привіт
Вашій батьківщині скоро сорок літ,
сорок літ прекрасних праці і боротьби,
щоб навик не знати злиднів і нужди.

Щоб росли, мов квіти, діти по містах,
по містах і вёсках в золотих борях.
То не цвітіння у щасті, світли, молоді,
щоб батьками на землі стіти у труді.

Більш не буде ноги хай шумлять сави!
Все, що багуть ози, Ваше насаведи.

Фотокопія автографа листа В. Сосюри до білоруського письменника
В. Кравченка.

Пам'ятник В. Сосюрі в м. Лисичанську.

кою триста шістдесят другий полк, що його командиром Андрій Минський... В кінці на тачанці їхав Андрій. На ньому була звичайна ватяна фуфайка і старий солдатський кашкет без зірки.

— Ты чего тут? — кричить він на мене. — Едем со мной!

Його полк ішов на ліквідацію прориву. Я вже заніс погу на тачанку, але на плече мені опустилась рука мого вонючка:

— Нельзя.

Я сумно дивився услід Андрієві. Десять за поворотом зникли сині колони, і тільки чути було приглушені звуки оркестру. Ми одступаємо через ліси на Сатанове. У темні ночі батареї загрузають у глині, і ми їх витягуємо руками, освітлюючи собі дорогу смолоскипами із соломи. От вискочить із кущів ворог і почнеться смерть. Вогко пахло глиною. Ми йшли майже останніми, і я декламував про себе вірші...

Була велика тривога. Частини збилися і переплуталися. Кажали, що у поляків є жіночі кінні загони, і почувалося, що вони переживають нашу керенщину, що ми повернемося назад. Перейшли Збруч, і уже в Сатанові хтось не витримав і крикнув: «Тепер ми на своїй землі, хай живе Радянська влада!» Але і на своїй землі ми відступали. Мимо пролітали обози. По дорозі котилися хлібини, а ми йшли в пілу, голодні, босі і сміялися з боягузів...

Всі насторожувалися, коли на горизонті холодно блистіла зброя і пролітали крики: «Поляки!»...

Мене знову одкликали до подиву співробітничати в «Красной звезде».

Був жовтень. Ми стояли в вагоні на Вапнярці. По ночах було страшно холодно. Близьку я проміняв на хліб, і у мене лишилися тільки галіфе й гімнастюрка...

Після змирення з поляками мене посилають на військово-політичні курси при поармі. Завідуючий курсами був товариш Скворчевський.

Курси стояли в Єлисаветі. Був уже листопад. Після го-
лодовки на фронті (по п'ять день ми нічого не їли, а коли
доводилось їсти, то більше яблука із панських садів) в ме-
не почалась дизентерія...

Коли я виходив з лікарні, була вже зима. На політкурсах
було весело й бадьоро, тільки коли я їв хліб, чорний, глев-
кий хліб, мені здавалося, що в шлунку каміння. Але це не
заважало мені полюбити... політекономію. Я навіть хотів
покинути писати вірші і бути просто політробітником. Полі-
текономію викладав Скворчевський. Він так чудесно її
викладав. Я ще й досі не зустрічав такого лектора, як він...

Дівчата пошили мені з шинелі туфлі, і я в них щоранку
вибігав на вулицю, і біг через квартал, і на розі дивився
на місцеву газету — чи нема там моїх віршів...

Раз уночі (це було вже після перекопської перемоги) —
«До зброї!» Ми всі вибігли і почали одягатися. У курсис-
ток ентузіастично горіли очі, вони теж були з рушницями
й хотіли йти з нами. Махно повстав і хоче захопити Єлиса-
вет. Частина всі вийшли за місто, йшли колонами. В мо-
гутньому ритмі кроків і хитанні рядів я раптом зник... Ме-
не не було. Хвилями встала невимовна сила і залила мос
«я». Я відчув міць і порив мільйонів «ми» революції... І бу-
ло радісно йти на смерть. Мене й ще двох товаришів посла-
ли в дозор. Десь далеко були огні города і наша застава.
А ми стоїмо в порожньому й тривожному полі, самотньо й
страшно гудуть провода, і навколо нікого, нікого. І от із
тьми, на білому тлі снігу, наближається невідомий загін.
Ми послали товариша повідомити заставу про ворога, а са-
мі стали з рушницями «на огонь» і майже божевільно кри-
чимо:

— Стій!.. Виїжджай один!

Загін наче вгроз у сніг... Од загону одділився один кін-
нотчик, їхній командір, і з наганом у руці під'їхав до нас.

Ми:

— Какої части?

Він:

— Нашей.

Ми:

— Пропуск.

Він:

— Орел. Отзів.

Ми:

— Тамбов.

І не встигли ми обернутись, як нас уже оточила кіннота. Отзів був не «Тамбов», а «Курськ». І ми чекали, що нас почнуть рубати. Мої плечі тоскно щулилися, наче вже чули холодну і страшну крицю.

— Кіто начальник гарнізона?

— Не знаєм.

І мої плечі ще дужче хилились, і по кістках пробігав чорний вітер смерті.

— А ваш военком?

— Скворчевский.

— Ведите нас к вашему военкому.

Це був загін ревтрибуналу. Махно пробився на Чорний ліс. Він захопив на півгодини Новоукраїнку. На другий день він захопив її знову, коли працювали установи і все було спокійно, і тримав її п'ятнадцять годин. За цей час він вирізав місцеву міліцію й комсомол. В лісових боях, у темі ночі, Махно переплутав наші частини, і свої били своїх...

В полі йшла кінна дивізія. Начдив і военком з джурою від'їхали далеко вперед. З лісу виїхало кілька тачанок і кіннота. Начдив посила джуру узнати, хто такі. Той під'їхав до невідомих кіннотчиків, поговорив з ними. Значить, «наші». І военком, і начдив спокійно їдуть їм назустріч. А то були махновці. Вони під загрозою смерті примусили джуру мовчати, і він мовчав. Махновці під'їхали:

— Кіто такие?

— Я военком такой-то.

— Я начдив такої-то.

— Ага, вас нам і треба. Злізай з коня!

Воєнкама і начдива поставили на снігу навколішки і на очах майже божевільної дивізії нахилили їм голови, порубали і чорною блискавкою зникли в лісі. А з околиць сіл до Єлисавета все везуть і везуть на селянських фурманках порубаних юнаків. Махно був уже десь під Уманню...

XVІІІ

...Мене посилають на Донбас для громадської роботи. З Єлисавета до Харкова я їхав чотирнадцять день. Біля «Нової Баварії» я не витримав, покинув ешелон і пішки прийшов до Харкова. На Донбас потяг ішов швидко. Мені було радісно й тривожно. Не вірилося, що я знову побачу миле, рідне село, ті кривенькі тини, про які я боявся мари-ти, бо кругом було так багато смерті...

В Лисичому потяг довго стояв. Була ніч, і я пішов по знайомому путі до своєї станції. Це було недалеко — півтори версти. Рипів під ногами сніг, так як тоді, як колись, коли я, закоханий, ходив у Лисиче. За поворотом блиснули огні заводу. Вони привітно добігли по рейках до мене, і стало чомусь страшно. Невже ж я дома? Голова стала порожньою. Всі думи зникли. Я хочу хоч одну спіймати, але не можу. Нарешті я спіймав думку, і мене залила радість повороту. Коли входив у село, скінчилась вистава в робітничому клубі, і я побачив знайомих хлопців. Коли я їхав на фронт, так ці хлопці були маленькі, а тепер вони були вищі за мене, багато з них поженилися і навіть мають дітей.

По Красній вулиці я йшов додому. Як колись, блимав вогник в маленькому вікні хворостянки. Я постукотів у двері. «Хто там?» — «Володька». Двері швидко відчинилися, і крик «Володька!» злився в одне божевільне, радісне виття. Мати була в сусіди, її покликали, і вона з плачем упала мені на плече. Ще коли я підходив до дому, мені сказали про смерть брата. Я страшно плакав за ним. Мати розказу-

вала, який він вже був великий, що не вмiщався на скрині. Він перший одержав мого листа з фронту. А думали ж, що я вже вбитий. Мати служила по мені панахиду. Олег умер од тифу. Він так і не дочекався, щоб я привіз йому із фронту галіфе. А він так хотів галіфе — синє, з золотими кантами. Мені брат розказував, який він був дужий. Ще як малим, так бив парубків, а коли підріс, так його боялося все село і любили всі дівчата. Коли він умер, на домовину принесли багато вінків і сліз...

Махно ще не був ліквідований, і через наше село проходили банди. Комунарів було мало, і вони мусили ховатися в заводських трубах. Мати робила самогон, і я перекидав його їй. Вона плакала і казала: «Нема того Володі. Умер наш Володя». А я, в обідраній шинелі і в полатаних штанах, натхненно співав «Мы кузнецы» і по ночах з рушницею біг на тривогу. Мати казала: «Он другі комуністи, що приїхали з фронту... у них і галіфе, і гроші, а ти як був босяком, так босяком і зостався». Я її заспокоював і казав, що скоро буде гарно всім жити, не тільки одним нам. А в село привозили порубаних кооператорів і комуністів. Я лежав в тифу в заводській лікарні, а прямо в вікно було видно часовню, куди щодня носили мерців. Я думав — скоро і мене туди понесуть.

Після кожного приступу я виписувався і все розказував на вулиці хлопцям про бої, а вони купами з розкритими ротами слухали, доки мене не ламав новий приступ, і я лягав знову до лікарні. Це був останній тиф. Я майже вмивав, а тут іще мати приходила й плакала, що нема чого їсти, щоб я написав їй записку до кооперативу. Вона хотіла надіти мені на шию хрестика, але я одмовився. Мені снилися попи, повстання, власне, це був бред. Серце швидко билось, і я марив, коли воно перестане так швидко битися, та все просив лікаря послухати мені пульс... За сім днів після того, як я виписався із лікарні, мене «в порядку

боевого приказа» викликає Лисичанський партком і дає призначення. А по селах рубають партробітників і бандити на тім боці Дінця гукають перевозу. По залізниці кругом села весь час ходить броневик. Мене посилають по службовій справі в Бахмут.

ХІХ

Харків...

Мене призначили інструктором преси при ЦК КП(б)У. Звичайно, інструктор преси з мене був нікудишний, я тільки ходив по шумливому Харкову, закохано пив юнацьким серцем його життя, мріяв і складав у голові вірші.

Поетична лабораторія у мене і зараз у голові. Я перекреслюю і виправляю рядки віршів у голові, а не на папері, а коли виливаю образи на папір, то жодних перекреслень і виправлень не буває. Звичайно, іноді я виправляю і перекреслюю на папері, але, як правило, поетична лабораторія у мене в голові і в серці.

Я записався в марксистський гурток при агітпропі ЦК. Старий більшовик товариш Ікс, що вів цей гурток, якимось сказав усім, показуючи на мене (я любив задавати запитання, і ця звичка у мене залишилася змалку й до сивини): «Судя по вопросам этого товарища, у него знаний на профессора, но только они у него неорганизованы».

І він нам розповідав, як треба систематизувати набуті знання, розкласти їх у голові «по полочкам».

Чудесна людина був дорогий і незабутній товариш Ікс. Його спокійне і мудре лице і добрий зір із-за скельців пенсне стоять переді мною як приклад великої самодисципліни, спроможності і організованості.

Але недовго я був «інструктором преси».

Між іншим, моє «інструкторство» показує, яка чула і прекрасна більшовицька партія. Як мати, в особі тт. Шотнек, Кулика, Коряка, Блакитного, вона зрозуміла мою душу поета і майже не пристосовану до життя людину і давала ме-

ні всілякі поблажки, «панькаючись» зі мною, як казали мої вороги, на протязі довгих років і піднімаючи мене доброю рукою, коли я падав серцем на гостре каміння життя.

Велика партіє! Я так люблю тебе і схиляюся перед тобою як твій смуглявий син, якому ти дозволила і допомогла залишити до сивого волосся дитячу душу і юну пісню, що живе тільки тобою, моя партіє, мати моя геніальна!

Оргбюро ЦК призначило мене членом оргбюро Всеукраїнського пролеткульту, куди увійшли товариші Рижов, Коряк, Пилипенко, Василь Блакитний, Миша Майський та ін.

Ми стали працювати разом у будинку на Московській, 20, де я часто приймав участь у літературних вечорах.

Тоді ж (це був 1921 рік) приїхав з Галичини до Харкова Валеріан Поліщук — синьоокий красень з вкрадливими манерами, які особливо впливали на дівчат, з усмішкою «собі на умі».

Величезна ерудиція його мене захоплювала.

Та ще сонячна бадьорість.

Тільки не подобався мені натуралістичний біологізм у його поезії, але окремі вірші й місця його величезних поем мене захоплювали...

З пролеткульту нічого не вийшло. Він так і вмер не народившись.

Але перед його смертю Поліщук захотів моїми зубами укусити Маяковського.

Це було в російському драмтеатрі, що містився тоді над Лопанню.

Приїхав Маяковський і мав виступити в цьому театрі.

Мені, в порядку пролеткультівської дисципліни, було доручено виступити з негативною критикою Маяковського.

Я погодився.

Але вони не знали, як я любив його!

І от вечір.

Маяковський приїхав і виступив (чи мені так запам'яталося, чи здавалось: у театральній шапочці, величезного

зросту, зовні гострий і безпощадний у боротьбі з своїми опонентами).

А я дивився на його очі і побачив, що він зовсім не такий, яким він хотів здаватися. Очі в нього були сумні і добрі-добрі, повні невимовної ніжності до людей, в його очах я наче бачив свою душу.

Після читання віршів, що, як громи, викликали безперервні бурі аплодисментів, почалося обговорення прочитаного і взагалі по поезії Маяковського.

Маяковський — гігант фізично і гігант поетично — розправлявся, як із цуценятами, з своїми ворогами.

І от на сцену в хутряній шубі лізе просто через рампу старий і однозубий (між іншим, прекрасна людина) член оргбюро пролеткульту Рижов.

Маяковський з вищими свого гігантського зросту, розправившись із своїм черговим ненависником, спитав Рижова, що напіввиліз на сцену:

— И ты туда же, детка?!

І Рижов злякано порачкував назад, так і не виступивши проти Маяковського.

Тоді дали слово мені.

Я спитав Маяковського:

— Вы были на фронте?

— Был.

— Я еще никогда не читал и не слышал такой потрясающей поэзии. В ее гигантских образах и могучем ритме чувствуется железная поступь революции. Вы — великий поэт. Разрешите пожать вашу руку.

І він, глянувши на мене добрими людськими очима, що втратили свою гостроту од запалу полеміки, простягнув мені свою руку, яку я обережно і побожно потис.

А потім пролеткультівці казали, що «Сосюра целовал ноги Маяковскому».

Товариш Блакитний як редактор газети «Вісті» (тоді вона була «Вісти», а не «Вісті», як потім) дозволив мені жити

на горищі редакції, де колись була, ще до революції, церква Юзефовича, редактора газети «Южный край», обладнана в клуб.

Зимою в ній було дуже холодно, і мене рятувала хутряна шуба, що я вперше за своє життя купив за гонорара за поему «1918 рік».

В тій колишній церкві я жив і писав вірші...

В цій же церкві у нас відбувалися літературні вечори, на які приходили всі, хто любив українську літературу. А таких було багато і ставало все більше...

Стали ширші масштаби, і літвечори перенесені в Селянській будинок на площі Рози Люксембург...

Першу мою збірку «Поезії», що видало Державне видавництво України (друкувалась у Сумах), рецензував В. Коряк, а потім вітав М. Доленго: «Золотим сумом віє од поеми «Червона зима». А потім, в 1922 році, коли вийшла друга моя збірка «Червона зима»,— син мого безсмертного вчителя Івана Яковича Франка, Тарас Франко: «Дивним чаром віє од першої збірки молодого поета».

Він мене застерігав од футуризму Семенка, і правильно, як я потім зрозумів.

Я не любив його розхитаних ритмів неверхарнівського типу, але там, де він ставав більш-менш організованим ритмічно і гостродумним, він мені подобався.

Якось я зайшов до редакції «Вісті» в кабінет редактора.

На місці Блакитного сидів симпатичний брюнет з гострими, жагуче чорними очима, маленький і зосереджений.

Я його спитав:

— Ви Семенко?

А він мені:

— А ви Сосюра?

Так ми з ним познайомились.

Він мені як молодому поетові радив не дуже зважати на літературні авторитети, що справа не в тому, скільки книжок вийшло у письменника, а що він дав нового, в чому

його оригінальність. Він мені, між іншим, радив римува-ти: «корова» і «театр».

Першу пораду його я сприйняв, а другої — ні...

У черзі за бідним обідом для співробітників Наркомосу я познайомився з О. Копиленком.

Його здивувало, що я в черзі щось мурмотів. Я йому сказав, що пошепки складаю вірші, бо в черзі довго стояти, а я не люблю гаяти часу.

Копиленко познайомив мене з Сенченком.

Наскільки перший був жвавий, запальний і любив літе-ратуру всією своєю широко розкритою сонцю і вітрам жит-тя душею, настільки мовчазним і зосередженим був кремез-но збитий, русявий другий.

Вони жили на Журавлівці, і я часто заходив до них, де ми ділилися «духовною їжею», а вони ще й підгодовували мене смачною гречаною кашею.

О юність! Повна сонця і надій юність!

І що для тебе була гречана каша, голодні пайки, холод і нестача в одязі, коли тобі належав весь світ! Мила моя жертвена і героїчна юність!..

Через те що в мене була політична освіта слабенька, бро-шурного характеру і трохи військово-політурсантського, де я познайомився тільки з основними принципами марксизму і керувався більше класовим інстинктом, я вступив студен-том до Комуністичного університету ім. Артема.

Ректором був (о радість!) т. Скворчевський, якого я дуж-е любив, а він мене — як поета.

Екзаменував мене професор Яворський.

Він мене спитав:

— Як ви гадаєте, це добре, що на землі точиться класо-ва боротьба?

Я сказав:

— Від того, що я скажу, добре це чи ні, класова бороть-ба не припиниться. Це закон життя нашого часу, об'єкти-вний закон, який не має потреби в моїх оцінках.

Я був прийнятий до Артемівки.

Тільки мені не сподобалось, що професор Яворський сказав про мене, що я «чудесний матеріал». Який я матеріал? Я людина!..

Вчився я добре. Вчителька з російської мови навіть звільнила мене від слухання її лекцій.

А от економгеографія та фінансові всякі справи мені ніяк не давалися, і я заздрив дівчатам і студентам, що в цих питаннях почували себе як риба в воді...

XX

Організувалася спілка пролетарських письменників «Гарт». Організатором і її ідейним керівником і натхненником був т. Блакитний, або Еллан. Ми пішли в «Гарт». Йогансен, Поліщук і ще багато письменників.

Ми називали себе спадкоємцями класичної літератури, власне, так було на ділі. Я, наприклад, ніяк не міг примиритися з буржуазною теорією одмирання поезії, яка тоді розкладалась, але не поезія взагалі, а поезія розгромленої (у нас) буржуазії, коли були у нас різні течії: футуристи (слово — звук), імажиністи (слово — образ), акмеїсти (слово — плоть), «нічевоки» (слово — тінь) і т. ін., не кажучи вже про символістів (слово — символ) і декадентів різних мастей. Повний розклад на атоми.

Теорія одмирання поезії була гадючим жалом переможеного ворога, який хотів отруїти молоду й свіжу свідомість переможців.

Я вважав, що ми повинні продовжувати традиції класичної літератури і вести її на нові, на свої вершини, і продовжувати творчо, по-своєму.

Коряк написав статтю «Із стріх вода крапле» і прочитав її нам на зборах «Гарту».

В статті говорилося, що наші молоді письменники повинні писати так просто, як Пушкін, Толстой, Гоголь.

Всі, що виступали в обговоренні, хвалили статтю. Я виступив теж і сказав: «Товариш Коряк калічить молодих початківців. Писати так, як Толстой, Пушкін і Гоголь, неможливо, а бути їх епігонами — це не вихід, це смерть для пролетарської літератури.

Вчитись у класиків необхідно, але вчитись творчо, і не в одного, а в багатьох класиків, не тільки українських, російських, але і в чужоземних.

Тільки через складний лабіринт творчих шукань, у боротьбі з шаблонами в других і в себе можна прийти до своєї індивідуальної простоти.

Так треба вчити молодь, а не штовхати їх на безплідне епігонство».

Коли я це говорив, товариш Коряк сумно похнюпився. Мені було його дуже жалко, але думок його не жалко.

Коряк у заключному слові сказав: «Всі, хто тут виступили, були нещирі. Один тільки Сосюра сказав мені правду».

Ще перед «Гартом» була організована спілка селянських письменників «Плут» т. Пилипенком Сергієм Володимировичем, високим, спокійним, чорновусим красенем з ніби вирізьбленим з мармуру шляхетним обличчям, прекрасним більшовиком-українцем, в якому гармонійно поєднувалось соціальне і національне. Це був справжній, відданий справі Леніна, як і Блакитний, інтернаціоналіст в кращому розумінні цього слова.

Я, в силу своєї мандрівної душі, переходив то з «Плуга» в «Гарт», то — навпаки.

І ще обличчя Сергія Володимировича нагадувало мені старовинні українські фрески.

Я дуже любив його і дивився на нього, як на батька. Так само я любив і Еллана, але дивився на нього, як на старшого брата з блакитними сміливими і натхненними очима і зразкового комуніста.

І Пилипенко, і Еллан дуже любили молодь, і молодь любила їх.

Пилипенка ми всі любовно називали «папаша» і безсоромно зловживали його добротою, спустошуючи його портсигар.

Він, блідий і прекрасний, стояв перед нами, і ми були готові піти за ним в огонь і в воду, так само і за Блакитним, який вражав мене інтелектуальністю вищого типу. Пилипенко був більш народний, і тому спілка «Плуг» набрала таких масових форм з літургками імені «Плуга», що це декого стривожило (мене дивує чому?) і т. Пилипенка стали обвинувачувати в масовізмі.

Ніколи «Плуг» не заміняв партію, як дехто думав. Це був широкий, сонячний рух української молоді до культури...

Так само і з «Гартом»...

«Вапліте» — Вільна академія пролетарської літератури, в якій я теж був, але рік, була, по суті, кастова організація, куди приймали тільки «аристократів» од літератури, обранців...

Ще про «Молодняк» — комсомольську організацію молодих письменників, на чолі якої був Павло Усенко — сухолицький, з гострими очима і широкою походкою юнак.

Він почав широко ходити, коли став на чолі «Молодняка».

Я любив його як своє продовження. Але мені не подобалось, що молодняківці протиставляли себе старшим письменникам, а себе (між собою) возводили трохи не в генії...

XXI

Через недостатність загальноосвітньої підготовки я перейшов з Комуніверситету за власним бажанням до робітфаку Інституту народної освіти...

На робітфак я пішов на перший триместр, щоб іти разом з дружиною Вірою, яку теж прийняли до I триместру...

І от почалось навчання.

Лектор по хімії, товариш Фінкельштейн, почав нас знайомити з елементами світу — з киснем, воднем, азотом і т. ін.

Він каже:

— Кисень.

А я з задньої парти:

— Оксигеніум.

Він:

— Водень.

Я:

— Гідрогеніум.

Він:

— Азот.

Я:

— Нітрогеніум.

Тоді Фінкельштейн (між іншим, мені не подобалось, що він казав, що все в природі побудовано без усякої участі розуму. А відкіля ж геніальне визначення Маркса: «Матерія думає?») каже:

— А хто там из вас такой умный? Сосюра?

Я підвівся.

— Идите в третий триместр.

— А жена?

— И жена пусть идет. Вы ей поможете.

І от я на третьому триместрі робітфаку ХІНО.

До класу входить викладач української літератури т. Єрофєєв. Між іншим, тоді вийшла хрестоматія з укрлітератури проф. Плевако, і основники-студенти вивчали мене по всій Україні, а я вчився на робітфаці.

Цікаво?..

Єрофєєв почав за списком знайомитись з робітфаківцями.

Коли він дійшов до мене і назвав моє прізвище, я підвівся.

— Сидіть, сидіть!

Я сів.

— Ви не родич того Сосюри, що пише вірші?

— Ні, це — я.

— А може, ви його брат?

— Та ні! Це — я.

А потім професор Єрофєєв, коли закінчував свою лекцію, часто питав мене: «Ну як? Правильно я говорив?»

Мені було це дуже смішно.

І це примусило мене задуматись.

Робітфак по суті повторював те, що я знав ще з агрономічної школи. Навіть там знання давали глибші й ширші.

Іти на основний, як мені пропонував т. Йогансен, що викладав в інституті?

Так, літературу я знав краще, ніж деякі професори літератури.

Я з 12 років уже був знайомий не тільки з російською класичною літературою (з українською я познайомився пізніше, за громадянської війни і особливо після неї), але і з світовою (через російські переклади).

Таж що мені мало чого було робити і на основному...

І я покинув учобу і став просто поетом.

Ішли роки.

В мене було вже два сини — Олег і Коля. Чомусь я дуже любив Колю, схожого на мене, з глибокими й повними якогось до солодкого почуття темного блиску, в якому потопав мій зір, і я що довше дивився в глибину його очей, все дужче любив його. А Олега я теж любив. Тільки не так сильно.

Віра вже була студенткою агробіологічного факультету ІНО...

Товариш Ікс казав, що в мене знань на професора, але вони неорганізовані... А організацію знань, систематизацію їх дає тільки вища освіта; і це я визнаю й зараз, бо в мене є провали і в математиці (я не вчив ні тригонометрії, ні логіки, ні алгебри, не кажучи вже про вищу математику і астрономію). В природничих науках я підкований добре. Але це ж не все...

Таж що літературній молоді я всім серцем рекомендую вчитися, вчитися і вчитися. Я на все дивився як поет: на книжки, на людей, яких вчився читати, як книжки, на життя у всій його складності, на мистецтво й знання... Все це

було для мене засобом, а мета — поезія, і щоб ця поезія служила нашому народу, який одягає, годує нас, виховує нас, як добрий батько. Як же не любити його!..

Я вічний учень народу і горджуся цим...

Як комуніст, борючись за лінію партії в житті (я знаю, що лінія партії — лінія трудового народу, і якби партія в своїй боротьбі за комунізм не додержувалась на основі марксизму-ленінізму лінії народу, вона б не була Комуністичною партією), я знаю, що ми не тільки учні, але й вчителі народу.

Але я ніяк не можу уявити себе вчителем, бо я син народу. А хіба син може вчити батька? У батька (а це мільйонний батько) більше голів і досвіду!

Я не можу і не хочу йти попереду народу, я хочу йти з ним, хочу злитися з ним і дивлюся на нього не зверху вниз, як дехто, і не знизу вгору, як дехто, а просто в вічі, як моєму батькові колись дивився і якого любив так, як зараз люблю народ. Але це вже від філософії.

XXII

Ще на фронті я читав вірші Тичини, в 1919 році, але, крім «Більше не побачу сонячних очей», нічого не зрозумів. Потім, пізніше, його «Сонячні кларнети» ввійшли в мою душу як море акордів і дня і ночі, і світання і заходу. Він чарував і полонив мене. Я жив тільки його образами, повними музики і сонця, а то і трагічними, як трагедія мого народу, як я тоді думав.

Да. Ранній, геніальний Тичина був вчителем моєї поетичної юності після Шевченка, Франка, Лесі Українки, Вороного і Олеся, бо я вчився у багатьох, між іншим, і у прозаїків, а основне — я вчився у мого народу, як і вчусь, у його пісень, то трагічних, то ніжних, то повних такої героїки, що серце захлинається од щастя, що я син такого народу. Безкінечно благородного, рицарського, який ніколи нікого

не поневолював, а тільки бився за своє місце на землі, «Боронив свою рідну Україну».

Так от, про Тичину.

Коли я познайомився з ним, живим, а не в мріях, то мое уявлення лишилося про нього таке, як і у мріях.

Тонкий і стрункий, зеленоокий і ніжний, він немов летів у мої очач, мов летів у небо слави, якого він, як ніхто з нас, був гідний.

Це був 1923 рік, один з перших років нашої літературної молодості.

Якось ми були на городі диткомуні імені Василя Чумака. Був Іван Кириленко, здається, Божко й інші, яких не пам'ятаю.

У Тичини, в його геніальному вірші «Воздвигне Україна свійого Мойсея», є такі рядки:

Од всіх своїх нервів у степ посилаю —
поете, устань!

Я ще на фронті, коли читав:

А справжня муза неомузена
там десь на фронті в ніч суху
лежить запльована, залузана
на українському шляху,

то думав, що т. Тичина сказав це про мене.

А в рядках:

Поете, устань!

я просто відчув, чи мені так здавалось, що він звертається до мене, що запльованою і залузаною душею в суху ніч лежав я з гвинтівкою в руках на кривавому шляху України...

Поете! Устань!

І я душею кричав великому поету нашого народу:

«Якщо я чудом залишусь живим, я встану!»

Якось дивно переплітається в мені в часі поезія Тичини.
Але це було так.

Бо в боях десь у глибині душі в мене було передчуття,
що мене не вб'ють, що я ще буду жити і співати.

Смерті я не боявся. Мені тільки жалко було моїх віршів.

І буквально так, якось пізніше, сказав про себе Павло
Григорович...

Але повертаюся на город диткомуні.

Павло Григорович лежав у траві і задумано і мрійно дивився своїми зеленими волшебними очима в небо й іноді на нас.

Я запитав його:

— Прийшов той поет, якого ви кликали?

І Тичина відповів:

— Ні.

Та я не повірив йому.

Яка дивна юнацька самовпевненість і віра в свої сили,
не тільки ті, що були в мене, а в ті, що будуть!

Потім іще летіли дні.

Павло Григорович бував у сім'ї Дніпровського Івана, куди заходив і я, і читав нам свої харківські вірші про жорстокий годинник над головою, про цвинтар...

І раптом він сказав:

— А що, як я усохну?..

Ми мовчали.

І далеко потім Тичина сам відповів на цей крик його стривоженої душі:

Глибинами не всохну,
не вмілію...

Да. Я любив і люблю Тичину як нашого великого поета.
Хоч я люблю в нім не все.

Багато він дає до друку так звані поетичні відходи з його творчої лабораторії, що непокоїли і непокоять мене, бо я знаю, який це гігант, і стає боляче, коли він іноді стріляє з гармат горобців.

Але, не дивлячись на це, Тичина — геній, і таким він є не тільки для нас, а таким залишиться і для наших нащадків...

XXIII

В 1937 році я з сім'єю переїхав до Києва...

Та знов я лечу не крізь туманність і не вгору, як в дитинстві, а вперед, крізь радість, у якій зростав разом з народом, як зростав з ним і у горі в грізний 1941 рік, повний громів і тривоги мільйонів, тривоги, яку серце передчувало, але в яку розум не хотів повірити — така вона була смертно несподівана...

Не встиг я прийняти в Кисловодську кілька ванн, як почалася Велика Вітчизняна війна.

В Харкові я був трохи не заарештований як диверсант, бо приїхав туди небритий і в костюмі не з нашої матерії та з чомоданом у руках.

Маленький син був у Євпаторії з такими ж, як він, дітьми на оздоровленні, а дружина в Києві.

Смерть уже переривчасто гула над головами мільйонів, і серце здригалося од тривоги і гніву.

Почався бій людей з потворами і машин з машинами.

Небо і земля були повні смерті... Вони дивилися в наші розширені зіниці і в звужені зіниці горил у стальних шоломах, що йшли й котилися на мільйонах шин за бронею машин по нашій залитій кров'ю, огнем і сльозами землі, що стогнала од вибухів, які терзали її материнські груди...

В Києві, як і скрізь, куди досягав огонь ворога, де на землі, а де з неба, — з неба — далі, а на землі ще не так близько, — страшне дихання війни відчувалося в переривчастому, повному гадючої люті реві фашистських моторів та в безумному скреготі сталі, од гігантських розривів у Дніпрі між

мостами через рідні води, що гнівно били в береги і кликали до відплати синів України і їх червоних братів з неосяжних просторів нашої зоряної матері.

Якось на фоні того гігантського і страшного в своїй сподіваній несподіваності незручно і ніяково говорити про особисте.

Словом, дружина була евакуйована з письменниками старшого покоління в Уфу. Що сталося з сином, я не знав.

ЦК розбило нас, письменників, на агітгрупи, і ми виступали перед населенням.

Я був у парі з Кобилецьким Юрком.

Він виступав з промовами, а я читав вірші під небом, що скоро мало бути не нашим, безкінечно рідним небом моєї святої України...

Мене тільки вразила телеграма з Уфі. Один відомий поет, якого вже немає в живих, у цій телеграмі питав: «Як моя квартира?»

А в його квартирі був штаб, а на покрівлі будинку, де він жив, стояла зенітка і гостро і гулко кашляла в грізне небо...

Штаб, звичайно, письменницький, де Бажан видавав нам ще залиті маслом пістолети «Тете».

А перед тим у військовому відділі ЦК нам видали офіцерське обмундирування.

Його одержала і Ванда Василевська і стала дуже схожа на жінку часів громадянської війни, жінку військового комунізму.

Мені сподобалось, що вона не боялась, а була спокійна і зосереджена.

ЦК знову розбило нас, але вже на дві групи: одну відправляли в тил, а другу на фронт...

В письменницькому садку під переривчастим гулом фашистської смерті над золотим і закривавленим Києвом на лаві лежав Вадим Собко і спокійно читав книжку.

Його посилали на фронт.

А Іван Нехода, що теж ішов у вогняне море останньої битви з тьмою, казав мені, такий же спокійний, як і Вадим: «Ви в тилу, а ми на фронті будемо робити одне спільне діло».

А мені було гостро соромно, що мене посилали туди, де ще горить по почаях електрика і люди можуть спокійно спати за вікнами, не заліпленими хрестами паперових стрічок.

Але бойовий наказ ЦК.

Дисципліна серця, яке звикло слухатись голосу партії, повела мене в Харків крізь вогняний вихор ударів з неба. В Харкові ми теж працювали зброєю слова.

У мене вийшла там перша збірка вогняних рядків «Червоним воїнам».

Та почали і Харків почав заливати небо вогняними пунктирами куль і снарядами, бо і над ним усе частіше почали літати залізні птиці і кидали яйця смерті на землю, з якої діти худенькими закривавленими кулачками посилали прокльони убійникам з «цивілізованого» Заходу.

А вони, нахабні своєю тимчасовою перевагою, на своїх залізних воронах, поблискуючи троглодитними очима за скельцями пенсне, ганялися навіть за коровами...

І от мене знову посилають ще далі, і вже у глибший тил.

Уфа.

Що ти скажеш про землю, яка відкрила нам теплі обійми і прийняла, як своїх змучених синів, з братньої землі далекої України?

Скажу тільки, що я ніколи не забуду Башкирії і буду любити її, як полюбив її синів і дочок, а особливо її поетів — виразників її великої душі: Сайфі Кудаша, Баяна і ще багатьох, таких рідних і незабутніх.

Сина дружина знайшла в харківському вокзалі і з іншими дітьми привезла в Башкирію. Там же (в Уфі) була і наша академія. Там же було й наше письменницьке видавництво, і виходила літгазета...

Там же я написав вірш «Коли додому я прийду», який вважаю центральним віршем мого серця, якщо можна так сказати.

Відтіля ж полетів ешелонами і літаками «Лист до земляків» і над поневоленим, але нескореним Донбасом розлітався білими метеликами і тихо опускався ними на золоту землю моєї любові, юності моєї...

Але що це я все про себе та про себе.

І Павло Григорович Тичина, і Рильський Максим Тадеївович, і всі ми злились в один збройний табір слова, відданого служінню Батьківщині.

Батьківщина! Крім неї, крім її страждань і гніву, крім її боротьби, для нас не існувало нічого.

І коли нам часом було і холодно, і голодно, то одна золота думка гартувала наші серця, повні любові до партії, до синів Вітчизни, що у сталених шоломах, як ангели відплати, стояли муром сердець і заліза проти озброєного зла, озброєна правда проти озброєного зла, і ми, коли нам ставало дуже важко, думали: «А на фронті ще важче».

Нам хоч смерть не дивилась у вічі, а там... там...

В те вогняне «там», де вирішувалась доля не тільки наша, а всіх простих і чесних людей на землі, летіли наші думи і серця...

Восени 1942 року частину нас, письменників, запросили до Москви на літвиступи.

В Москві я зайшов до т. Коротченка, що сидів за столом з намагніченими гнівом і безсонням сталевими очима...

Я сказав: «Я хочу працювати в Москві, тут ближче до фронту».

Дем'ян Сергійович погодився...

Я працював і в Українському радіокомітеті як поет, і в Українському партизанському штабі...

Партизанам я писав вірші і навіть одержав листа від т. Ковпака...

Нас викликали на фронт: Тичину, Рильського і мене,

Тичину тоді призначили наркомом освіти України, яку ще мали тільки звільнити, а Рильський працював над словом, і вони не поїхали.

Поїхали Головка, Малишко і я.

Про це я багато сказав у поемі «Вітчизна»...

XXIV

Танковий корпус, в якому ми були, нагородили гвардійським званням.

Мене вразив командир танкового батальйону — молодий хлопець в парусинових чобітках, що швидко і заклопотано ходив між танками. Він був невисокого зросту і дійсно нагадував мені підлітка. Всі танкісти були молоді-молоді.

Це ж було перед битвою, а вони себе тримали так, ніби не вони мають ринути крізь океан ворожого вогню визволити рідну землю України.

Серед них були сини різних народів нашої Батьківщини, і всі вони були як брати, що йшли з вогню в вогонь від легендарного Сталінграда.

У бліндажі один танкіст, що недавно був кавалеристом, гаряче доводив усі переваги коня над танком як живої енергії і дружби кавалеристів над дружбою танкістів.

Але його розбили по всіх пунктах, і він, тяжко зітхнувши, погодився.

Мабуть, він сумував за своїми друзями і конем...

Перемагають армії з молодим командним складом. Я чув чи читав про це.

Я написав для танкістів від їх імені вірш «Клятва танкіста», з нагоди близького вручення їм гвардійського прапора, і читав його їм.

В цьому вірші, що потім поклав на музику фронтовий композитор і виконувала фронтова капела, танкісти клялися визволити Україну, на священну землю якої вони вже вступили і стали грізними арміями над Дінцем, клялися нищити ворогів і відплатити їм за муки нашого народу.

Клялися сніи всіх народів разом із синами України, і ця клятва звучала як грім у моєму серці...

Вони потім бронею і серцем зустріли на Курській дузі безумні орди бронірованої ночі, трохи угнулись їх зоряні лави, але не прорвав їх ворог, бо угнуті ряди героїв майбутнього комунізму туго вдарили в криваве лице нападника; і армії переслідування, що були наготові, погнали фашистів туди, де Україна простягала своїм молодим визволителями руки в напіврозірваних ланцюгах, напіврозірваних партизанами.

Але я вже не був свідком гігантської битви на Курській дузі, бо рука, що берегла мене, повернула мене в Москву.

Сказали, що телеграмою викличуть мене знову на фронт. Але я так і не дочекався тієї телеграми.

І почалося щастя мільйонів, щастя визволення загарбаних ворогом міст і сіл Батьківщини.

Все далі і далі на захід ішли полки визволення й відплати.

Салюти, салюти, салюти!..

Небо Москви ритмічно гриміло гарматними і сіяло різнобарвними огнями ілюмінацій, щовечора воно сіяло...

Уже Харків залило сонце Батьківщини...

Донбас обнімав крилатих вісників весни людства...

А вогненна лавина визволення котилася все далі і далі...

Полтава!..

І нарешті Київ!!!

Урядовим поїздом ми летіли полями України, що витирала сльози щастя з своїх безсмертних очей, ми летіли на мітинг інтелігенції, що мав бути з нагоди визволення Києва.

Минуло кілька днів, як одриміли битви за серце України Київ...

І от уже це серце б'ється в грудях соціалізму.

Ми поїздом їхали до Дарниці, а там — машинами і через понтонний міст у Київ.

Дніпро...

Ніякі слова не передадуть нашого щастя...

А повз нас гриміли танки, вони, сиві од інею, йшли і йшли по Шевченківському бульвару туди, де йшов грандіозний бій за все нові міста і села України.

Це ж саме творилось і в бою за визволення інших республік Країни Рад, тимчасово залитих гадючою тьмою свастичних ночей...

Руїни, і рани, і щастя, щастя, щастя...

Воно переважало все, йому підкорені були і пащі серця, і серця блідих, виснажених братів і сестер, що вийшли до нас із печер ночі, назустріч сонцеві і щастю, щастю, щастю...

Звичайно, біль незліченних ран і втрат іще тьмою муки за сьйвом радості в очах врятованих коливався як ніч, що відходила перед багряними прапорами світання...

Моя особиста радість, радість повороту і перемоги, зникла в загальній радості, і від того здавалося, що серце не витримає щастя, що потоками заливало його, що летіло в нього з мільйонів таких же сп'янілих од щастя сердець...

Але ворог зробив останню спробу повернути Київ. Він узяв Житомир, і ми вже чули глухий і зловісний гуркіт канонади, що поволі, але невпинно наближався до нас...

Ворога одігнали.

Та уряд і ЦК були ще в Харкові.

Коли ж ворога одігнали ще далі, знову засіяли перед нами Лавра і колони будинку ЦК над Дніпром, знову рідні вулиці, чорні руїни Хрещатика, вітер у покрученому вибухах залізі і, як очі мерців, порожні вікна розбитих гнізд, відкіля до війни лунали музика і сміх щасливого життя, що ще не знало смертної тривоги, не чуло переривчастого реву фашистських моторів над золотими голівками дітей...

XXV

Там, на заході, іще гримить битва... Фашистський звір, коли тікав від нас, ставав все меншим, поки не обернувся на гнома під безпощадними ударами меча Червоного бога-

тиря... Але ще ворог пручався і намагався удавати, що він не гном, а бронірований гігант, що топтав наші поля і серця своїми чобітьми, залитими кров'ю і мозком масових розстрілів, тортур і погромів.

Тепер мільйонний месник ішов по його полях з сходу і заходу, з двох боків били фашистського звіра...

А тут, на визволеній землі нашої спільної Матері, всемогучий труд почав загоювати страшні рани...

І руїн ставало все менше, вони танули, наче сніг на сонці...

Битва за хліб кипіла на полях Батьківщини...

XXVI

Вічно сіятимуть у віках зорі легендарного Сталінграда, де почався гігантський розгром синьомундирних нападників, кривавих слуг ночі людства, що хотіли поглинути наше сонце.

Вічно сіятиме у віках прапор Перемоги, що злетів над пожарами фашистського Берліна як багряна птиця відвоюваного щастя мільйонів.

Вічно сіятя стягам народної влади над столицями вільних серед вільних, кому простягнули мільйони червоних переможців світлу і добру руку допомоги на Заході і на Сході.

З вічним відсвітом останнього зльоту світової перемоги в серцях ми живемо і творим Комунізм.

І ніякі атомні і водневі грози не зупинять ходи мільйонів на верховини вселюдського щастя. З кожним днем ми все дужчі, а вороги миру — все слабші.

Це так, як ще за громадянських битв юнак червоноармієць, що потрапив в полон білої смерті, сказав оскаженілим ворогам (це було в дні агонії контрреволюції): «Ми все прибуваємо, а ви все мелеєте...»

Так. Ми все прибуваємо, а вороги все міліють, і це вже не в масштабах колишньої Росії, а на всій земній планеті.

І якось на фоні гігантських подій у всьому світі трохи

чудно і ніяково говорити про долю поета, що вийшов із золотої Третьої Роти і снігами Червоної зими йшов крізь огняні контрасти грози, що гриміла над Батьківщиною, йшов і йде з мільйонами весни мільйонів з п'ятикутною зіркою на чолі і в серці.

Я крапля в багряному океані народної боротьби, і в мені, його краплі, відбилась уся його краса і велич, і в мені ревли його бурі, коли він ішов грізними валами на збройний штурм фортець старого світу, і в мені він сія чудесною красою в ці дні, коли він іде на трудовий штурм старого світу в ім'я Миру і Комунізму...

Літо 1926 року, Харків

Зима 1942 року, Москва

Літо 1960 року, Київ

ВИБРАНІ ЛИСТИ

1. До М. Г. Сосюри

3 декабря, 1939, Львов

Дорогая Мария!

Приехал я во Львов благополучно. Море впечатлений. Приеду, все расскажу. На бывшей границе вспыхнул такой восторженный свет, что я не выдержал и сказал своему соседу по купе: «Я очень волнуюсь».

И все еще сдерживал рыдание.

А сколько еще здесь горя! Бедные деточки!

Их вид ударил меня в сердце еще там, на бывшей границе... Но я не мог... Если бы ты увидела эту бедность, так так же поступила бы.

Звезда моя любимая! Я им раздал рублей 70. Ну, я не мог! Когда они бегают своими худенькими ножками под вагонами, пролазят, как голодные птички, и все просят: «Товажиш!..»

Я при въезде в Галицию написал два стихотворения. По-сылаю их тебе. Ты перепечатай и отдай в «Пролетарскую правду»...

Здесь, во Львове, на людях внешне виден налет европейской цивилизации, вернее остатки этого налета еще от Австрии. Внутренне ж чувствуется какой-то холод и пустота, враждебность. Это на тех обреченных. А народ! Мура! Народ такой родной, радостный. На нем еще внешне следы страшной нужды, но какой он светлый и радостный не только внутренне. Это видно в сияющих глазах тружеников, которые после веков умирания, наконец, воскресли.

Солнце мое! Как здесь хорошо. В городе чувствуется дыхание средних веков, а этот звон колоколов — как бы из побежденного нами прошлого. Эти покорные фигуры молящихся. Даже смешно. Сколько им вбивали в голову легенд о божестве! Но все это уйдет, как дым, из сознания людей. Не всех, конечно. Враг остается врагом. Ты понимаешь, я

как-будто отодвинулся в 1919 год. У женщин смешные головные уборы. Это парижская мода. Какие-то сочетания скрещенных крыльев и плоскостей на голове. Что мне нравится, это вежливость. В трамваях нет этой дикой давки и грубости, как у нас.

Да. Это результат вековой культуры, культуры не для всех, потому что резко и страшно классовое деление. Но этого от них отнять нельзя. Вежливость и молчаливость. У нас в трамваях все говорят, говорят. Узнаешь все от посторонних, иногда до интимных подробностей. А здесь едут какие-то молчаливые сфинксы.

Кто сочинил эту легенду о красоте поляк? Самые обыкновенные лица. Вот у тебя сочетание польской и русской крови, и оттого ты так чудесна. Разве могу я найти такие очи, как у тебя? Зори мои вечные!..

Твой Володя

2. До Ю. Б. Лукина

12 ноября, 1942, Москва

Уважаемый т. Лукин!

Мне мой секретарь и переводчик т. Соловьев сказал, не называя Вас конкретно, что «Комсомолка» просила дать ей мои стихи.

Я пришел, но Вас все нет.

Сегодня я еду лечиться в санаторий «Покровское-Стрешнево» (это около аэропорта).

Хотелось сделать все быстро, но помредактора (девушка) все посылала меня к Вам за разрешением продиктовать стихотворение «Весна» и поэму (начало поэмы. Она движется до наших дней) «Юнак».

Я хотел бы, чтобы эта поэма печаталась у Вас из номера в номер.

Тоді мені було 20 років, тепер скоро (6 січня 1943 р.) буде 45.

Ця поезія обо мені і не обо мені. Ви розумієте. Правда?

Пишу я її по-російськи, але т. к. я поет України, то «с українського». Але по суті це так і є, тільки я перевозю з українського в голову, в мозок, во мене...

Думаю, що і по-російськи виходить... Як? Це вже в Вашій компетенції.

Автор не має ніякого права говорити про якість своїх віршів. Це глупо. Ну, здається, все.

Поезію, краще її чотири частини, при семи додаю.

С компліментом *В. Сосюра*

3. До редакції «Літературної газети»

2 січня, 1947, Київ

Шановний товаришу редактору!

В № 20 «Літературної газети» розміщено статтю тов. Я. Гордона «Світ збіднених почуттів» про збірку віршів Валентини Ткаченко «Дівоча лірика».

Автор статті правильно вказав ряд недоліків, які завважають дальшому творчому зростанню здібної поетеси (певна камерність її інтонацій, неспівливість у підході до широкої громадської теми тощо). Принципова товаришська критика лише сприятиме В. Ткаченко у її поетичній роботі. Але тов. Гордон перебільшує, коли починає обвинувачувати молоду поетесу в протиставленні України Росії. Мотиви суму в той час, коли німецькі загарбники топтали землю Радянської України, не можна трактувати як те, що «поетеса відчуває себе на Поволжі чужою», «протиставляє Поволжя рідному краю». В збірці В. Ткаченко є чимало віршів про колгоспний труд саме на Поволжі, про красу російської природи. Вона співає дівочу вірність коханому солдат. Разом з цим вона вірила в перемогу:

Спішать бійці, на фронт машини йдуть
Через дощі й туман вперед до бою.
І славна перемогою їх путь
І визволення радістю ясною.

Спірною є також і та частина статті тов. Гордона, де автора «Дівочої лірики» обвинувачено в біологізмі: «Поетеса любить природу рідної землі, за якою людина — перш за все біологічна істота». Тут критик теж перебільшує. Поетеса бачить не тільки квіти та дерева, а й «подвір'я нові на руїнах села», працю в колгоспах, комбайни, трактори. Було б краще, коли б критик уважно простежив, як тема колгоспного труда увіходить у вірш поетеси, що тут їй вдалося, із чим вона ще не впоралась. Але він вирішив аналіз підмінити «страшними» словами про «біологізм» та «концепцію».

Бадьорістю, а не біологізмом, пройняті такі, наприклад, рядки:

Йду на роботу з бригадою рано...
Трави над шляхом бувають духмяно,
Жайворон лине в безжурний політ,
В лузі тремтить незабудок цвіт.
Колос пшениці, дощами умитий,
Наче з пахучого воску відлितий,
Шепче, що в нього зернинок доволі,
Радісні будуть жнива у полі.
Щиро радію я кожній травині,
Сяєву сонця й далекій пташині.
Бачу всю землю, багату, безкраю,
Й силу до праці нову відчуваю.

Нам здається, що тов. Гордон мав усі підстави говорити про недоліки «Дівочої лірики», докладніше сказати й про її позитивні якості. В той же час поетична секція цілком підтримує правильну думку критика про потребу розши-

рення ідейно-художнього обрїю В. Ткаченко. Далеко не завжди її ліричні мініатюри вдалі, часом вони надто вузькі для показу життя. Літературна громадськість і читачі чекають від поетеси більшого втручання в будівничий день, показу героїв радянського народу, мотивів високого соціалістичного патріотизму. Саме тут, а не по шляхах камерності, Валентина Ткаченко, як і кожний із наших поетів, може знайти і свій справжній успіх, і своїх вдячних читачів.

В. Сосюра

4. До В. В. Єрмилова

5 ноября, 1949, Киев

Дорогой товарищ Ермилов!

ОГИЗ в этом году выпустил из печати однотомник моих стихотворений и поэм под редакцией и с предисловием Бориса Турганова.

Турганов, ссылаясь на присланную мною ему автобиографию, сознательно передергивает и выдумывает факты из моей жизни, делая меня в глазах народа лжецом.

Он пишет, что отец мой был штейгером и в то же время мы жили в землянке. Как известно, штейгера принадлежали к той категории буржуазных специалистов, которые получали жалованье, позволяющее им жить отнюдь не в землянках.

Мой отец никогда не был штейгером, т. к. он был исключен из низшего Лисичанского трехклассного училища, из первого класса, за участие в революционном кружке. Он был очень талантлив, имел феноменальную память и в молодости своей, до моего шестилетнего возраста, был строителем, маркшейдером, а в основном был тогда чертежником, и мы жили в домах для рудничных служащих.

В 1905 году мой отец был одним из руководителей вооруженного шахтерского восстания на руднике Волынцево, на Донбассе.

Он очень не любил подчиняться, был алкоголиком и к концу жизни перепробовал много специальностей, был шахтером.

С семилетнего возраста я уже узнал бедность, а с тринадцати до двадцати лет жил в землянке в заводском поселке с. Верхнее.

Сокращенно я об этом писал в автобиографии, на которую так нехорошо и нечестно ссылается Турганов.

Владимир Сосюра

5. До Є. Є. Радченка

10 липня, 1957, Ірпінь

Шановний товаришу Радченко!

Частина віршів у збірці «Родине», про які Ви питаєте, друкувалася в газеті лисичанської робітничої газети «Голос рабочего», а більшість написаних в 1920 р. я нікуди до друку не давав.

Можна детально узнати в Москві, в Бібліотеці ім. Леніна.

Вірш «Товарищу» було надруковано в червні 1917 р. в газеті «Голос рабочего».

Зв'язок з літераторами до 1920 року?

В 1919 році, коли я був у полоні в денікінців, я познайомився з поетом і літературознавцем Георгієм Аркадійовичем Шенгелі, до якого ходив додому з госпіталю, познайомився тоді ж з Н. Осиповичем. Шенгелі був моїм першим живим поетичним вчителем.

«Червону зиму» я написав у квітні 1921 року в Харкові. Обушний сплутав «Червону зиму» з «Відплатою», яку я написав в Одесі в травні 1920 р.

В Одесі в 1920 році я познайомився з поетами Е. Багрицьким, Юрієм Олешею, Нарбутом В. Читав їм я поему «1918 год» і потім, будучи членом гуртка поетів, куди ці товариші входили, крім Нарбута, вірші, які писав в Одесі

рос. мовою: «День уходил вдаль», «Проснулся поздно я», «И снова день ушел» та інші.

Вірш «И снова день ушел» був надрукований в одеському журналі «Лавра», що виходив за редакцією В. Нарбутова.

З М. Голодним і М. Светловим я познайомився в 1921 році в Харкові.

З Голодним ми були сусіди по одній квартирі в гуртожитку ЦК КП(б)У на Ветеринарній вул., № 22—24.

Вірша він мені присвятив просто з дружніх почуттів. Він мені розповідав, що ще в Катеринославі вони з М. Светловим захоплювалися моєю поемою «Зина», яка під назвою «Четыре года» була в 1921 р. надрукована в харківському журналі «Грядущий мир», що виходив за редакцією В. Рожницина.

В 1920 році я Голодного не знав.

На жаль, я не зможу Вам прислати своєї автобіографії, бо це дуже важко і довго писати. Та й дуже часто я її писав, хоч у мене з написаного нічого немає. Немає і копій.

Якщо є плутанина щодо дат, то пришліть відповідні запитання, і я відповім Вам.

Щиро Ваш *В. Сосюра*

Р. С. Я тут у Будинку творчості письменників, і буду до кінця серпня.

В. С.

6. До Г. М. Петникова

27 марта, 1958, Киев

Дорогой Гриша!

Принимаю, но не совсем, твой горький и справедливый упрек мне в молчании.

Я был очень болен много месяцев, почти два года: два раза обострялась гипертония, и мне грозили печальные последствия.

Даже на юбилейных торжествах я принимал участие в присутствии моего врача.

Очень благодарю тебя за юбилейные поздравления. Я тебя вместе со всеми, кто меня поздравил, поблагодарил через «Правду».

Пока моих переводов твоих стихотворений не присылай, а когда будут издавать однотомник моих переводов, я тебе напишу, и ты тогда пришьешь.

Меня очень и хорошо взволновал твой привет, привет любящего сына Украины. Мне дорого, что ты ее помнишь и не забываешь. Это благородно. Ты — настоящий человек и мне дорог именно этой святой, неугасимой памятью о родине.

Я обязательно сообщу тебе, когда будет готовиться к печати однотомник моих переводных стихотворений, и тогда присылай мне переводы твоих виршив.

Пока ж будь здоров и счастлив.

Твой *В. Сосюра*

7. До В. Г. Кравченка

9 вересня, 1958, Київ

Товаришу Кравченко!

З великою охотою виконую Ваше прохання написати дітям Білорусі привітання з приводу сорокаріччя «Синьо-окої сестри України».

ДІТЯМ БІЛОРУСІ

Діти Білорусі! Я вам шлю привіт.
Вашій батьківщині скоро сорок літ,
сорок літ прекрасних праці й боротьби,
щоб навек не знати злиднів і журби.

Щоб росли, мов квіти, діти по містах,
по містах і вьосках в золотих борах.

Тож цвітить у щасті, світлі, молоді,
щоб батькам на зміну стати у труді.

Більш не буде ночі, хай шумлять сади!
Все, що бачать очі, ваше назавжди.
Вам належить Завтра, вам належить світ.
Діти Білорусі! Я вам шлю привіт!

В. Сосюра

Пробачте, що так мало, але це вилилось із серця, яке ніколи не забувало і завжди любить Білорусь.

Щиро Ваш *В. Сосюра*

8. До Г. М. Петникова

20 марта, 1960, Киев

Дорогой Гриша!

Я тебя очень прошу извинить меня, что не сразу ответил на твое письмо. Хотел достать однотомник моей лирики, что недавно вышел, но, к сожалению, из этого ничего не получилось, и я не смогу пока исполнить твою просьбу.

Скоро выйдут из печати два небольших сборника (в двух издательствах) избранной лирики и в третьем издательстве — книга новых стихотворений «Близька далина».

Вот «Близьку далину» я тебе и пришлю.

Все переводы твоих стихотворений я включу, как только будет переиздаваться мой трехтомник (есть надежды на десяти томник!), в том переводов моих из многих поэтов наших народов, начиная с Пушкина и Лермонтова и кончая, конечно, не тобою. Ты у меня будешь идти в числе первых не только в память нашей молодости, а ты заслужил это своей любовью к Украине. Ведь ты ее сын! И я люблю тебя за это. Ведь ты один из учителей моей поэтической юности. Я помню 1918 год и «Марию Зажги-Снега!». Если хочешь знать, то твоя «Мария Зажги-Снега!» навсегда вдохновила

меня образом «Марии», а когда я встретил человека, который всем в ней слился с этим образом (это моя жена Мария), я стал петь о ней, пока она не переросла из жены в просто Марию-женщину. Вот что ты для меня сделал своей «Мария Зажги-Снега!».

С любовью твой *В. Сосюра*

9. До Г. М. Петникова

30 марта, 1960, Киев

Дорогой, милый Гриша!

Прости, что так интимно. Но твое письмо и особенно стихотворение, посвященное мне, очаровало и пленило.

Я его обязательно переведу, но без посвящения, т. к. с посвящением будет нескромно.

Как хорошо сознавать, что ты, учитель давней смуглой юности донецкого паренька Владимира Сосюры, стал поэтом, моим творческим другом, что я в наших стихах сердцем и песней сливался с тобой, переводя твои ассоциативно очень сложные, но простые и близкие мне стихи.

Это была моя благодарность тебе. А ты и не знал, спокойный и гордый с сознанья своего поэтического достоинства (помнишь твои конфликты с Тычиной, о которых ты мне так образно рассказывал за чашкой твоего любимого черного кофе?).

Да ты и не русский поэт, а украинский, настолько ты органичен в украинской поэзии. И если бы я был министром просвещения, я давным-давно включил бы в школьные хрестоматии и вузовские учебники твои чудесные, полные прелести украинской природы стихи, в которых даже много украинских слов...

Твой друг *В. Сосюра*

Р. С. Мария благодарит тебя за привет и вместе со мной обнимает и целует тебя, мой дорогой и вечно молодой друг.

В. С.

10. До Г. М. Петникова

6 січня, 1964, Київ

Любий Грицю!

Вітаю тебе в цьому році з усім прекрасним, чого тобі бажаю.

Мої переклади твоїх віршів я включаю до свого десяти-томника, що почне видаватися, мабуть, з 1965 року, до мо-го 70-річчя.

Привіт тобі від Марії і всіх моїх.

Твій *В. Сосюра*

11. До учнів 11 класу Великолевадської середньої школи

20 січня, 1964, Київ

Дорогі мої друзі, учні 11 класу Великолевадської серед-ньої школи!

Дякую за хорошого листа і, виконуючи Ваше прохання, посилаю Вам із цим листом, замість фотопортрета, листівку, випу-щену у зв'язку з нагородженням мене Шевченківською пре-мією.

Передайте мій щирий привіт Вашому вчителю Дмитру Михайловичу Брилинському і мою подяку за його любов до поезії, яку він передав і передає Вашим юним душам.

Це може робити людина тільки з хорошою душею.

Бажаю Вам гарного навчання і щастя.

З любов'ю Ваш *В. Сосюра*

12. До М. Т. Донченка

2 січня, 1965, Київ

Дорогий друже Михайло!

Дуже дякую тобі за теплого, хорошого листа, за те, що не забув про мене. Тридцять два роки з дня нашого прия-телювання — як довгий сон, і веселий і сумний.

Да! Летять роки, як до заходу багряні хмари, і сивіють наші голови, хоч у грудях серця наші по-старому молоді.

Хоч я вже витримав два інфаркти, в 1957-му перший і другий — чотири місяці тому, а серце все ж співає...

2 січня їдемо з Марією в клінічний санаторій — вона після операції, я — після інфаркту.

На жаль, усі свої книжки я пороздавав.

Пришлю пізніше.

Будь здоров.

Твій друг *В. Сосюра*

ІЗ РАННЬОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ

КРАСНЫЕ ОТКРЫТКИ

1

Дорогие товарищи красноармейцы, могильщики кадетские, красные орлы советские!

Неудержимо двигаетесь вы вперед, подобно огненной лаве. Скоро устроим митинг-концерт в Варшаве — и все города европейского капитала услышат победные звуки «Интернационала». Замолкнут навеки нужда и голод, стоны, и полетят вверх тормашками разные ллойдс-джорджи и керзоны.

Но чтобы успешнее разрешить в нашу пользу мировую драку, надо добить паршивую крымскую собаку, а уж чтобы жизнь нашу внутри потверже наладить, красный тыл красному фронту должен не подгадить, чтобы можно сказать открыто и смело: уже тыл и фронт единое тело.

Под лысыми вербами боярская Румыния с мамалыгой русский чаек попивает да удобной минуты, чтобы на нас броситься, поджидает. Но ей этого не дожидаться никогда. Все ярче пылает наша боевая звезда, и под гулкий звон наших побед умирает старый мир — ворчливый дед. Так что, мисс Антанта, уведомить вас позвольте, что от красного штыка не спасут панов ни Мильеран, ни Хорти. Да скоро и вам, матушка, не будет ни проезда, ни прохода и придется сесть вам на хлеб и на воду, а чтобы знать, через сколько времени и когда, читайте газету «Красная звезда».

Еще позвольте поблагодарить вас за снаряды и всякое другое снаряжение, оно доходит к нам через Варшаву прямо по назначению.

А пока до скорого свидания в Лондоне туманном, как это ни странно, придется увидеть вам красных орлов в Великобритании.

Слышишь ли, старая карга, крик: «Да здравствует железная пролетарская диктатура!»

Жму глотку.

Красный солдат *Вл. Сосюра*

[1920]

2

Здравствуйте!

Да, шутки очень даже плохи с нами. Вот взяли Петлюрку да Пилсудку за шиворот да так стукнули друг о дружку лбами, что затряслась вся земля буржуазная и полетели по ней провокации разные. Дескать, идут «красные варвары» — а про то и забыли, как они наши города жгли и громпили.

Подумать только, шли «спасать культуру», а теперь не знают, как спасти собственную шкуру.

А сзади польские пролетарии дружно и весело копают могилу, куда скоро свалят панскую силу. И останется с носом белая публика.

Да здравствует Польская Советская Республика! Ишь как блестят на солнце панские пятки! Да... не любят красные орлы с ними играть в прятки. Это им не фунт изюма. Глохнет старушка Европа от красного шума. И, готовясь лечь в могилу, уже и ручки на груди сложила.

Дадим же, товарищи, ей на прощанье такую свечу в руки, чтобы долго помнили паны про народные муки!

Да такие похороны ей справим, что весь мир позабавим огнем, музыкою и пляскою, познакомим его с такою встряскою, чтобы и не дни, и не недели панские кости в гробах тархтели.

Пусть знает буржуй проклятый, что пришел час расплаты, что с железом и свинцом мы весь мир перевернем вверх дном.

«Последние» будут первыми. Так сказали древние люди.

Понапружим же, товарищи, груди.

Ведь мы — авангард революции.

И жмурится сова контрреволюция перед красным солнцем. Ой как жмурится! Скоро совсем ослепнет; как в сказке, трудовой союз наш крепнет в лице III Интернационала, что особенно на руку нам. И расползается Лига наций по швам. Бросим на гроб ей первый ком. Да здравствует мировой Совнарком!!!

В. Сосюра

[1920]

3

Вот уже третий год под звуки революционной трубы мы разбиваем медные буржуазные лбы. Встает новый мир, и шагает по миру алый призрак коммуны. Гулким поспешным шагом медным идем мы путем победным. Кого должны наши рати трудовые бояться? Ведь не помогут панам ни Антанта, ни Лига наций. В этой мировой фантазмагории не повернуть им назад колесо истории. Да, скоро будет всем пакостникам крышка. Так что останется буржуй без излишков, со всех сторон глушит буржуйа красных побед перезвон.

Беденький... плачет... Ну, перестань! Скоро мы тебе смахнем твои слезы вместе с головкою. Ведь уже всякому ясна контрреволюционная механика ловкая. Больше уж нет кого обманывать. Пора закрывать свою лавочку, покидать свет милый и ложиться в уготованную благородным пролетариатом могилу. Эх, не сладко теперь буржуазии. Не ожидали такой оказии.

Ведь они совсем другое предвкушали, когда мировую бойню затевали.

Ну, да как бы Антанта ни болела, лишь бы хорошо померла. И редет, редет мгла... А в небе видят страшные

приметы обыватели. И не спят по ночам господа социал-соглашатели. А поп день ото дня тощает да баб и ребятишек антихристом пугает. Не поможет! Не раз и не два я на улицах слышал, как ребятишки кричат: «Да здравствует коммунистический Интернационал! Долой буржуазию!» Это действительность, а не фантазия. Так что буржуйчику перед вечным сном мы предложим заговорить красным штыком. И пусть передаст Колчаку в аду наш привет, что утешаться-де его старые кости — скоро прибудет к нему и Врангель в гости; как сыр в масле, в смоле пусть катается да Петлюру с Пилсудским дожидается. А чтобы не было им там тепло, пошлем в придачу им еще и «батяка» Махно: пусть он светит своими синяками да фонарями, что за анархичные страсти получил на вечную память и упокоение от рабоче-крестьянской власти.

В. Сосюра

[1920]

4

Мои почтенные товарищи!

Скоро запируем мы, Антанту на костре мировой революции изжаривши. Этот день не за горами. А что творится теперь с панамми... Уму непостижимо. Даже куры смеются над ними. Забирают свои манатки и улепетывают из Варшавы без оглядки, только поблескивают на солнце панские пятки. В спину ветер! Пей, поп, млеко красное. Улыбнулось трудящимся солнышко ясное. Сотни верст в погоне за панамми отмачиваем, лупим их, даже фамилии не спрашиваем. Капут всяким буржуазным мечтаниям и разом с этим и нашим страданиям. Больше не будем ни перед кем спину гнуть. Ясен и волен наш солнечный трудовой путь. Хоть шаром покати. Свети, солнце, свети! А старый мир, смешной и гадкий, неуклюже стал на задние лапки и просительное виляет облезлым хвостом. Штыком его, товарищ, штыком!

Из всех дипломатических манипуляций и прелюдий убедительнее всего разговор красных орудий, и лучшим средством для уничтожения панских замашек служит сверкание буденновских шашек.

Одним словом, пролетариату — почет и уважение. Только собственной рукой добиваемся мы освобождения.

Зорко стоим на страже мировой революции. Наш товарищ и брат — западноевропейский пролетариат. Так что, к буржуазному огорчению, не придется издыхающей Польше панской получить боевого снаряжения.

Что-то судьба с Аптантой не ладит, по буйной головушке ее не гладит, все делает навыворот. Вежливо мы взяли ее за шиворот и во славу III Интернационала уложили ее в ту яму, которую она для нас копала.

А на востоке тоже перешолнилась чаша народных страданий и расцветились дали огнями восстаний. Потемнели своды небес, и проснулась от векового сна Индия — страна чудес, и протягивают ей руки уже некоторые из свободных стран, как, например, Персия и Афганистан.

Так что не будет скучно. Все благополучно и складывается сверж всякого ожидания.

Ну пока до свидания.

В. Сосюра

[1920]

5

Добрый день! Солнечные и ясные шлю пожелания вам, дорогие товарищи красные. Спится панам и беспокойно и жестко: уж очень-то колотим мы их хлестко. «Катюзи по заслуги», — как говорится. Да, нехорошо белой своре спится. Все им кажется, что согнали их буденновцы в одно место и месяц из них тесто. Надоело нам неправду терпеть. И приходится панам пропеть: «Куда ни поедешь, куда ни пойдешь — все слышишь проклятое слово «даешь»...»

Надоели нам барские сказки. И как Антанта нам ни строит глазки, все равно освещают штыки под приветливо улыбающимися губами клыки. А чтобы она не могла ими кусать, нужно их обломать: с подобным зверьем иных разговоров не ведем,— чтобы другим не было повадно. И пусть знает барство, что крепко и ладно шито наше трудовое государство.

Всем тунеядцам на горе, стоит оно нерушимо, как скала, в кипящем контрреволюционном море. Меркнут звезды, когда солнце всходит. Оно так и выходит: всходит солнце — III Интернационал, и меркнет звезда — капитал.

Да, матушка Европа, нет у нас ни пана ни хлопа. И у тебя не будет. Так будет.

Порукой в этом, сударыня прекрасная,— наша непобедимая Армия Красная.

История ясная. И поет, поет нам золотой гудок. Как нельзя удержать бурный поток, так не удержать буржуазии настоящих событий.

Только пыль остается от панских прикрытий. С неудержимой быстротой катится в бездну старый строй.

Хоть и хитрая штука дипломатия, а всем утрет нос Красин. Вопрос ясен.

Да, не даем мы своим врагам ни передышки, ни отсрочки. Так что прошли для них золотые денечки.

Думают паны из Варшавы переехать в Калиш, но польский рабочий покажет им вместо него шиш.

Это только цветики, а ягодки будут впереди. Погоди, пан, погоди! Это только первый урок... Жалобно воеет крымский щенок. Относительно последнего можно сказать (это подтвердит «Красная звезда»): «Не дав бог жабі хвоста».

В. Сосюра

[1920]

Добрый день!

Потянулась по всему миру коммунистическая тень.

Земля точно бурное море. За нами сыро и темно...

Но уверенно вожди направляют к свету наше социалистическое судно. И хочется крикнуть в нем:

— И бури, и тайные мели, и скалы ему нипочем!

Всюду встречают нас с радостными слезами, ибо за нами вступает в мир новой жизни колесница, где цветы радости только для тех, кто пришел в мир пятиконечной звезды сияния, не страшны нам никакие испытания. Нет на свете такой силы, чтобы нашу пролетарскую волю сломила.

А старый мир похож на того деда, про которого говорят у нас на Донбассе: «Сидить дід над кручею, заткнув с... опучею». Получил расстройство желудка. Вот так штука! Не везет несчастному. Уже ничего не пьет и не кушает. Никто его не слушает. Как говорится, негде ему на старости лет приютиться.

Не удивительно, Румыния спросонок зашевелилась: ей приснилось, что настали денечки ясные и перед белыми отступают красные. Захотела укусить нас, но побоялась... Видно, шельма, догадалась, что для красных солдат хватит штыков и на ей подобных ценят.

Опять паны удирают без оглядки. И странная вещь: у белых легионеров краснеют пятки.

Вот оно что: как в евангелии — воду превращаем в вино. Советской власти на отраду. И чудес не надо.

В. Сосюра

[1920]

ПИСЬМО ИЗ ОКОПА ТОВАРИЩА СТЕПЫ

Тихий ветер веет мне в лицо,

Из окопа шлю вам письмецо.

Уж такая нас печет жарница,

Уж такая сердце ест пылища —
То и жди, что лавой заклокочем,
    Между прочим...
Одно лишь неприятно!
Что-то быстро шляхта на попятный
    Прет.
Ну и гордый же народ!
Не хотят об нас, что-ль, рук марать?
    Наплевать!
Все равно как милые будем гнать!
    Белых гнать мы ловки...
Эх, штыки мои, советской ковки!
Вы гоните пана-то, гоните
    Пана офицера,
Да на нашу сторону маните
    Мужика-легионера.
Расскажу я вам такое дело,
    Как от панства нам влетело
    (Что греха таить?).
Поклялся я без пощады бить
    Панскую ораву.
    Били их на славу!
А как мы им шкуру продырявили,
Поглядел я: братцы, в яве ли?
    Польский-то солдат —
    Легионер — наш брат!
Идет ведь он под панской палкой,
    Аж стало жалко!..
    А теперь
Есть слово у меня к обманутому брату:
    Товарищ, верь
    Советскому солдату!
Сбрось иго панского обмана!
И, штык свой обернувши против пана,
    Стань с нами рядом,

Чтоб революции отрядом
Освобождение польскому рабочему народу
    Принести.
Чужда борцам Советов мечь!
    На пана — штык!
    И пусть твой крик
    Звучит с моим согласно:
«Да здравствуют Советы в Польше красной!»

* * *

На этакый манер
В наш стан прилет легионер.
    На то похоже...
    И вам того же.

Степа

[1920]

ПРИМІТКИ

У десятому томі творів В. Сосюри вміщено критико-публіцистичні статті, автобіографічні матеріали, спогади, вибрані листи й «Красные открытки».

Публіцистичні й літературно-критичні виступи письменника складають невід'ємну частину його літературної спадщини, нерозривно пов'язані з його поетичною творчістю. Вони дають багато цінного матеріалу для різнобічного вивчення поетичного доробку В. Сосюри, розвитку його літературно-естетичних поглядів.

У публіцистичних і критичних статтях письменник висловлював думки з приводу важливих подій в країні, писав про актуальні проблеми розвитку літератури і мови нашого народу, виявляв своє ставлення до діяльності окремих літературних організацій, творчості письменників дожовтневого і радянського періодів.

Початки публіцистичної діяльності В. Сосюри припадають на 1917 р., коли юний поет уперше надрукував статтю «Смерть отца» в лисичанській газеті «Голос рабочего» (14. XII. 1917). Але оскільки в цій першій спробі пера Сосюри-публіциста переважає матеріал неістотного автобіографічно-побутового характеру, в даний том вона не вміщена.

Із публіцистичних і критичних матеріалів відібрано ті, які можуть допомогти ширше й глибше розкрити суспільно-політичні й літературно-естетичні погляди поета, показати осмислення ним цілей і завдань своєї творчості.

Усі матеріали, як у цьому, так і в наступних розділах, розміщуються в хронологічному порядку.

Своє розуміння завдань поезії в роки непу Сосюра найвиразніше висловив у статті «Образ в поезії Павла Усенка». Він писав: «Поет... повинен передавати думку, певні переконання і цим переконаннями, цим новим світоглядом руйнувати в головах людей старий міщанський, дрібновласницький або великопанський світогляд... себто виховувати людей в новім світогляді та світовідчужанні, в розумінні класової боротьби, активізувати по цій лінії їхні думки, їхню психіку».

На початок 20-х рр. припадають також спроби молодого письменника теоретично осмислити специфіку поезії, розкрити своє розуміння поетичного образу, його джерел, своєрідності й ролі в художньому творі.

«Образ,— писав у ці ж роки В. Сосюра,— це є цемент, фон і основа поезії. Образ — це конкретизація певної думки через метафору, через порівняння... Через образ іде зв'язок поета з слухачем або читачем. Образ, впливаючи на наш почуття, вгортає в нашої підсвідомості (коли він загальноконкретний, сильний і влучний, коли він є характерний), дратує наш мозок і тому впливає на нас,— ми довго пам'ятаємо вірші чи строфу даного автора. Це досягається, коли образ дається в певному ритмі (звукове хвилювання), в гарнім сполученні звуків і фарбів, коли образ вилився не надумано, а непримусовано-інтуїтивно, коли він до болю ясний і блискучий в уяві самого поета.

Образ дається оточенням (природа, техніка, люди),— значить, образ має, крім естетичних ознак, ще й соціальні, класові ознаки».

Таке розуміння поезії і її художньої образності не лише декларувалося, а й було характерне для поетичної практики самого Сосюри. Більше того, думки такого змісту не раз знаходили подальший розвиток у його відомих поетичних творах «Неокласикам», «Вас. Еллапові» та ін.

Нова доба вимагала нового слова, свіжих поетичних форм, глибокого змісту лірики. Інколи траплялося, що в пошуках нового взагалі заперечувалося право лірики на життя.

У боротьбі за лірику В. Сосюри доводилося виступати не лише проти відверто ворожих літературних угруповань, а й вести полеміку з товаришами по перу, в тому числі й керівником «Гарту» В. Елланом. У статті «Василь Еллан-Блакитний» В. Сосюра писав: «Він завжди пропагував поезію на основі виробничих ритмів і мотивів. Він казав, що тільки такою повинна бути пролетарська поезія. І раз, коли він це казав на зборах «Гарту», я розсердився і почав доводити, що робітничові обридли й чудні виробничі мотиви в поезії, що від стуку молотків і ремінного шуму він піде не може втекти, що вони переслідують його навіть і уві сні, що така поезія потрібна людям, які не брали безпосередньої участі у виробництві, і, звичайно, їм приємно послухати, як шумлять машини й дзвенять верстати».

Висловлені у статтях В. Сосюри 20-х рр. думки проливають світло на процес формування літературно-естетичних поглядів поета, становлення й утвердження його основних творчих принципів на шляху до оволодіння методом соціалістичного реалізму.

Протягом 30-х рр. В. Сосюра майже не виступав із літературно-критичними і публіцистичними статтями, хоч свої думки з приводу тогочасних суспільних та літературних подій і явищ він не раз висловлював у поетичній формі. Відгуки боротьби проти вульгарного соціологізму на літературному фронті читач може відчутти у ба-

гатьох віршах його поетичних збірок: «Серце» (1931), «Червоні троянди» (1932), навіть у «Нових поезіях» (1937).

Значно поживавлось публіцистична і критична діяльність В. Сосюра в час Великої Вітчизняної війни і післявоєнні роки.

У зв'язку з епохальними подіями, які відбувалися в цей час у суспільно-політичному й літературному житті нашої країни, характер критико-публіцистичних виступів поета змінився як за змістом, так і за формою. Вони стали багатограннішими й різноманітнішими. Серед статей цих років ми зустрічаємо відгуки поета на рішення партії в галузі літератури і мистецтва, відзначення ювілейних дат письменників, на відозви і заклики громадських організацій, виступи зарубіжних фальсифікаторів творчості геніїв української класичної літератури та ін.

У такому плані написані його статті «Поет шахтарської слави» (1955), «Безсмертя українського народу» (1956), «Полвека поетического творчества» (1960), «Шевченко з нами» (1963), «Піддерживаем!» (1963), «Орел України» (1964), «Не з тих джерел» (1964).

Поряд із цими статтями певний літературний інтерес становлять і ті передмови, які написав В. Сосюра до поетичної збірки І. Гончаренка «Вірші та поеми» (1955), своєї збірки творів словацькою мовою «Так ніхто не кохав» (1961) та ін.

У них читач знайде цікаві роздуми і спостереження над художнім образом та окремі судження про жанрові особливості лірики.

Для глибокого розуміння життєвих джерел і особливостей ліричних та ліро-епічних творів В. Сосюра виняткове значення мають ті статті, в яких поет звітував перед читачем про свою роботу, ділився задумами й розкривав «секрети» своєї творчості: «Під грім гармат» (1941), «Моя праця на фронті» (1943), «Задание сердца» (1943), «Як я писав «Червону зиму» (1957), «Про свою збірку «Щастя сім'ї трудової» (1962), «Крила наші» (1963).

Окреме місце займають у спадщині поета численні автобіографічні матеріали, спогади та листи.

У другому розділі тому «Автобіографічні матеріали. Спогади» вміщена лише частина з того, що було надруковано поетом у різних періодичних виданнях протягом його життя. Серед опублікованих раніше автобіографічних матеріалів назвемо головніші: «Смерть отця» («Голос рабочего», 1917, 14. XII), «Мій перший вірш» («Уж» — «Універсальний журнал», 1928, № 2), «Дні юності» («Комсомолец України», 1928, 29. IX), «Уривок з автобіографії» («Службовець», 1928, № 35), «От автора» (зб. «Родине», К., 1950), «Дні юності» («Літературна газета», 1957, 6. VIII), «От автора» (зб. «Стихи и поэмы», М., 1958), «В. Н. Сосюра (Автобиография)» (зб. «Советские писатели», т. II, М., 1959), «Третя Рота. Уривок з першого розділу автобіографічного роману» («Молодь України», 1959, 1. XII).

За змістом і характером викладу ці автобіографічні матеріали різні, але в них є і чимало повторень. В одних переважають біографічні дані про батьків, рідних, друзів або змальовано роки дитинства і юності, в інших такі дані переплітаються з враженнями від зустрічей з друзями дитинства і юності, з письменниками, видатними діячами мистецтва й культури.

Значна частина автобіографічних матеріалів написана у формі спогадів, художньої розповіді, без дотримання хронологічно-последовного викладу фактів життєвого і творчого шляху поета.

У переважній більшості автобіографій В. Сосюра найповніше розповідає про ранній період свого життя і творчості. Тому не випадково в нарисах дотечер біографіях поета 30—60-і рр. в його житті й літературній діяльності висвітлюються досить схематично або й зовсім випадають.

До того ж слід відзначити, що в опублікованих біографіях В. Сосюри нерідко можна натрапити на цілий ряд неточностей у датах.

До цього тому ввійшло також два найбільш повних рукописних варіанти автобіографії В. Сосюри, які різняться повнотою подачі дат і манерою викладу матеріалу.

З метою доповнення цих варіантів автобіографії поета окремо подаються ще два фрагменти з автобіографічних матеріалів — уривок з автобіографії, опублікованої у збірнику «Советские писатели», т. II, М., 1959, та передмови до його поетичної збірки «Стихи и поэмы», М., 1958.

Для глибшого ознайомлення читача з життєвим і творчим шляхом В. Сосюри можуть прислужитися також зміщені в даному томі спогади «Дні юності» і особливо уривки з мемуарів «Третя Рота».

У третьому розділі тому подано вибрані листи поета. Друком вони майже не з'являлися, і до сьогодні ще значна їх кількість розкидана по різних установах та в приватних осіб.

Лише окремі листи в різний час потрапили до рукописного відділу Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР та в публічну бібліотеку АН УРСР. Невелика частина їх збереглася в архіві сім'ї В. Сосюри, кілька десятків листів або їх копій надіслали окремі особи комісії СРПУ по упорядкуванню рукописної спадщини поета (вони теж передані до архіву сім'ї поета).

У відборі листів упорядник і редактори керувалися прагненням показати В. Сосюру по можливості з різних боків: як прекрасного поета, видатного діяча нашої культури, чулу і щирю людину.

Деякі листи, як і частина інших матеріалів тому, подаються із скороченням тих місць, де переважають дрібні побутові деталі або які мало додають до глибшого розкриття життєвого і творчого шляху поета.

Окремим розділом подано ранню публіцистику поета.

Пройшовши складний і нелегкий шлях у роки громадянської війни, В. Сосюра серцем сприйняв ідеї Жовтня, глибоко відчувши як письменник свою відповідальність перед Радянською країною, перед народом. Не випадково видатний український поет М. Рильський в одному з віршів, присвячених Сосюрі, писав:

Ти теплу ніжність до людини
Узяв, як хліб, у творчу путь.
Хто шлях обрав собі єдиний,
Тому із нього не звернуть.

Чи не найраніше така відданість молодого поета трудовому народові, високий рівень його класової свідомості й пролетарського гуманізму знайшли своє виявлення в агітаційно-пропагандистських «Красных открытках». Юний червоноармійський журналіст писав їх у грім битв за Радянську владу на польському фронті в другій половині 1920 р.

Полемічний запал, натхненне ствердження нового життя, віра в скороприйденне комуністичне завтра — ось провідні мотиви «Красных открыток», що знайшли подальший розвиток у багатьох поетичних посланнях, полемічних листах уже зрілого поета. Досить хоч би пригадати його послання С. Черкасенкові «Ми прийдем і туди!..», «Відповідь», «Запроданці», «Лист до земляків» та ін.

Загалом «Красные открытки» дадуть у руки майбутнім дослідникам багатий матеріал для глибшого висвітлення ранньої творчості поета.

Статті

ОБРАЗ В ПОЕЗІЇ ПАВЛА УСЕНКА

Уперше надруковано в журн. «Плужанин», 1925, № 1. Подається за цією публікацією.

Цією статтею В. Сосюра відгукнувся на ранні поетичні твори відомого поета П. Усенка, що публікувалися в періодичній пресі 1922—1925 рр.

ВАСИЛЬ ЕЛЛАН-БЛАКИТНИЙ

Уперше надруковано в журн. «Молодняк», 1927, № 12. Подається за публікацією у книзі спогадів про В. Еллана-Блакитного «Ні слова про спокій!», К., «Дніпро», 1965.

Зміст статті виходить за рамки спогадів і дає цікавий матеріал для розуміння літературного оточення, в якому перебував В. Сосюра на початку 20-х рр.

Епіграф до статті — неточно процитований вірш В. Поліщука «В революцію».

Еллан-Блакитний Василь Михайлович (1894—1925) — відомий український радянський письменник і громадський діяч.

Коряк Володимир Дмитрович (1889—1939) — український радянський критик та історик літератури. На його працях певною мірою позначились ідеї вульгарного соціологізму.

Арський Павло Олександрович — російський радянський письменник.

Майський Михайло Семенович (1889—1960) — український радянський письменник.

Рижов — російський письменник, належав до харківського пролеткульту.

Кулик Іван Юліанович (1897—1941) — український радянський письменник, критик, громадський та партійний діяч.

ПІД ГРИМ ГАРМАТ

Уперше надруковано в газ. «Література і мистецтво» від 28 грудня 1941 р. Подається за цією публікацією.

«Червоним воїнам» — збірка поезій, вийшла 1941 р. в Харкові.

«Під грім гармат» — збірка поезій, вийшла під назвою «Під гул кривавий» 1942 р. в Уфі.

Задумав збірку «На захід». — Збірка під такою назвою друком не з'явилася.

ПАВЛО УСЕНКО. «КЛЯНИСЬ!»

Уперше надруковано в газ. «Література і мистецтво» від 15 травня 1942 р. В автографі стаття має назву «Вогні». Подається за першодруком.

...знову Котовського шабля шумить... — неточно процитований рядок з вірша П. Усенка «Слави знамено» («І знову Котовського шабля гуля...»).

МОЯ ПРАЦЯ НА ФРОНТІ

Уперше надруковано в газ. «Українське життя» від 7 жовтня 1943 р. (Торонто, Канада). Подається за цією публікацією.

«Лист до земляків донецьких» — твір відомий під назвою «Лист до земляків».

Я тепер посилено працюю над п'єсою і поемою, які присвячені Олександрові (Сашкові) Балабаєві... — Твори ці друком не з'явилися.

Я запланував написати серію поем під загальною назвою «Україна». — Задум цей здійснено частково («Біля шахти старої», «Студентка» та ін.).

СЛАВА ТЕБЕ, МОЯ УКРАЇНА!

Друкується вперше, за рукописом, що зберігається в архіві сім'ї В. Сосюри.

ЗАДАНИЕ СЕРДЦА

Уперше надруковано в газ. «Комсомольская правда» від 7 жовтня 1943 р. Подається за цією публікацією.

Це своєрідний творчий звіт В. Сосюри до 25-річчя Ленінського комсомолу. Задум твору, про який пише в статті поет, ліг в основу відомої його поеми «Олег Кошовий». Пізніше цій поемі Сосюра дав назву «Безсмертні».

Я СИЛНІ ВІТЧИЗНІ ВІДДАМ

Уперше надруковано в «Літературній газеті» від 8 січня 1948 р. Подається за цією публікацією.

Стаття написана в зв'язку з відзначенням громадськістю 50-річчя з дня народження поета.

Френкель, Мінський, Обушний — командири 41-ї стрілецької дивізії, в якій служив поет у роки громадянської війни.

Багрицький Едуард Георгійович (1895—1934) — відомий радянський поет (справжнє прізвище Дзюбін). З Багрицьким В. Сосюра познайомився в Одесі 1920 р. і підтримував дружні й творчі зв'язки.

Шенгелі Георгій Аркадійович (1894—1956) — відомий російський літературознавець і перекладач.

ВОЛІННЯ НАШИХ СЕРДЕЦЬ

Уперше надруковано в «Літературній газеті» від 6 липня 1950 р. Подається за цією публікацією.

Цією статтею Сосюра відгукнувся на Стокгольмську відозву Всесвітньої Ради Миру, спрямовану на захист миру та заборону атомної зброї.

ІВАН ГОНЧАРЕНКО

Стаття є передмовою до книги Івана Гончаренка «Вірші та поеми» (К., Держлітвидав України, 1955). Подається за цією публікацією.

Гончаренко Іван Іванович (нар. 1908 р.) — український радянський поет, автор поетичних збірок «Пісні весни» (1938), «За наше щастя» (1938), «Краю рідний» (1940), «Одеса, Севастополь» (1943), «Заручини» (1950), «На оновленій землі» (1951) та ін.

Есть место им в полях России... — рядок із вірша О. Пушкіна «Наклепникам Росії».

ПОЕТ ШАХТАРСЬКОЇ СЛАВИ

Уперше надруковано в газ. «Радянська Україна» від 10 липня 1955 р. Подається за цією публікацією.

Стаття написана до 60-річчя з дня народження поета П. Безощадного.

Безощадний Павло Григорович (1895—1968) — відомий радянський поет, співець Донбасу (справжнє прізвище Іванов).

БЕЗСМЕРТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Зафіксований виступ В. Сосюри на ювілейному пленумі СРПУ 29 серпня 1956 р., присвяченому 100-річчю з дня народження І. Франка.

Уперше надруковано у виданні «Вінок Івану Франкові», К., «Радянський письменник», 1957. Подається за цією публікацією.

ВЕЛИКИЙ УЧИТЕЛЬ

Уперше надруковано в журн. «Советская Украина», 1956, № 8. Подається за цією публікацією.

Редакція журналу в рік відзначення 100-річчя з дня народження воликого Каменяра під рубрикою «Іван Франко с нами» дала підбірку висловлювань українських радянських письменників про І. Франка, вміщено тут і слово В. Сосюри про нього.

СЕРДЕЦЬ ПЕРЕГУК

Стаття написана до Дня поезії, 21.X 1956 р. Друкується вперше за рукописом, що зберігається в рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 138/74).

ЯК Я ПИСАВ «ЧЕРВОНУ ЗИМУ»

Уперше надруковано в журн. «Дніпро», 1957, № 8. Подається за цією публікацією.

В редакції газети «Вісті» я читав відомому критикові «Відплату»...— Йдеться про В. Д. Коряка.

ДО ЧИТАЧІВ ЖУРНАЛУ «ЗМІНА»

Уперше надруковано в журн. «Зміна», 1958, № 1. Подається за цією публікацією.

ПОЛВЕКА ПОЕТИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА

Уперше надруковано в «Літературній газеті» від 19 березня 1960 р. Подається за цією публікацією.

Стаття написана в зв'язку з відзначенням 65-річчя з дня народження видатного українського радянського поета Максима Рильського.

ЯК МИР, ЯК ЩАСТЯ, ЯК ЛЮБОВ!

Уперше надруковано в «Літературной газеті» від 17 листопада 1960 р. в час Декади української літератури і мистецтва в Москві. Подається за цією публікацією.

СЛОВАЦЬКОМУ ЧИТАЧЕВІ

Стаття написана 1961 р. як передмова до збірки поетичних творів В. Сосюри в перекладі словацькою мовою «Tak nikto nel'úbil», що вийшла у видавництві «Slovenský spisovateľ» 1962 р. Автографа українською мовою не збереглося. Друкується в перекладі з словацької.

Паленка Ян (1912—1943) — Герой Радянського Союзу, національний герой Чехословаччини. У 1943 р. з групою словаків-антифашистів перейшов у партизанське з'єднання Сабурова, в якому командував загоном чехів і словаків. Загинув у бою під м. Овручем.

ДРУГ І ПОРАДНИК ЧИТАЧА

Уперше надруковано в журн. «Соціалістична культура», 1961, № 4. Подається за цією публікацією.

ПРО СВОЮ ЗВІРКУ «ЩАСТЯ СІМ'І ТРУДОВОЇ»

Друкується вперше за рукописом, що зберігається в архіві сім'ї В. Сосюри. Рік написання встановлюється за змістом.

МІЖНАРОДНІ ЗЛОДІЇ

Друкується вперше за машинописним текстом, що зберігається в архіві сім'ї В. Сосюри. Рік написання встановлюється за змістом.

Стаття є відгуком поета на агресивні наміри міжнародного імперіалізму придушити визвольну боротьбу народів Конго та Куби в 1960—1962 рр.

ПОДДЕРЖИВАЕМ!

Уперше надруковано в «Літературной газеті» від 9 лютого 1963 р. Подається за цією публікацією.

КРИЛА НАШІ

Уперше надруковано в газ. «Літературна Україна» від 30 липня 1963 р. Подається за цією публікацією.

ШЕВЧЕНКО З НАМИ

Уперше надруковано в журн. «Радянське літературознавство», 1963 р., № 8. Подається за цією публікацією.

Це відповіді на анкети редакції журналу.

НЕЗАБЫВАЕМЫЙ

Друкується вперше, за рукописом, що зберігається в архіві сім'ї В. Сосюри.

Рік написання встановлюється за змістом (стаття написана до 80-річчя з дня народження Дем'яна Бедного, що минуло в 1963 р.).

Бедний Дем'ян — псевдонім відомого російського радянського поета Придворова Юхима Олексійовича (1883—1945).

ОРЕЛ УКРАЇНИ

Уперше надруковано в журн. «Жовтень», 1964, № 3. Подається за цією публікацією.

НЕ З ТИХ ДЖЕРЕЛ

Уперше надруковано в газ. «Літературна Україна» від 31 березня 1964 р. Подається за цією публікацією.

Стаття спрямована проти фальсифікації образу і творчості великого Кобзаря України з боку французького буржуазного літературознавця Андре Франсуа-Понсе. Його виступ «Шевченко — співець свободи» був опублікований у французькій правій газеті «Фігаро» 12 березня 1964 р.

Автобіографічні матеріали. Спогади.

АВТОБІОГРАФІЯ

I

Друкується вперше, за рукописом, що зберігається в архіві сім'ї В. Сосюри. Написано автобіографію 18 травня 1957 р.

Подив — політичний відділ (отдел) дивізії.

II

Друкується вперше за машинописним текстом, що зберігається в архіві сім'ї В. Сосюри. Написано автобіографію 5 жовтня 1958 року. В ній виклад життєвого і творчого шляху подається у формі художньо-публіцистичної розповіді.

Олеша Юрій Карлович (1899—1960) — російський радянський письменник. З ним Сосюра познайомився в Одесі 1920 р.

Олесь Олександр — літературний псевдонім Кандиби Олександра Івановича (1878—1944), відомого українського поета, автора ряду поетичних збірок.

Нерозуміння історичного значення Великої Жовтневої соціалістичної революції спричинилося до того, що Олесь у 1919 р. опинився в еміграції.

ДНІ ЮНОСТІ

Уперше надруковано в «Літературній газеті» від 6 серпня 1957 р. із скороченнями. Подається за рукописом, що зберігається в рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 139/73).

«Мистецтво» — літературно-мистецький тижневик української секції Всеукрліткому. Виходив у Києві в 1919—1920 рр.

Гордієнко Костянтин (Кость) Олексійович (нар. 1899 р.) — український радянський письменник.

Кін — літературний псевдонім Суrowsикіна Віктора Павловича (1903—1937), російського радянського письменника, автора відомого роману «По той бік» (1928). У 1920 р. Кін був політруком на польському фронті.

Чумак Василь Григорович (1901—1919) — український радянський поет. Автор циклів віршів «З ранкових настроїв», «Я порву ті вінки», «Червоний заспів», «Революція». Закатований денікінцями.

«Окна ЮгРОСТА» — агітаційні політичні плакати, що виходили в 1920—1921 рр. у Харкові та Одесі.

«Шляхи мистецтва» — літературно-мистецький щомісячник, виходив у Києві в 1921—1923 рр.

Копиленко Олександр Іванович (1900—1958) — український радянський письменник. Кращі його твори присвячені темі радянської школи.

Сенченко Іван Юхимович (нар. 1901 р.) — український радянський письменник.

Пилипенко Сергій Володимирович (1891—1943) — український радянський письменник, журналіст. Один із засновників літературної організації «Плуг».

Погансен Михайло (Майк) Гервасійович (1895—1937) — український радянський письменник, літературознавець.

Семенко Михайло (Михайль) Васильович (1892—1937) — український радянський поет. Один із представників українського футуризму. В окремих творах оспівував Велику Жовтневу соціалістичну революцію.

Поліщук Валер'ян Львович (1897—1942) — український радянський письменник. У кращих творах оспівував соціалістичну революцію, духовний світ радянських людей.

ФРАГМЕНТИ З АВТОБІОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

До цього розділу ввійшли уривки з опублікованих автобіографічних матеріалів.

Перший уривок взято з передмови В. Сосюри «От автора», розміщеної у його збірці «Стихи и поеми», М., ГИХЛ, 1958, другий — також із передмови автора, що відкриває збірку «Родине», К., Держк-

літвидав України, 1950, і третій — із автобіографії В. Сосюра, опублікованої в книзі «Советские писатели. Автобиографии. В двух томах», т. II, М., ГИХЛ, 1959.

У частині автобіографічних матеріалів В. Сосюра припускався деяких неточностей. Дещо іноді він сам спростовував і уточнював. Усе це спричинилося до певної плутанини, що спостерігається в хронології життєвого і творчого шляху поета в біографічних довідках, оглядових статтях, підручниках і навіть бібліографічних довідниках.

З метою уникнення помилок такого характеру подаємо хронологію життєвого і творчого шляху поета, зроблену ним у 1957 р.: літо — осінь 1909 р. — учень бондарського цеху Донецького содового заводу (с. Верхнє); зима 1909 — весна 1910 р. — телефоніст Донецького содового заводу (с. Верхнє); літо — осінь 1910 р. — чорнороб на каменоломнях (с. Верхнє); весна — літо 1911 р. — чорнороб Донецького содового заводу (с. Верхнє); осінь 1911 — літо 1914 р. — учень 2-го класу міністерського училища (с. Верхнє); осінь 1914 — осінь 1915 р. — учень 3-класної нижчої сільськогосподарської школи (ст. Яма, Північно-Донецької залізниці); осінь 1915 — літо 1916 р. — учень маркшейдерського бюро Донецького содового заводу (с. Верхнє); осінь 1916 — осінь 1918 р. — учень Кам'янської 3-класної нижчої сільськогосподарської школи (ст. Яма, Північно-Донецької залізниці); осінь 1918 — зима 1918 р. — борець повстанської робітничої дружини Донецького содового заводу (с. Верхнє); зима 1918 — осінь 1919 р. — перебування в петлюрівській армії; осінь 1919 — зима 1920 р. — військовополонений денікінської армії; лютий 1920 — квітень 1921 р. — червоноармієць, курсант військових політкурсів, політпрацівник (Одеса, Єлисаветград); весна 1921 — осінь 1921 р. — інструктор преси при ЦК КП(б)У (Харків); осінь 1921 — осінь 1922 р. — член бюро пролеткульту України (Харків); осінь 1922 — літо 1923 р. — студент Комуністичного університету ім. Артема (Харків); осінь 1923 — літо 1925 р. — робфаківець Інституту народної освіти (Харків). У 1925—1941 рр. — літературна робота (Харків — Київ); літо 1941 — літо 1944 р. — пропагандист при ЦК КП(б)У, старший науковий співробітник Академії наук УРСР, літпрацівник партизанського штабу України, військовий кореспондент фронтової газети (Уфа, фронт). З 1944 р. — літературна робота (Київ).

ТРЕТЯ РОТА

Про працю над мемуарами «Третя Рота» В. Сосюра не раз повідомляв своїх читачів у ряді опублікованих матеріалів. Над цим твором письменник працював протягом багатьох років.

Про те, як створювались мемуари, про публікацію деяких уривків збереглися окремі свідчення самого автора. Ось одне з них: «Я почав писати прозою роман-трилогію про своє життя ще в 1926—30 роках. Уривок з цього роману був надрукований в журналі «Червоний шлях», № 10, за 1926 рік («З минулого»). Весь же роман називається «Третя Рота» — 1. «Володька»; 2. «Крізь вогонь»; 3. «Поет». Надрукований уривок був про громадянську війну на Україні, про трагічний період моєї молодості... Я відклав його і через 12 років повернувся до нього, в 1942 році в Москві. Так як не було машиністки, яка б змогла друкувати українською мовою, то я диктував їй на російській мові (почав з дитинства, вірніше, повернувся до нього, щоб потім писати про роки юності і дійти до старості). Я продиктував машиністці шістдесят сторінок і цей початок роману давав читати Клименту Єфремовичу Ворошилову як моему землякові. Він теж із Третьої Роти, і його соратником по громадянській війні був мій дядя Іван Локотш, двоюрідний брат моєї матері, бувшої робітницею патронного заводу в м. Луганську. Товариш Ворошилов прочитав початок роману і побажав мені через Пономаренка успіху. (Я передавав рукопис через т. Пономаренка, у якого був друг по батрацькій молодості кубанець Сосюра із станиці Брюховецької, де живе половина Сосюр). Тов. Ворошилов побажав мені успіху і порадив випустити фізіологічні моменти, що я і зробив.

Після Вітчизняної війни, осінню 1959 року, я повернувся знову до роботи над романом і в чорновому вигляді закінчив всі три книги трилогії весною 1960 року. Редакція газети «Молодь України» попросила у мене (т. Семенець, редактор) цей роман, щоб друкувати його з номера в номер газетним варіантом, про що повідомила своїх молодих читачів».

Редакція газети «Молодь України» розпочала публікувати роман. У вступному слові до надрукованої частини твору повідомлялося: «За жанром роман Володимира Сосюри можна назвати мемуарним, автобіографічним. Це твір про конкретних людей, хто ще живий і кого вже немає. Сьогодні починаємо друкувати розділи з роману Володимира Сосюри».

Авторські свідчення і вступне слово до опублікованого уривку «Третьої Роти» цікаві з точки зору історії написання твору і визначення його жанрових ознак. І все ж, незважаючи на цю спробу публікації роману в газеті, він не побачив світу. Як свідчить сам письменник, твір був закінчений в «чорновому вигляді». Для його

публікації потрібна була ще ґрунтовна робота як самого автора, так і редактора. В цьому легко перекопатися не лише після ознайомлення з рукописом, а навіть з тих частин твору, що були опубліковані як в журналі «Червоний шлях», так і в газеті «Молодь України» (1.XII 1959 р.).

Після надрукування початку мемуарів у газ. «Молодь України» автор продовжував свою працю над ними. Рукопис перероблявся ще раз. У цьому вже не було поділу твору на три частини. Однак і в переробленому варіанті лишилося чимало неістотних і дрібних фактів, суб'єктивних суджень і оцінок, що утруднюють сприйняття матеріалу.

До цього тому відібрано кілька порівняно завершених уривків з роману.

Третя Рота — шахтарське селище на Донбасі, де минули дитячі та юнацькі роки В. Сосюри. Згодом селище перетворилося на місто, відоме зараз під назвою Верхнє.

Дебальцеве — тепер місто Донецької області.

Локотш Радя — брат матері поета, брав участь у громадянській війні.

Юзівка — тепер м. Донецьк.

Кольцов Олексій Васильович (1809—1842) — російський поет. Поезії його, покладені на музику, стали народними піснями. Бував на Україні, збирав українські пісні та прислів'я.

Ну, тащися, сивка, і т. д. — уривок з вірша Кольцова «Пісня орача».

Нікітін Іван Савич (1824—1861) — російський поет, автор багатьох поетичних творів, покладених на музику, що стали народними піснями.

Вырыта заступом яма глубокая і т. д. — неточно процитований уривок з вірша Нікітіна.

Уланд Людвіг (1787—1862) — німецький поет-романтик.

Белый Андрій — літературний псевдонім Бугайова Бориса Михайловича (1880—1934), російського письменника, представника і теоретика символізму.

Апугтін Олексій Миколайович (1840—1893) — російський поет, у деяких його творах виявилися занепадницькі настрої.

Надсон Семен Якович (1862—1887) — російський поет.

«Нива» — ілюстрований щоглижневик, видавався у Петербурзі в 1870—1918 рр.; один із найпоширеніших у Росії журналів.

Цей полк був зовсім не такий. — В цьому уривку йдеться про перехід В. Сосюри до лав Червоної Армії (див. про це докладніше в передмові та примітках до I тому).

Гусятин — нині селище Тернопільської області.

Єлисавет (*Єлисаветград*) — тепер м. Кіровоград.

Всеукраїнський пролеткульт — пролетарська культурно-освітня організація України, створена з метою керівництва рухом мас за оволодіння новою пролетарською культурою. Теоретики пролеткульту відмовлялися від класичної спадщини.

Першу мою збірку «Поезії», що видало Державне видавництво України (друкувалась у Сумах), рецензував В. Коряк, а потім вітав М. Доленго.— Тут мається на увазі збірка «Поезії», Суми, Всеукраїнське державне вид-во, 1921 р., і рецензія на цю збірку, опублікована М. Доленго в журналі «Шляхи мистецтва», № 2, за 1921 р.

Артемівка — Комуністичний університет ім. Артема (Харків).

«Гарт» — спілка пролетарських письменників України (1923—1925). «Гарт» об'єднував революційно-пролетарських письменників України. Неоднорідність складу організації призвела до її розкладу. Членом «Гарту» був у цей час і Сосюра.

«Плуг» — спілка селянських письменників України (1923—1932). До «Плуга» входили С. Пилипенко, І. Сенченко, А. Головка, В. Гжицький, П. Панч та ін. Деякий час членом «Плуга» був і В. Сосюра.

Куліш Микола Гурович (1892—1942) — видатний український радянський письменник. Автор драматичної трилогії про радянське село 1919—1930 рр.: п'єс «97», «Комуна в степах» та «Прощай, село». Належав до ВАПЛІТЕ.

ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури) — літературна організація на Україні (1925—1928). Провідна роль в організації й керівництві ВАПЛІТЕ належала М. Хвильовому. Значна частина ваплітян поділяла буржуазно-націоналістичні настанови Хвильового, який висунув гасла орієнтації на культуру буржуазного Заходу, відриву Радянської України від культури й літератури Радянської Росії. Після осудження радянською громадськістю цих позицій ВАПЛІТЕ самоліквідувалася.

«Молодняк» — літературна організація комсомольських письменників України (1926—1932).

На робітфак я пішов... з дружиною Вірою...— Віра Касперівна Берзіна — перша дружина В. Сосюри.

Вороний Микола Кіндратович (1871—1942) — український поет, театрознавець, перекладач. Частина його поетичних творів позначена декадентськими мотивами. Вороний перебував в еміграції. 1926 р. повернувся на батьківщину. Переклав українською мовою «Інтернаціонал», «Марсельезу», «Варшав'янку».

Кириленко Іван Улянович (1902—1942) — український радянський письменник.

«Воздвигне Вкраїна свогого Мойсея».— Йдеться про вірш П. Тичини «І Белий, і Блок...».

Божко Сава Захарович (1901—1947) — український радянський письменник.

Маленький син був у Бенаторії... а дружина в Києві. — Йдеться про другу дружину поета Марію Гаврилівну та їх сина Володимира. *Кобилецький Юрій (Іван) Свиридович* — український радянський літературознавець.

Бажан Микола Платонович (нар. 1904 р.) — український радянський поет, академік АН УРСР.

Василевська Ванда Львівна (1905—1964) — видатна радянська письменниця і громадська діячка, писала польською мовою.

Собко Вадим Миколайович (нар. 1912 р.) — український радянський письменник.

Нехода Іван Іванович (1910—1963) — український радянський поет.

Кудаш Сайфі (нар. 1894 р.) — башкирський радянський поет (справжнє прізвище Кудашев).

Баян Нур Галімович (1905—1945) — татарський радянський поет.

Коротченко Дем'ян Сергійович (1894—1969) — державний і партійний діяч УРСР. У той час — секретар ЦК КП(б) України; був одним із організаторів і керівників партизанського руху на Україні.

Ковпак Сидір Артемович (1887—1967) — радянський державний діяч, один із організаторів партизанського руху на Україні в роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн, двічі Герой Радянського Союзу.

Вибрані листи

1

Друкується вперше, за автографом, що зберігається в рукописному відділі Державної публічної бібліотеки АН УРСР (ф. 1/44271).

У грудні 1939 р. В. Сосюра перебував у Львові в зв'язку із звільненням Червоною Армією західноукраїнських земель від польсько-шляхетського гноблення та історичним актом воз'єднання Західної України з Українською РСР.

«Пролетарська правда» — тепер газета «Київська правда».

2

Друкується вперше, за автографом, що зберігається в рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 139/76).

Лукін Юрій Борисович — у 1942 р. редактор газ. «Комсомольская правда».

«Комсомолка». — Йдеться про газ. «Комсомольская правда».

Уперше надруковано в «Літературній газеті» від 2 серпня 1947 р. Подається за цією публікацією.

Лист написано спільно з поетом Я. Городським.

Ткаченко Валентина Данилівна (1920—1970) — українська радянська поетеса.

В архіві сім'ї В. Сосюри зберігається два автографи цього листа й відредагований машинопис. Автограф відрізняється від машинописного тексту ширшим викладом життєвого шляху батька поета та містить прохання опублікувати лист на сторінках московської «Літературной газеты».

З редакції «Літературной газеты» В. Сосюри була надіслана 30 листопада 1949 р. відповідь за підписом редактора відділу літератури і мистецтва А. Макарова:

«Фактическая неточность в названии профессии Вашего отца, допущенная Б. Тургановым в предисловии к Вашей книге «Стихотворения и поэмы», — безусловно, досадна. Мы поставили в известность дирекцию ОГИЗа о Вашем письме и просили принять нужные меры. Сообщать же об этом частном факте в газете нам кажется нецелесообразным: понадобилось бы подробно излагать все обстоятельства, связанные с работой Вашего отца, и т. д., — а в этом, на наш взгляд, нет необходимости. Читатели, широко знающие Ваше творчество и Вашу жизнь, отданные на служение народу, никогда, разумеется, не заподозрят в Вас стремление исказить о себе биографические данные.

Примите наш горячий привет!»

Дати написання листа в машинописному тексті немає. В автографі лист датується 5.XI 1949 р. Оскільки машинописний текст в остаточною редакцією листа, подаємо його за цим варіантом.

Брмилов Володимир Володимирович (1904 — 1965) — російський радянський літературознавець; у 1949 р. був редактором «Літературной газеты».

Друкується вперше, за автографом, що зберігається в упорядника тому.

Лист написаний у відповідь на питання, поставлені Є. Радченком у зв'язку з підготовкою ним монографії про творчість поета.

Радченко Євген Бєдокимович — літературознавець, дослідник творчості В. Сосюри.

Осипович Наум Маркович — російський радянський письменник, жив і працював в Одесі.

Нарбут Володимир Іванович (1888—1944) — російський радянський поет. На початку 20-х рр. був директором ЮгРОСТА.

Голодний Михайло — псевдонім Епштейна Михайла Семеновича (1903—1949), російського радянського поета.

Светлов Михайло Аркадійович (1903—1964) — російський радянський поет.

6

Друкується вперше, за копією, що зберігається в архіві сім'ї В. Сосюри.

Петников Григорій Миколайович (1894—1971) — російський радянський поет, перекладач. У 1918—1919 рр. був головою Всеукраїнського літературного комітету Наркомосу. Уперше переклади творів Г. Петникова Сосюра здійснив 1924 р. Окремі переклади творів Г. Петникова ввійшли до збірки В. Сосюри «Сніги» (1925).

7

Друкується вперше, за автографом, що зберігається в архіві сім'ї В. Сосюри.

Кравченко Всеволод Гнатович (нар. 1915 р.) — білоруський радянський письменник.

8

Друкується вперше, за копією, що зберігається в рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 139/96).

9

Друкується вперше, за копією, що зберігається в архіві сім'ї В. Сосюри.

10

Друкується вперше, за копією, що зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 139/96).

11

Друкується вперше, за копією, що зберігається в архіві сім'ї В. Сосюри.

12

Друкується вперше, за копією, що зберігається в архіві сім'ї В. Сосюри.

Це один із останніх листів поета. Надіслано його доценту Іванові Франківському педінституту М. Т. Донченкові, з яким поет дружив іще в 30-х рр.

Із ранньої публіцистики

КРАСНЫЕ ОТКРЫТКИ

1

Уперше надруковано в газ. «Красная звезда» від 12 серпня 1920 р. Подається за цією публікацією.

Ллойд-Джордж Девід (1863—1945) — англійський державний діяч, ліберал. У 1916—1922 рр.— прем'єр-міністр Англії. Нещадно придушував робітничий рух в Англії і національно-визвольну боротьбу в колоніальних і залежних країнах, був одним із головних організаторів антирадянської інтервенції і блокади молодої Країни Рад.

Керзон Джордж-Натанієл (1859—1925) — англійський політичний діяч, дипломат, один із лідерів консерваторів. В 1919—1923 рр. був міністром закордонних справ; один із організаторів інтервенції проти Радянської країни. В період радянсько-польської війни 1920 р. Керзон надіслав ноту урядові радянської Росії, в якій вимагав припинити наступ Червоної Армії на лінії, визначеній верховною радою Антанти 8 грудня 1919 року як тимчасовий східний кордон Польщі.

Антанта — імперіалістичний блок Англії, Франції і царської Росії, так звана Троїста угода. Остаточо сформувалася в 1907 р. для боротьби з так званим Троїстим союзом (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія) за перерозподіл світу. Під час першої імперіалістичної війни Антанта стала загальною назвою всіх країн, що воювали проти Німеччини і її союзників; з 1917 р. вела збройну інтервенцію проти молодої Країни Рад.

Мільєран Александр-Етьєнн (1859—1943) — французький політичний і державний діяч, брав активну участь в організації антирадянської збройної інтервенції. У 1920—1924 рр. був президентом Французької республіки, проводив антидемократичну політику.

Хоргі Міклош (1868—1957) — фашистський диктатор Угорщини в 1920—1944 рр. У жовтні 1944 р., після вступу Радянської Армії-визволителки на територію Угорщини, втік.

«Красная звезда» — орган політвідділу 41-ї стрілецької дивізії; протягом літа й осені 1920 р. Сосюра був її співробітником.

2

Уперше надруковано в газ. «Красная звезда» від 17 серпня 1920 р. Подається за цією публікацією.

Петлюрка — Петлюра Симон Васильович (1877—1926), один із ватажків української буржуазно-націоналістичної контрреволюції. У 1917 р.— один із керівників контрреволюційної Центральної ради. З лютого 1919 р.— голова Директорії. У квітні 1920 р. підписав га-

небну Варшавську угоду Директорії з Пілсудським. Улітку 1920 р., після вигнання військ буржуазно-поміщицької Польщі з України, втік за кордон, де проводив антирадянську діяльність.

Пілсудка — Пілсудський Юзеф (1867—1935), польський політичний діяч, у 1926 р. встановив у країні режим фашистської диктатури, один із головних ініціаторів польсько-радянської війни 1920 р.

Ліга націй — міжнародна організація, що існувала в період між 1 і 2 світовими війнами; створена 1919 р. на Паризькій мирній конференції. Імперіалістичні держави використовували Лігу націй для потурання агресорам, колонізаторам, для заохочування гонки озброєнь і підготовки другої світової війни, хоч статут Ліги націй формально передбачав боротьбу за мир, обмеження озброєнь, заходи боротьби з агресією тощо.

3

Уперше надруковано в газ. «Красная звезда» від 18 серпня 1920 р. Подається за цією публікацією.

4

Уперше надруковано в газ. «Красная звезда» від 20 серпня 1920 р. Подається за цією публікацією.

А на востоке тоже переполнилась чаша народных страданий...— Йдеться про антиколоніальну, антиімперіалістичну боротьбу народів Сходу, пробуджених Великою Жовтневою соціалістичною революцією до активної боротьби за своє національне й соціальне визволення.

5

Уперше надруковано в газ. «Красная звезда» від 24 серпня 1920 р. Подається за цією публікацією.

Красін Леонід Борисович (1870—1926) — діяч Комуністичної партії, видатний радянський дипломат, очолював делегацію, яка вела в той час мирні переговори з Естонією.

Думают пань из Варшавы переехать в Калиш, но польский рабочий покажет им вместо него шмиш.— Під натиском Червоної Армії офіційні польські власті мали намір виїхати з столиці Польщі Варшави в м. Каліш.

Жалобно воеет крымский щенок.— Мається на увазі Врангель, з яким вела бої Червона Армія в Криму.

Уперше надруковано в газ. «Красная звезда» від 3 вересня 1920 р. Подається за цією публікацією.

ПИСЬМО ИЗ ОКОПА ТОВАРИЩА СТЕПЫ

Лист написано ритмізованою прозою на зразок «Красных открыток». Надруковано вперше за підписом « Степа » в газеті «Красная Армия» (орган політуправління Реввійськрази 12-ї армії) від 25 липня 1920 р. Подається за цією публікацією.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

- Айстра — II, 13.
«Айстри задумані, квіти останні...» — III, 197.
Акації — V, 22.
Акації цвітуть — I, 238.
Аскольдова могила — III, 47.
«Ах ти, юнь чорноброва...» — IV, 67.
Бабине літо — IV, 58.
Багрицькому — II, 46.
«Багряний стяг здіймас синій вечір...» — IV, 123.
«Багряно-жовтий лист кудись за вітром лине...» — IV, 12.
Бажання — II, 113.
Балада про правду — IV, 68.
Батьківщина — II, 27.
«Батьківщино сондекрила...» — II, 190.
Батько — IV, 33.
«Без тебе гасне світ і знов з тобою сяє...» — IV, 163.
«Безладно торохтить по бруку день бездумний...» — I, 48.
«Безнастанно дзвонить криця...» — V, 155.
Безпритульний — II, 52.
Безсмертні. *Поема* — VII, 252.
Безсмертній — II, 172.
Берізка — IV, 91.
Бій — I, 330.
«Білі акації будуть цвісти...» — I, 184.
«Білі вітрила у синьому морі...» — III, 77.
«Білі коні зими десь летять, як громи...» — IV, 99.
Білоруській громаді — I, 284.
«Біля брами заводської...» — IV, 53.
«Біля кладки, біля тину...» — IV, 31.
Біля шахти старої. *Поема* — VIII, 141.
«Благословенні руки ті...» — III, 145.
«Блакитний сніг, блакитний сніг...» — II, 191.
Близька далина — IV, 145.
«Блиснула мечами хмарна вись над нами...» — IV, 21.
«Блищить асфальт у шумі шин...» — V, 67.
«Блукає осінь. Безгомінням...» — IV, 76.
«Бреде зі мною рядом осінь...» — I, 87.
«Бродить ніч по вулицях зимових...» (Ніч, I) — II, 84.
«Був я колись струнким і чорнобровим...» — IV, 80.
Будівник — V, 54.
«Бузковий сніг, сліди пташок...» — V, 52.
«Була в душі моїй пустиня...» — II, 129.
«Було це, здається, учора...» — IV, 100.
«Бульвар Шевченка дощ осінній мочить...» — V, 117.
Буревісникові — II, 22.
«Буря нас не зламала...» — IV, 28.
«В ароматі конвалій я юність свою...» — III, 209.
В безоднях космосу — V, 102.

- «В білім мареві віти берез...»
(У мареві) — I, 249.
- В Варшаву — I, 332.
- В віках. *Поема* — VI, 25.
- В городе — I, 328.
- «В дальній кузні коваля...» — V, 83.
- «В далях хитається й тоне...» — V, 200.
- «В димних криках гудків...» — I, 244.
- В душі моїй — I, 257.
- «В задумі вічні гори...» (На півдні) — II, 30.
- В золотому Києві — II, 286.
- В ім'я людей — IV, 195.
- «В крові робітничі плечі...» — I, 55.
- «В лісах партизанських мові Вкраїни...» — IV, 16.
- «В моїм саду кружляє лист опаллий...» — V, 138.
- В морі — II, 106.
- «В небі жайворон кружляє...» (Молодість) — II, 89.
- «В осінній багряній діброві...» — II, 158.
- «В осінній шелесті під галок лопотіння...» — I, 50.
- «В останній раз їй вітер віє...» (Партизанка) — II, 268.
- «В очах пілотів — неба вишина...» — V, 166.
- В парку — II, 80.
- «В пісні линуть, як колись...» — V, 58.
- «В повітрі солодка утома...» (На півдні) — II, 82.
- В полі — II, 76.
- «В полях зими відплата скаче...» — II, 199.
- В путі — II, 100.
- «В ремінних постолах, у білій кожущині...» — III, 183.
- В садах — II, 23.
- «В садах весни ми йтимемо з тобою...» — V, 114.
- В саду («Зелений сад густий...») — II, 88.
- В саду («Сонце впало птицею за гори...») — II, 15.
- В саду («То день іде на зміну ночі...») — IV, 182.
- «В серці співи ще не одгриміли...» — V, 70.
- «В серцях—відвага соколипа...» — II, 182.
- «В синє вікно виглядаю» — I, 100.
- «В синім небі зграї гав...» — II, 161.
- «В страшній безодні, в грізній млі...» — V, 113.
- В сумі — I, 167.
- «В твоїх очах усі мої надії...» — III, 99.
- В тиші алей — II, 20.
- В тумані — II, 96.
- «В холодний, мокрий листопад...» — II, 269.
- В цеху — I, 234.
- «В цю годину грізну...» — II, 196.
- В штыки — I, 334.
- «Вагане! Серце птахом лине» — II, 276.
- «Вагони рушили. Мов плівка...» — II, 152.
- Вальс — II, 108.
- Вартовий — IV, 137.
- «Вартовий. Мармурові колони» — I, 86.
- Васильки — II, 110.
- Васильок. *Поема* — VIII, 160.
- Вдвох — II, 98.
- «Верби задивилися у воду...» — IV, 39.
- Вересень — II, 92.
- Вершник — II, 164.

- «Веселий вітер пил несе...»— III, 132.
- Весна («Зоря упала на коліна...»)— V, 172.
- Весна, I («Весна у вікна заглядає...»)— II, 73.
- Весна, II («Гей, рум'яні мої небокраї!...») — II, 74.
- «Весна і літо...» (Лист) — I, 273.
- «Весна, і сонце, і пісні...»— III, 27.
- Весна прийшла — II, 72.
- «Весна у вікна заглядає...» (Весна, I) — II, 73.
- Веснам ще не край — II, 227.
- «Весні дихання, даль, неси...»— V, 158.
- «Весною купував я квіти піжмосивні...»— V, 14.
- «Весняний сад, квітки барвисті...»— II, 208.
- «Весняний сад, пахучі квіти...»— IV, 30.
- Вечір — I, 273.
- «Вечір, вечір чорнобривий...»— III, 86.
- «Вечір над рікою»— III, 56.
- «Вечір — у вікна, і сонце — у груди»— II, 81.
- Вечірні вулиці — I, 226.
- «Вечірній свіг, і од каштанів тіні...»— III, 146.
- «Вечірній тин. Дитячі сни» — III, 205.
- «Вже буряки звезли до цукроварні...»— III, 178.
- «Вже в золоті лани, і вітер кличе зорі...»— I, 90.
- «Вже вечір на землі, і сонце склало крила...»— V, 77.
- «Вже димаріє дальня даль...»— II, 49.
- «Вже засохла ворожая кров...» (Мати) — I, 203.
- «Вже могутні розправило крила...»— IV, 8.
- «Вже обтрусили айстри роси...»— IV, 117.
- «Вже осені кругом передчуття...»— V, 202.
- «Вже по-осінньому шепочуть між собою...»— V, 34.
- «Вже ранок білими крилами...»— V, 51.
- Вже рік минув — II, 268.
- «Вже скошили гречку, осінь педалечко...»— III, 84.
- «Взяли село кати в обченьки...» (Хлопчик) — III, 154.
- «Ви — ночі тьми, ми — сонця людиди...»— II, 191.
- Вибори («На Західній Україні...») — II, 170.
- Визволення («Зір туманять солоні перлини...») — II, 168.
- Визволення («Я пам'ятаю гул негоди...») — V, 184.
- «Вийду, повний дум...»— IV, 87.
- «Вийду я на гори...»— III, 218.
- «Вилітають потяги у далі...»— I, 146.
- Винен — II, 101.
- «Виноград на сонці, щастя у віконці...»— III, 185.
- Виноградарка — III, 185.
- «Вишневий платок зав'язала...»— I, 85.
- Вишня — II, 139.
- «Відбилися верби у тихій воді...»— IV, 125.
- Відплата — I, 122.
- Відповідь. *Поема* — VI, 198.
- «Віє свіжістю луку й ріки...»— IV, 194.
- Війна — війні. *Леан* — VII, 7.
- «Він іде, й йому здається...»— V, 111.
- Віра. *Поема* — VI, 56.

- «Вітер і панелі. Я давно вже в місті»— II, 253.
- «Вітер колише билину...»— IV, 106.
- «Вітер коси розплітає...»— IV, 129.
- «Вітер над полями»— II, 194.
- «Вітром пахучим весна...»— IV, 119.
- Вітчизна («Ти — всі сонця, ти — небо...») — II, 7.
- Вітчизна («Я звук давно на струнах серця грати...») — IV, 180.
- Вітчизна. *Поема* — VIII, 56.
- «Вітчизні — серця кожного биття...»— V, 7.
- Вічність — II, 111.
- «Віяв вітер над нами...»— IV, 107.
- Вночі («Дзвенять у скло колючі віти...») — II, 199.
- Вночі («Холодна мряка мжичить за вікном») — II, 19.
- «Во ім'я радості і миру...» — III, 153.
- Вова. *Казка* — II, 42.
- Воєнком — I, 117.
- Володимир Маяковський — III, 212.
- Вона іде — V, 11.
- «Вона іде, неначе липе...»— V, 29.
- «Вона ішла, радіючи з життя...» (Метелик) — IV, 189.
- «Вона любить мене не хоче...»— V, 193.
- Вона пішла — V, 187.
- Вони не пройдуть — II, 244.
- «Вони тут їхали хизливо...»— V, 124.
- Воно. *Поема* — VI, 117.
- «Ворожий зір покриве тьмою...»— II, 182.
- Вороненя — II, 91.
- Ворошилов. *Уривок з поеми* — VII, 52.
- 8-е березоля — I, 249.
- 8-й Жовтень — I, 254.
- «Вперед, о братове, ми з волею дружим...»— III, 22.
- «Все блукаю, марю я»— I, 153.
- «Все швидше рух. Шумлять машини»— III, 12.
- «Всі ми зазнали колись...»— V, 181.
- «Встають міста над збитою землею...»— III, 85.
- «Вся земля неначе в сні...»— V, 86.
- Вулиці — I, 87.
- Вчителька. *Поема* — VI, 230.
- «Гай зелений круг тебе, мов рама...»— II, 142.
- «Гай примарний. Вечір. Літо» (Проміння) — II, 79.
- Галичина. *Пролог до поеми* — VII, 38.
- Галичині («Галичино, країно мук...») — II, 180.
- Ганна — I, 130.
- «Гасне сонце за горою» — V, 110.
- «Гаю, гаю...»— III, 124.
- «Гей ви, друзі ясночолі!» — V, 147.
- «Гей, долинами туман, одплива туман»— III, 23.
- «Гей, іде шахтар, гей, співа шахтар!»— III, 180.
- «Гей, мости залізні...» — III, 123.
- «Гей на заході гармати...» (Пісня) — II, 178.
- «Гей, рум'яні мої небокраї...» (Весна, II) — II, 74.
- «Гей, спокійно і синьо над садом...»— I, 72.
- «Гей, тополі мої...»— III, 25.
- «Гей, шумить, вітри крилаті...»— III, 100.
- «Гей, шумливе місто, ліхтарів намісто...»— III, 85.

- «Гергоче місто, і сніг лягає...» — I, 94.
- «Глянув я на море,— засиніли чари...» — I, 132.
- Гнів — II, 232.
- «Гнуться лози низько-низько...» — III, 195.
- «Голову розбив я об каміння небача...» — I, 70.
- «Голуб і голубка полетіли ввись...» — III, 190.
- «Голубий дротів розбіг...» — III, 125.
- «Горить веселі оченята...» — I, 176.
- Господарі — II, 29.
- ГПУ. *Поєма* — VI, 211.
- «Грайте, струни серця, грайте!» — III, 187.
- «Грالی дальні зорі...» (Зорі) — II, 93.
- «Граційно руку подала...» — I, 52.
- «Грезит сиренью асфальт...» — I, 326.
- «Гримить завод, гуде, вирус...» — IV, 135.
- «Гримить комбайн... і чорний пласт мов тане...» — III, 134.
- «Гримлять удари огняні...» — II, 194.
- Гроза — I, 292.
- «Громади гір, бори шумливі...» — IV, 49.
- Грудень — II, 99.
- «Губи в губи... тепло і вишнево...» — I, 79.
- «Гудками довгими заводи...» — III, 18.
- Гудуть бори — III, 9.
- «Гудуть шляхи, копитом биті...» — II, 187.
- «Гул і гам» — I, 263.
- «Гурюоче ніч. Республіка труда...» (Молодість) — II, 14.
- «Гудулка співає, і квіти цвітуть...» — III, 186.
- «Давно вже лід розтанув на Дніпрі...» — IV, 120.
- «Давно, давно замовкнув гул гармат...» — IV, 152.
- «Давно-давно над древньою рікою...» — V, 43.
- «Давно замовкли сурми бою...» — V, 10.
- «Давно немає літа з нами...» — V, 197.
- «Давно уже душа закохана моя...» — V, 15.
- «Дала ти могутні нам крила...» — III, 83.
- «Далека юнь пройшла громами...» — III, 208.
- «Далеке місто повітове...» — I, 295.
- «Далекий рідний мій Донбас...» — V, 59.
- «Далекий Харків, ти як сон криштальний» — V, 64.
- Далекі дні — II, 94.
- Далеко там — II, 230.
- «Далекою стала уже висота...» — V, 199.
- «Даленіє місто на осіннім фоні...» — I, 145.
- «Даль. Свисток» — II, 193.
- «Даль така привітна...» (Перше травня) — V, 177.
- «26». *Пролог до поеми* — VII, 47.
- «Двері серце відчиня...» — II, 147.
- Дві — I, 124.
- Двобій — II, 178.
- «Де вся земля — неначе рана...» — II, 202.
- «Де змовкли грози батареї...» — IV, 19.
- «Де колись любилося, де колись жилося...» — V, 139.

- «Де над Дніпром прив'ялі трави...»— V, 112.
- «Де небокраї сині й чисті...»— IV, 162.
- «Де об берег хвилі б'ються дзвінко...»— V, 137.
- «Де повіті громом небокраї...»— II, 197.
- «Де та стежка люба, стежка у саду...»— IV, 53.
- «Де шумів край села...»— V, 142.
- «Де я живу, колись була церква»— I, 64.
- Дев'ятнадцять — I, 320.
- День міста — I, 304.
- «День одсіяв і погаснув давно...»— V, 15.
- «День одсіяв. Зустрічі, розмови»— IV, 23.
- «День у хмарках кудись за обрій лине...»— IV, 128.
- «Дерево люблю я древній світ...»— V, 21.
- «Дерева зеленіють весною...»— V, 33.
- «Деся безодні грозиво палали...»— V, 116.
- «Деся глухо охнула гармата...»— II, 188.
- «Деся гудки заводів...»— V, 76.
- «Деся далеко б'ють копита...»— V, 127.
- «Деся далеко в Юзовці могла...»— I, 176.
- «Деся за горою зойками гармат...»— V, 124.
- «Деся поїзди швидкі тривожать даль гудками...»— IV, 66.
- «Деся соловей любов безкраю...»— V, 189.
- «Деся сяють зорі в безкінечній млі...»— IV, 94.
- «Деся у горах гудуть гармат залізні крики...»— III, 82.
- «Дзвени, моя радісна ліро...»— IV, 77.
- «Дзвеняють у скло колючі віти...» (Вночі) — II, 199.
- «Дзвін шабель, пісні, походи...» (Україна, I) — II, 26.
- «Дзвонять молоти залізно...»— III, 15.
- «Дивились на землю розп'яту...» (Партизанка) — IV, 35.
- «Дивлюсь в очей твоїх лазурні далі...»— V, 133.
- «Дивлюсь на очі, сині й добрі...»— II, 122.
- «Дивлюсь на рідні, добрі руки...»— IV, 160.
- «Диміли руїни похмурі...»— IV, 15.
- «Дитина порізала пальчик...»— I, 89.
- «Дитячих днів моїх ожина...»— III, 206.
- «Дихання осені уже на квіти впало...»— III, 83.
- Дівчина («Ноги босі...») — V, 178.
- Дівчина («Тремтіли ще на листі роси...») — III, 108.
- Дівчина на розі — I, 194.
- «Дівчина роботу закінчила»— V, 85.
- Дівчині — III, 181.
- «Дім, цеглина по цеглині...»— V, 141.
- «Для вас пісні гудки заводять...»— V, 181.
- «Для мене ти — ранкове небо...»— IV, 116.
- «Для мене ти така ж, як і була...»— V, 28.
- «Для мене ти — як небо» (Над морем) — II, 109.
- «Для мене ти як орлій клеті...»— V, 161.

- «Для тебе, Вітчизно, лунає...» — IV, 75.
«Для тебе думки вогняні ці...» — IV, 56.
«Для тебе з серця пісня лине...» — V, 98.
«Для щастя всіх, о мила Батьківщино...» — V, 65.
«Для щастя нашої планети...» — IV, 145.
Дні воскресні — II, 226.
Дні летять — I, 283.
«Дні летять... Уже два роки...» — I, 278.
«Дні проходять без ліку...» — IV, 72.
«Днів зими скінчилася борня...» — V, 120.
Дніпрелъстан — I, 204.
«Дніпрові судилось розбити...» — III, 173.
Дніпропетровськ — V, 175.
До брами — I, 71.
До мети — I, 261.
До нас — I, 47.
«До нас, до нас, на верховини...» — III, 95.
До себе — II, 112.
«До тебе, друг, любов мою незмінну...» — IV, 69.
«Довгих років моїх не замовкли копита...» — V, 172.
«Довго, довго чув я, полонений сном...» — IV, 149.
«Доволі сліз! Є горю грані й межі» — V, 195.
«Догорає вечір, квітка пурпурова...» (Ніч, IV) — II, 87.
«Догоріли, погасли останні огні» — I, 186.
Донеччині — III, 213.
Донеччино моя! — III, 104.
«Донецьке сонце лине угорі...» — IV, 42.
- «Донецький день об рейки дзенька...» — V, 50.
Дочка лісника. *Поема* — VIII, 170.
Дощ — II, 94.
«Дощ і грязюка... В віконниці стука...» — II, 273.
«Дощ немов надходить...» — III, 106.
«Дощ одшумів... І знову все ясніше...» — II, 147.
«Дощ пройшов шовковою ходою...» — V, 18.
Дружба — IV, 191.
Дуб — III, 32.
«Дум прибій...» — II, 163.
«Думи в сон мене тягнуть... Я ж спати не можу» — III, 120.
«Думи мої, думи...» — IV, 129.
Душезапроданцям. *Поема* — VIII, 100.
- Едзі Огнецвіт — III, 105.
Електрик — III, 131.
- Євген. *Балада* — I, 181.
- «Живеш уривками, знепацька...» — I, 155.
Жита — IV, 164.
«Життя — не дим і не омана...» — I, 128.
«Життя проміння в сонці є...» — II, 145.
Жить! — II, 90.
Жовтіє лист — I, 193.
«Жовтневе місто. Рух. Плакати...» — I, 258.
«Журавлі прилетіли, кохана...» — II, 118.
«Журно хиляться тополі...» — II, 175.
- З вершини землі — II, 32.
З вікна — I, 103.

«З вітром шепочуть квітки...»
(Україна, II) — II, 26.
«З дерев опадає убрання...» —
V, 198.
«З дитиною ти біля мене...» —
I, 129.
«З небесних голубих повік...» —
V, 24.
«З руїни дім воскрес. Цеглину
на цеглину...» — III, 10.
«З твоїх очей лазурним мо-
рем...» — V, 192.
«З тобою ми ділили болі...» —
V, 35.
З циклу «Білорусь» — I, 251.
«За вікнами ніч пропливає...» —
IV, 144.
За вікном — II, 21.
За вікном блакитним — I, 288.
«За вікном блакитним хуги плач
і рев...» — IV, 58.
«За вікном діброви...» — III, 41.
«За вікном зима...» — II, 24.
«За владу Рад!» *Поема* — VIII,
192.
За все — II, 262.
«За заводом — станція...» — IV, 40.
«За посьолок вийшли в поле...» —
III, 140.
«За садами береги круті...» —
III, 53.
«За склом вікна далеких зір роз-
мова...» — III, 203.
За сонцем — I, 332.
«За те, що пройшли ми крізь
бурі...» — IV, 104.
За туманами гір... — II, 50.
«За цементним заводом...» — IV,
39.
За щастя — II, 257.
«Забілють сніги, забілють пух-
насті...» — IV, 74.
«Забрали все із хати» — II, 206.

«Завод... Гуде, гуде, гуде...» —
I, 57.
«Заводе, зв'язано з тобою...» —
V, 95.
«Заводу труби... Кожний раз...» —
IV, 22.
Заводянка. *Поема* — VI, 241.
Завжди — II, 70.
«Завмер її веселий сміх» —
II, 210.
«Заглядає в комиші...» — IV, 188.
«Задививсь на дім хлопчисько...»
(На вулиці) — I, 309.
«Задума, і спомини, й спокій...» —
IV, 71.
«Задуманий вітер над городом
віс...» (Марія) — II, 118.
«Задумані сосни похмуро шумі-
ли...» (Партизанка) — III, 155.
«Зазеленіли знов каштани...» —
III, 31.
«Залило водою луки...» — III, 72.
Залізниця. *Епопея* — VI, 73.
«Запах анемони» (Любов) — II,
59.
Запроданці. *Поема* — VIII, 124.
«Заснуло сонце в павутинні...» —
II, 159.
«Зацвіли вже липи й щедро
ллють навколо...» — III, 60.
Зацвіли каштани — II, 245.
«Здасться сном пахуче літо...» —
V, 88.
«Зелений вітер, пахнуть трави» —
III, 119.
«Зелений гай, як море, дише...» —
IV, 84.
«Зелений гомін листя у дібро-
ві...» — V, 66.
«Зелений сад густий...» (В са-
ду) — II, 88.
«Зеленим бархатом лугів...» (Про-
міння) — II, 127.

- «Зеленіє жито, щоб ще краще жити»— III, 115.
- «Зеленіють жита, і любов одцвіта...» (Марія) — I, 191.
- «Земля моїх батьків прекрасна і родюча...»— III, 202.
- Зима («Зима. Сніги. Лютує хуга...») — II, 95.
- Зима («Сном блакитним заспули поля...») — IV, 60.
- Зима («Холодним спокоєм одягнено поля...») — I, 212.
- «Зима, зима... Сніги укрили трав» — III, 207.
- «Зима. Педінститут. І молодість рум'яна...» (Молодість)—V, 175.
- «Зима. Сніги. Лютує хуга...» (Зима) — II, 95.
- «Зимовий сад, холодні голі віти...» — III, 197.
- «Зі мною знов любов моя...» — V, 201.
- Зіна — III, 216.
- «Зір туманять солоні перлини...» (Визволення) — II, 168.
- «Знамен багрянний клич, і даль в огні грозова...»— IV, 25.
- «Знамена радісно-червоні...» — III, 48.
- «Зникло темне і вороже...»— IV, 111.
- «Знов гудок пісні заводить...» — V, 115.
- «Знов дзвенить вечірня мандоліна...» — V, 137.
- «Знов зоря світання стерла сон крилом...» — V, 20.
- «Знов конвалії пахнуть в гаю...» — IV, 142.
- «Знов огнів моря...» — IV, 97.
- «Знов пливуть, пливуть помалу...» — V, 129.
- «Знов прийшов рум'яний тихий вечір...» — IV, 139.
- «Знов про льотчиків пісню складу я» — IV, 13.
- «Знов рідну даль поета очі п'ють...» — V, 150.
- Знов село — II, 241.
- «Знов село приснилось, де жилось, любилося...» — V, 165.
- «Знов сняться вулиці безкраї...» — V, 166.
- «Знов у саду я з тобою» — III, 189.
- «Знов я згадую іюль...» — III, 62.
- «Зпову віє даль весною...» — V, 30.
- «Знову вітер, знову зорі...» — V, 196.
- «Зпову дні безхмарні засіяли...» — III, 65.
- «Знову місто мов, не чужий я у нім...» — I, 201.
- «Знову пісня лине...» — III, 96.
- «Знову я на содовім заводі...» — I, 162.
- «Зняла зпамена пурпурові...» — V, 160.
- Золотий ведмедик. *Поема* — VI, 68.
- «Золотим у небі плугом...» — V, 142.
- «Золоті панелі, хлопчики в піску...» — III, 116.
- «Золоті погасли коси...» — II, 113.
- «Золоту тоненьку ніжку...» — V, 20.
- Зорі («Грали дальні зорі...») — II, 93.
- Зорі («Швидко грудень повіє крилатий...») — II, 18.
- «Зорі золотої долоні...» — V, 47.
- «Зорі облетіла жоржина...» — IV, 14.
- «Зоря у срібному інеї...» — III, 25.
- «Зоря упала на коліна...» (Весна) — V, 172.

«Зростав я у злиднях, був часто голодний...»— IV, 89.
«Зустрів її, таку тендітну...»— I, 84.
Зустріч — II, 247.

«І вітер ласкавий, і довгі трави...»— III, 52.
«І все, куди не йду, холодні трави сняться...»— I, 65.
«І все піяк не замовчу я...»— V, 34.
«І гнів росте, як вибух динаміта» — II, 186.
«І знову рани і наруга...»— II, 145.
«І знову сниться ніч кривава...»— V, 123.
«І знову юний, як колись, я...»— IV, 93.
«І клени на зорі, і в полі стиглий колос...»— IV, 86.
«І на душі нема печалі...»— III, 175.
«І от прийшов він, час побідний...»— III, 35.
I. П. Котляревському — II, 48.
«І пішов я тоді до Петлюри...»— I, 136.
«І сердита, і ласкава...»— II, 144.
«И снова день ушел в сухом, трескучем зное...»— I, 329.
«І сонце, і гудки, і запахи ялини...»— II, 119.
«І сонце, і місяць, і зорі...»— II, 148.
«І танцює, і сміється...»— II, 133.
«І ти пішла, о друже милий...»— IV, 47.
«І ти прийшла. Я ждав тебе так довго»— II, 61.
«І шум акації, і дими...»— V, 131.
«І шум літаків, і машини...»— V, 158.

«І шум машин, і сніг, і зльоти мрій крилаті...»— V, 127.
Іванові Франкові — III, 111.
Іду («Над містом хмари і годни...») — I, 153.
Іду («Пил і вітер у обличчя... Десь Донець, сади, Лисиче...») — II, 224.

«Іду, співаючи про тебе...»— IV, 48.
«Іду я рідною землею...»— V, 56.
«Іду я стежкою дзвінкою...»— I, 319.
«Ідуть літа крилатою ходою...»— V, 11.
«Ідуть піонери, і б'є барабан (На вулиці)» — I, 174.
Инна. *Поэма* — VI, 267.
«Ішов юнак кризь битв огонь...»— V, 169.
«Іще дерева віти голі...»— V, 33.
«Іще не скресла крига на Дніпрі...»— V, 159.

Його нема — II, 46.
«Його приход віки підготували (Ленін)» — II, 260.
«Йдемо... Відчувають долоні...»— V, 39.
«Йду до Дніпровського Івана...»— I, 145.

К новому — I, 334.
Кавказ («Кавказ підо мною. Та гори не ті...») — II, 39.
Кавказ («Кавказе дальній мій! Ти знов в моїй уяві») — I, 94.
«Кавказ підо мною. Та гори не ті...» (Кавказ) — II, 39.
«Кавказе дальній мій! Ти знов в моїй уяві» (Кавказ) — I, 94.
«Кажуть, приїде Махно» (Ніч) — I, 302.

- «Казки мені осінь шепоче...»— V, 36.
- Кам'янка — I, 228.
- «Карпатські гори мов застигли хмари...»— IV, 18.
- Катруси на спомин — I, 270.
- Каштани — II, 99.
- Квітка — II, 67.
- Квітки — II, 104.
- «Квітки цвітуть і в'януть...»— IV, 60.
- «Квітку метелик цілує...»— II, 61.
- Київ — II, 251.
- Київ. *Поема*.— VII, 183.
- «Кладеш цеглини ти, щоб дім зростав у вись...»— V, 164.
- Кленовий листок — V, 195.
- «Кличе подругу перепел в житі...»— IV, 44.
- Кобзар — II, 250.
- «Ковані підкови, ковані шаблї...»— III, 128.
- «Кожний з нас трудар і воїн...»— III, 70.
- «Кожний раз, коли прийду,— одчине...»— I, 260.
- Коли верблюди рушили в дорогу — II, 117.
- «Коли додому я прийду...»— II, 214.
- «Коли мене на фронт ти проводжала...»— III, 191.
- «Коли ми йшли в бою назустріч білим...»— V, 86.
- «Коли місяць на цвинтарі бродить...»— I, 101.
- «Коли потяг у даль загуркоче...»— I, 166.
- «Коли фіалка синім оком...»— II, 218.
- «Коли цвітуть огні знамен червонї...» (Ленін) — V, 182.
- Коли ще сплять вітри в лугах благоуханних — IV, 183.
- Коли я думаю про тебе — I, 267.
- Колискова — I, 120.
- Комсомол України — II, 282.
- Комсомолец. *Балада* — I, 183.
- «Комсомолец молоденький...» (Пісня) — I, 177.
- Конго, Куба! — IV, 178.
- «Копалень гук, в ярках шипшини...»— V, 128.
- «Копри, копри, і терикони, й дими...»— V, 134.
- «Крає небо крил сталевих сила...»— V, 119.
- Кранова — IV, 196.
- «Краю дорогий мій!»— III, 167.
- Краю мій! — II, 166.
- «Краю мій ти, краю...» (Перше травня) — II, 40.
- «Крейдяні гори, дороги, могили...»— V, 89.
- «Крейдяні гори, я вас не забув...»— IV, 37.
- «Кривавий захід огненно холово...»— V, 9.
- Криворіжя — I, 306.
- «Крик гудків залізної...» (Пісня) — III, 44.
- Крила — IV, 81.
- «Крило світання вікно торкає...»— III, 194.
- «Крилом орла над бором хмара...»— III, 69.
- Криниця — II, 66.
- «Кричав гудок, тривогою налитий...»— IV, 109.
- «Кричали «Слава!» гайдамаки...»— IV, 95.
- «Кричать уночі паровози...»— III, 144.
- «Крізь бої у силі й славі...»— III, 61.
- Крізь вікна («Крізь вікна місто рве, гуде...») — I, 150.

- Крізь вікна («Крізь заплакані вікна дощові...») — II, 228.
 «Крізь вікна місто рве, гуде...» (Крізь вікна) — I, 150.
 «Крізь вікна небо — не килим...» — I, 147.
 «Крізь далі років полустанок...» — V, 74.
 «Крізь заплакані вікна дощові...» (Крізь вікна) — II, 228.
 «Крізь шум машин я чую шум гаїв...» — III, 172.
 «Кроки б'ють уперто й дзвінко...» — II, 154.
 Круговий — II, 100.
 «Кругом життя потоками виліє...» — V, 154.
 «Кругом снігів скривавлені пустелі...» — IV, 150.
 «Куди не глянь — сади, сади...» — V, 121.
 «Кудись зорі багряні коні...» — V, 101.
 «Кус зозуля у гаю...» — II, 273.
 «Кукурудза шумить пожовтіла...» — I, 298.
 «Кулями побиті стіни Арсенала» — V, 85.
- Ламповий — III, 136.
 Ластівка — II, 76.
 «Ластівка щечече...» — IV, 50.
 «Ластівка щечече, ластівка щечече» — II, 164.
 «Ластівки на дроті в сонця позолоті...» — V, 18.
 «Ластівки на сонці, ластівки на сонці...» — I, 72.
 «Лебедині крила...» — IV, 46.
 Легенда — VI, 111.
 Лелека — II, 91.
 «Леліє вітер дерева...» — V, 14.
 Ленін («Його прихід віки підготували») — II, 260.
- Ленін («Коли цвітуть огні знамен червоні...») — V, 182.
 Ленін («Ленін, Ленін! Це ім'я — як щастя блакить...») — III, 17.
 Ленін, I («Чи спів, чи крок маніфестацій...») — II, 53.
 Ленін, II («Хай роки проходять без ліку...») — II, 54.
 «Ленін, Ленін! Це ім'я — як щастя блакить...» (Ленін) — III, 17.
 Лесі Українці — V, 183.
 «Лети вперед, лети, мій спів!» — IV, 65.
 Летить земля... — IV, 179.
 «Летить земля, кричать лелеки...» — III, 14.
 «Летить огонь, свистить огонь...» (Минуле) — I, 98.
 «Летять електропоїзди...» — IV, 64.
 «Лине в далі без тривоги...» — V, 94.
 «Лине з лави вугіль на-гора...» — V, 116.
 «Ліне пісня солов'я...» — III, 52.
 «Ліне пісня хутко...» — III, 80.
 «Ліне срібло з вишини...» — II, 174.
 «Линуть образи, картини...» — V, 59.
 «Линуть ріки многоводні...» — V, 202.
 «Линуть хвилі бурхливі, осіпні...» — III, 110.
 «Ліпа, дощик золотий...» — IV, 178.
 Лист («Весна і літо...») — I, 273.
 Лист («Про що Вам написать? Про дальній шум акацій...») — II, 162.
 Лист до земляків — II, 262.
 Листи (*Балада*) — II, 276.
 «Листок осінній у задумі...» — V, 37.

«Листою, травам і туманам...» — V, 91.
«Листя, не жовтій...» — IV, 132.
«Лиш той епохи гідний...» — III, 28.
Лі — I, 316.
Ліг на верби огонь янтаря — I, 293.
Лісовоз — III, 137.
«Літо далепіє, далепіє літо...» — IV, 45.
«Луна від кроків. Темно. Гулко» — II, 156.
«Люби завжди, люби в негоду грізну...» — IV, 22.
«Люби свій край. Всю душу солов'їну...» — V, 78.
«Любить свій край — це для народу жити...» — IV, 72.
«Любить і боріться за щастя безкра...» — II, 138.
Любить Україну — III, 7.
Люблю — II, 58.
«Люблю дивитись на Дніпро я...» — V, 76.
«Люблю, коли хвилі юрбою...» — III, 19.
«Люблю України коханої небо...» — V, 174.
«Люблю я все, що навкруги сіяє...» — V, 169.
«Люблю я Київ мій, люблю любов'ю сина...» — III, 153.
«Люблю я ключі журавлині...» — II, 217.
«Люблю я море в шумний час прибою...» — II, 150.
«Люблю я слухать солов'їв...» — III, 175.
«Люблю я спочинок по пліднім труді...» — III, 127.
Любов («Запах анемони») — II, 59.

Любов («Я вас люблю. Чому? Не знаю») — I, 261.
«Любов моя! Всі фарби самоцвітів...» — III, 15.
«Любов моя, мій день, мій цвіте...» — III, 26.
«Магнолії лимонний дух...» — I, 75.
Май — I, 265.
«Майбутнє, мрію своєю...» — IV, 133.
Майстерня — I, 240.
Маки — I, 62.
«Маленьким хлопчиком додому...» — IV, 38.
Малярка — III, 109.
«Марево зелене, явори і клени...» — III, 55.
Марії — II, 152.
Марія («Задуманий вітер над городом віс...») — II, 118.
Марія («Зеленіють жита, і любов одцвіта...») — I, 191.
Мати («Вже засохла ворожал кров...») — I, 203.
Мати («Я бачив матір Сеспеля. Вона...») — IV, 103.
«Мати моя у полоні...» — II, 270.
«Машина летить, і асфальтова путь...» — III, 55.
Машиніст — IV, 122.
Маяковський — II, 259.
Медсестра — III, 158.
Мені вже шістдесят!? — V, 174.
«Мені ти приснилась давно...» — IV, 99.
«Мерехтять над лісом блискавиці...» — III, 46.
Метелик. *Балада* («Вона ішла, радіючи з життя...») — IV, 189.
Метелик («Ой летить метелик на вогонь із тьми...») — II, 138.

- «Мети все ближче сляво п'яти-
кутне...»— V, 7.
- «Ми вийшли в день із ночі гор-
на...»— III, 18.
- «Ми до шахти ішли, всі ми юні
були»— IV, 21.
- «Ми довго мовчали. Розлука. Лю-
бов...»— IV, 44.
- «Ми з вами знали буряні доро-
ги...»— V, 89.
- Ми жили в хворостянці — IV, 88.
- «Ми йдем золотою землею...»—
V, 17.
- «Ми йдем у простори квітчас-
ті...»— IV, 181.
- «Ми йдем Хрещатиком з то-
бою...»— IV, 160.
- «Ми йдемо з тобою... В серці —
співні рими...»— V, 39.
- «Ми йдем золотою землею...»—
V, 17.
- «Ми йдемо, кохана...»— V, 107.
- «Ми йдемо, рука в руці...»— III,
46.
- «Ми йшли, неначе проти віт-
ру...»— V, 93.
- «Ми малими вужів убивали...»—
II, 137.
- «Ми на роботу йдем»— I, 50.
- «Ми од копалень і од руд...»—
IV, 114.
- Ми переможемо! — II, 234.
- «Ми підемо, друже, на схили
Дніпра...»— IV, 161.
- Ми прийдем і туди!..— I, 180.
- «Ми прокляли під спів перемо-
ги...»— V, 152.
- «Ми радості люди. Ми — сонце,
життя — ми»— III, 123.
- «Ми рвали проліски там, де сна-
рядні ями...»— IV, 57.
- «Ми у труді все далі йдем...»—
V, 61.
- Ми — щастя — IV, 177.
- «Минай, проклята ніч, минай!»—
I, 67.
- Минуле. *Поема* — VII, 23.
- Минуле («Летить огонь, свистить
огонь...») — I, 98.
- «Минули бурі, темні й злі...»—
V, 97.
- Мить — I, 286.
- «Мій брат вмирав... Над ним схи-
лилась мати...»— V, 72.
- Мій син. *Поема* — VII, 206.
- «Мій син на ялині, а кулі швид-
кі...»— II, 272.
- Місто — I, 96.
- «Много в душі ще песен неспе-
тих...»— I, 322.
- «Моє сяйво погасло навіки...»—
I, 160.
- «Може, ми й не друзі»— I, 102.
- «Мої пісні й любов — Вітчиз-
ні...»— III, 147.
- «Молоде обличчя...»— V, 148.
- Молодий шахтар — IV, 83.
- Молоді — II, 55.
- Молодість («В небі жайворон
кружляє...»— II, 89.
- Молодість («Гуркоче піч. Респуб-
ліка труда...») — II, 14.
- Молодість («Зима. Педінститут. I
молодість рум'яна...») — V, 175.
- «Молотком об ковадло дзвенів
мелодійно...»— IV, 43.
- «Море — в берег, і сині одго-
ни...»— I, 135.
- «Море... Де знайдеш для пісні
слова...»— V, 31.
- «Моря очей, сумні, ясні...»— II,
123.
- «Моя душа — як арфа золота...»—
V, 27.
- Моя земля — II, 284.
- «Моя зірка погасла остання...»—
II, 129.

- Моя любов — II, 59.
 «Моя любов, як пісні дужі кри-
 ла...» — III, 188.
 «Моя поезія не спить...» — IV, 167.
 «Мріє, із чого ти? З вітру?!» —
 V, 114.
 «Мріє, моя мріє, за зимовим
 сном...» — III, 27.
 «Мурами хмари осінні...» (Осінь)
 — I, 275.
- «На бані Лаври промінь ліг» —
 II, 213.
 На Батьківщині — III, 90.
 «На береги Дінця уже сніги упа-
 ли...» — II, 207.
 На Берлін — II, 235.
 «На біле плаття вишні ровить
 квіти...» — IV, 160.
 На варті — II, 36.
 На варті трудовій — II, 38.
 «На вікна день поклав квітки...» —
 III, 162.
 «На вітах сніг лежить, де лист
 шумів зелений...» — V, 48.
 «На вітрі листки ясенів...» — V,
 97.
 На вулиці («Задививсь на дім
 хлопчисько...») — I, 309.
 На вулиці («Ідуть піонери, і б'є
 барабан») — I, 174.
 «На дерев хитливі крони...» —
 II, 187.
 На Дніпрі — II, 79.
 «На дніпрові схили я люблю хо-
 дити...» — IV, 164.
 «На долівці клечінь» (Чому?) —
 V, 19.
 «На Захід, на Захід, на Захід!...» —
 I, 56.
 «На зелені гори, на блакитні хви-
 лі...» — II, 222.
- «На землю тихо золото багря-
 не...» — III, 219.
 «На квітках роса перлиста...» —
 V, 21.
 «На крилах радості несе...» — II,
 65.
 На лижах — II, 97.
 «На любов свою Україну...» — III,
 87.
 На могилі Шевченка — II, 173.
 На Новий рік — II, 266.
 «На обрії сонце криваве зга-
 са...» — V, 84.
 На півдні («В повітрі солодка
 утома...») — II, 82.
 На півдні («В задумі вічні го-
 ри...») — II, 30.
 «На Подолі огні, на Подолі...» —
 III, 12.
 «На роботі, як на святі...» — V,
 148.
 «На світі кращих я не знаю...» —
 III, 54.
 «На сивих хвилях сонця пля-
 ми...» — V, 118.
 На снігу — I, 60.
 «На сонці грізно блискали шти-
 ки...» — IV, 154.
 «На сопілку вечір грає...» — III,
 42.
 «На степах ворожі коні...» — II,
 206.
 На сході — II, 35.
 «На сході вже зарожевіло» — II,
 198.
 «На сході троянди. Світає» — II,
 40.
 «На трави перлами роси...» — III,
 192.
 «На траві роса іскриста...» — IV,
 25.
 «На шматки порізав свою ду-
 шу...» — I, 74.

- «Наближається споминів повінь і затоплює душу мою...» — I, 93.
- «Наближення зими у всьому серце чує...» — IV, 73.
- Навік єдині — IV, 184.
- Навколо. *Поєма* — VI, 18.
- «Над вікном весняна крапає вода...» — III, 198.
- «Над водою щось верба шепоче...» — IV, 32.
- «Над гаєм дям... Дитинства милі сни...» — IV, 37.
- Над Дінцем — I, 300.
- «Над Дінцем запахло квітами, весною...» — V, 165.
- «Над Дінцем осики в синій тишині...» — V, 98.
- Над Дніпром — II, 78.
- «Над Дніпром журавлі знову будуть вітати Україну...» — III, 168.
- Над зошитом — II, 16.
- «Над квітками, й травами, і над шумом площ...» — III, 122.
- «Над краєм дні — як ночі темні...» — II, 212.
- «Над містом сонце золотить...» — I, 142.
- «Над містом хмари і години...» (Іду) — I, 153.
- Над морем («Для мене ти — як небо») — II, 109.
- Над морем («Сосна хитає наді мною...») — II, 12.
- «Над морем сидів і хитався од болю...» — I, 138.
- «Над піснею, над вишнею...» — II, 81.
- «Над селом туман...» — I, 169.
- «Над тихим парком сонце вже не те...» — IV, 116.
- «Над туманами вкритою рікою...» — V, 30.
- «Над шахтами лине задимлене небо...» — III, 21.
- «Надворі віти — голо...» — I, 148.
- «Надворі ніч глуха. Зимовий вітер віє...» — III, 20.
- «Наді мною ні вітру, ні гаю...» (Смерть) — I, 210.
- «Надходить вечір... Синім ланом...» — III, 66.
- «Налетіла й умчала гроза...» — I, 132.
- Наліт — II, 179.
- Нам — II, 74.
- Намісто — II, 65.
- «Народе мій! Сади в пустині...» — IV, 61.
- «Нас геній партії веде до перемоги...» — IV, 26.
- «Нахилию на вольній волі...» — III, 47.
- «Наче в серці блакить...» — IV, 101.
- «Наче пісня небо, вулиці, трамвай...» — III, 199.
- «Наче сон чудесний сниться...» — IV, 175.
- «Наче ті пожари...» — V, 77.
- «Не біля стінки я, й не кров моя холодне...» — I, 66.
- Не забудь — II, 78.
- «Не знає осені любов моя, не знає...» — IV, 157.
- «Не зустрінусь у полі я з вечором...» — I, 99.
- «Не кує вже зозуля в діброві...» — V, 75.
- «Не огні довітні...» — III, 39.
- «Не одкриє мати карі очі...» — V, 60.
- «Не погасни маревом, не розвійся сном...» — II, 128.
- «Не просто слів барвисті візерунки...» — III, 126.

- «Не розлучусь я з юністю
моєю...»— V, 126.
- «Не скажу я ні слова востан-
нє»— I, 134.
- «Не стелись, барвінку, не стелись
пизенько...»— II, 158.
- «Не стелись, тумане, не шумить,
тополі...»— V, 197.
- Не сумуй— II, 102.
- «Не тоне, ні, в життя бурхливім
морі...»— IV, 49.
- «Не треба сліз, мос ти сонце її
серце!»— V, 72.
- «Не треба споминів і сліз...»—
III, 202.
- «Не удавай святої з себе...»—
II, 130.
- «Не хитайсь, тополе...»— V, 130.
- «Не хитайтєсь зажурено, кле-
ш...»— I, 175.
- «Не чуть горобчиків з балко-
на...»— V, 49.
- «Не шуми, зажурена тополе...»—
II, 215.
- «Неба в'яне проспнь...»— V, 100.
- Небо гасне— II, 153.
- «Небо і лине, і тане...»— V, 109.
- «Небо і хмари— мов листя то-
рішнє»— I, 129.
- «Небо хмарне, вогке, наче з ва-
ти...»— I, 197.
- «Невже— в хаос?! Ми знов— під
воду?!»— I, 118.
- «Невже з кохання і утоми...»
(Смерть)— I, 311.
- Невідомому солдатіві— V, 167.
- «Недавно тут були руїни...»—
III, 63.
- Незабутній— IV, 138.
- «Немов вітри, вируйте, хвилі ско-
рі...»— II, 124.
- «Немов дзвенить повітря запащ-
не...»— III, 72.
- «Неначе жив я з тобою зро-
ду...»— II, 143.
- «Неначе квітки розцвіли на па-
нелі...»— IV, 15.
- «Неначе сон весняні дні...»— V,
31.
- «Неначе сон. Промітня мідь...»—
II, 238.
- «Неначе це було учора...»— V, 26.
- «Неозорі далі знов»— I, 187.
- Неокласикам— I, 271.
- «Нехай живе єднання серць і
рук!»— IV, 20.
- «Нехай пісні гудок мені заво-
дить...»— IV, 113.
- «Нехай світє в мене волос...»—
V, 55.
- «Нитки дощу сріблясті»— IV, 20.
- «Ні, не кажи, що ти вродли-
ва...»— II, 157.
- «Ні, не на дзвін, не на молит-
ву...»— V, 110.
- «Ні, я забудь тебе не міг...»—
III, 190.
- «Ніби в райдузі панелі...»— I, 172.
- «Ніколи я співати не покину...»—
V, 159.
- Ніч («Кажуть, приїде Махно») —
I, 302.
- Ніч («Сонні віти, карі очі...») —
I, 285.
- Ніч («Тихо і свіжо. Пливе над
горами...») — II, 10.
- Ніч, I («Бродить ніч по вулицях
зимових...») — II, 84.
- Ніч, II («Ніч холодною рукою
там, за даллю голубою...») —
II, 85.
- Ніч, III («Падав сніг на місто
білокриле...») — II, 86.
- Ніч, IV («Догорє вечір, квітка
пурпурова...») — II, 87.
- «Ніч пригорнулась до тебе...»—
V, 49.

- «Ніч холодною рукою там, за
далю голубою...» (Ніч, II) —
II, 85.
- «Нічка, як тінь невловима...»—
V, 24.
- «Ні як од щастя не засну я...»—
III, 54.
- «Ноги босії...» (Дівчина) — V, 178.
- «Ну, прощай. Я тобі тільки жін-
ка»— I, 188.
- «О бурі поривів безумних...»—
III, 74.
- «О весно днів моїх, тебе я в піс-
ні кличу...»— III, 88.
- «О Вітчизно! Могуттю своєю...»—
III, 18.
- «О губи, губи вишнево-темні...»—
I, 88.
- «О дай мені сили, моя Украї-
но...»— V, 190.
- «О даль, о сині вечори...»— V, 122.
- «О дзвін хвилин, і темні чорні
ночі...»— IV, 144.
- «О, знаєм ми, що так не буде»—
II, 237.
- «О краю мій рідний, як сонце,
цвіти...»— III, 44.
- «О кучері ясні і очі Беатріче...»—
I, 92.
- «О мій Донець, до тебе думи...»—
V, 120.
- «О море могутче, і вітер, і ту-
чі...»— III, 39.
- О, не даремно!— I, 47.
- «О ні, не лист осінній...»— III,
102.
- «О прийди, моє серце, до мене
прилинь...»— III, 120.
- О тату мій...— I, 281.
- «О що це, що це там?.. Якись ту-
манні плями...»— V, 119.
- «О як люблю іти я в полі...»—
V, 168.
- «О який сьогодні день...»— V
87.
- «Обійми для мене розкрили...»—
V, 13.
- «Облетів у полі мак...»— IV, 52
- «Облітають квіти, обривас ві-
тер...» (Осінь) — II, 93.
- «Обрії кармінні, далі журавли
ні...»— III, 94.
- «Оглядає останні вагони...»— I, 90
- Огненні дороги. *Посма*— VIII, 31
- Огні — II, 83.
- «Огнями надії і щастя повіті...»—
III, 14.
- «Огонь кліпків, гармат грозов
гули...»— IV, 110.
- «Од вечірнього од синього снігу
здається...»— I, 69.
- «Од заводу луни...»— IV, 153.
- «Од сонця блиск, як од алма-
за...»— IV, 122.
- «Одгриміли фронти, одгримі-
ли...»— III, 95.
- «Одгуркотів гігантів бій...»— IV
85.
- «Одзвеніли коси, одшуміло жи-
то...»— III, 76.
- «Одеса. Ночі люта тьма...»— IV,
96.
- Одесі — V, 179.
- Один — II, 101.
- «Один за всіх,— за одного усі!»—
IV, 10.
- «Одлетіла луна...» (Пісня) — I, 97.
- «Одинула буря лихая...»— V, 126.
- Одна — II, 69.
- «Одсnilась ніч уже давно...»—
V, 78.
- «Одуванчик зірвала Орися...»—
IV, 116.
- Одужання — IV, 150.
- «Одцвітає мак у полі...»— II, 253.
- «Одчинили у космос широкі ми
двері...»— V, 108.

«Ой верба моя кучерявая!» — II, 132.
Ой, весна!.. — I, 188.
«Ой весна моя...» — IV, 141.
Ой весно, ти, весно! — II, 281.
«Ой ви, далі, ви, далі...» — IV, 63.
«Ой ви, трави запашні...» — III, 115.
«Ой долинами тумани...» — II, 208.
«Ой дощі широкі, ви дощі мої!» — III, 117.
«Ой летить метелик на вогонь із тьми...» (Метелик) — II, 138.
«Ой не висни, чорна хмаро...» — III, 184.
«Ой не жовкни, лпстя, не пли- вить, тумани...» — II, 141.
«Ой свіги, мої свіги...» — V, 204.
«Ой степи безкраї!» — II, 183.
«Ой тумани долом...» — V, 150.
«Ой у полі гне тополі...» — V, 79.
«Ой шахтарко, ти, шахтарко!» — III, 142.
«Ой шуми ти, дуже, нагинай- тесь, лози...» — III, 119.
Оксана. *Поема* — VI, 43.
«Опадав черемхи цвіт. Йї було сімнадцять літ» — III, 51.
Орден Леніна — III, 170.
Орисі — IV, 115.
«Орися знов пішла в садок...» — IV, 118.
Осіанне — I, 48.
Осіні зорі. *Поема* — VI, 30.
«Осіній вітер з Туркестану» — I, 96.
«Осіній вітру свист і плач дро- тів у полі...» — IV, 40.
«Осіній сад, жоржин печаль ба- гряна...» — V, 43.
«Осіній сон всю землю поло- нив...» — V, 83.
Осінь («Мурами хмари осін- ні...») — I, 275.

Осінь («Облітають квіти, обриває вітер...») — II, 93.
Осінь («Чорний ворон сидить на могилі...») — I, 308.
«Ось так же осінь в відблиски вишневі...» — V, 63.
«Ось чайка блакитні просто- ри...» — V, 156.
«От і день, але од ночі...» — V, 189.
Охульков — II, 271.
«Очерет, окуга...» — V, 119.
«Очі, на світі єдині...» — V, 109.
«Павич пір'я розпустив...» — II, 127.
«Падав сніг на місто білокриле...» (Ніч, III) — II, 86.
«Падають спіжинки білі, білі, білі...» — IV, 51.
«Падають свіжинки лагідно і млисто...» — I, 173.
«Пальне скінчилося, і танк у землю врпий...» — III, 64.
«Пам'ятасп, як літом...» — V, 26.
«Пам'ятаю весну...» — IV, 105.
«Пам'ятаю, вишні доспівали...» — I, 127.
«Пам'ятаю той вечір остап- ній...» — I, 219.
Пам'яті друга — IV, 140.
Партизанка («В останній раз йї вітер віє...») — II, 268.
Партизанка («Дивились на зем- лю розг'яту...») — IV, 35.
Партизанка («Задумані сосни по- хмуро шуміли...») — III, 155.
Партизанська — II, 35.
Партизанська пісня — II, 33.
«Пахне липою медово...» — III, 200.
«Пахнуть ювістю квіти...» — III, 196.
Перед битвою — II, 274.
Перед розлукою — II, 224.

Перекотиполе — II, 158.
«Перекрили ми всі норми...» — III, 129.
«Перлами, росою, сонцем, далиною...» — II, 188.
Перше травня («Даль така привітна...») — V, 177.
Перше травня («Краю мій ти, краю...») — II, 40.
«Перший раз коли у кліть широку...» — III, 129.
«Перший сніг на листки золота-ві...» — V, 203.
Першотравень — II, 249.
Песня — I, 333.
«Пил і вітер у обличчя... Десь Донець, сади, Лисиче...» (Іду) — II, 224.
Письмо — I, 327.
«Південне море, блакитне море...» — III, 97.
«Під гул панцирних поїздів...» — IV, 79.
«Під ласкавим сонцем вітер ніжно віє...» — III, 176.
Під небом Башкирії — II, 225.
«Під свіжим вітром прапорами...» — IV, 62.
«Під спів гудків летить життя орлино...» — IV, 23.
«Підіймається місяць над містом...» — I, 140.
Після грози — II, 72.
Після дощу — II, 143.
«Пісне моя, пісне, серце радість тисне...» — III, 7.
«Пісне, радісно гори...» — III, 152.
Пісня («Гей на заході гарматя...») — II, 178.
Пісня («Комсомолец молоденький...») — I, 177.
Пісня («Крик гудків залізно...») — III, 44.
Пісня («Одлетіла луна...») — I, 97.

Пісня («Постріляні, порубані лежать більшовики...») — I, 133.
Пісня («Смутний ранок, віти хопі») — II, 140.
«Пісня ланкової над полями ллется...» — III, 177.
Пісня партизанів — II, 34.
Пісня про Ворошилова — II, 8.
Пісня про Лисиче — IV, 169.
Пісня про Якіра — I, 318.
«Пішли в чужі краї по хліб сини Надволжя» — I, 49.
«Пливе над гаєм димне небо...» — III, 203.
«Пливуть хмарки все далі й далі...» — V, 155.
«По алеї іду я...» — III, 58.
«По брудному місту я блукаю...» — I, 139.
«По-осінньому сонце світило...» — II, 133.
«По схилах зелених Дніпра...» — IV, 77.
«Повні жалю вітру звуки...» — V, 42.
«Погасли сонячні заграви...» — II, 131.
Подвиг — III, 161.
«Подібна юність до весни...» — V, 58.
Поет. *Поема* — VI, 259.
Поетові — II, 248.
«Пожовтіла вже трава...» — V, 13.
«Поїзд прогукоче, й знову тишина» — III, 88.
Поїзди — II, 122.
«Покосили сіно, стали жовті луки...» — III, 114.
«Половили далі...» — III, 170.
«Помах білої руки...» — III, 194.
«Померкнула зоря в багряному спокої...» — IV, 73.
Поневоленій Західній Україні — I, 307.

- «Поцливили вечірні дими...»— III, 11.
- «Постріляні, порубані лежать більшовики...» (Пісня) — I, 133.
- Потворам тьми — II, 226.
- «Прийшли ми кризь вітер і згубу...»— IV, 107.
- «Прилетять журавлі. Я вже чую їх крик...»— III, 174.
- «Про весну і про юність лунає мій спів...»— IV, 155.
- Про любов — I, 235.
- «Про що Вам написати? Про дальній шум акацій...» (Лист) — II, 162.
- «Про що шумлять листки в цей вечір, повний жури?»— V, 32.
- «Пробиває хмари гордий наш літак»— III, 94.
- Провулки — I, 314.
- «Продають фіалки, сині, паче очі...»— III, 174.
- «Пройшла зима. І сонце, що світило...»— II, 148.
- «Пройшли дощі, стрясають срібні сльози...»— III, 101.
- «Проклятий крук тебе терзає...»— II, 209.
- Пролетарій — I, 335.
- Пролетіли роки — I, 214.
- «Пролетіло за туманом...»— V, 101.
- «Пролинуть літа, як буруни...»— IV, 117.
- Пролісок — II, 75.
- Пролог до невідомої поеми — I, 245.
- Проміння («Гай примарний. Вечір. Літо») — II, 79.
- Проміння («Зеленим бархатом лугів...») — II, 127.
- «Проміння гостре зір на землю срібно лине...» — II, 204.
- «Прославлю гул і грім атак...»— II, 195.
- «Простягни долоні...»— V, 42.
- «Простягнув я до сонця долоні...»— IV, 162.
- «Протинала село залізниці підкова...»— IV, 83.
- Прохання — II, 110.
- Прощання — II, 103.
- «Пташкам, що раділи ще вчора...»— V, 65.
- «Пташки покидають діброви...»— V, 37.
- «Пухкий і веселий вилискував сніг...»— IV, 115.
- ««518» і «1040!»— I, 313.
- «Радісною, пишною...»— IV, 51.
- «Радянській молоді привіт!»— III, 143.
- «Рани гніву...»— I, 155.
- «Рвав восени я шпигину...»— I, 81.
- «Ревла гроза, гроза кругом гримила...»— IV, 91.
- «Рейки, небокрай...»— V, 90.
- Рибалка — I, 137.
- «Рипнула дверима осінь» — I, 52.
- «Робітники ідуть. Послухай їхні кроки»— III, 20.
- Робфаківка. Поема — VI, 108.
- «Рожева усмішка Аврори...»— IV, 101.
- «Роздули ми горно, ще нерухоме вчора...»— I, 51.
- «Розтанув сніг. Дощі, дощі навколо»— III, 151.
- «Розтанули сніги, як білий сон зимовий...»— V, 171.
- Російський народ — III, 113.
- Рояль — II, 107.
- «Руку другові я тисну...»— III, 29.
- «Рум'яний цвіт зорі обсилався поволі...»— V, 149.

- Сад — I, 279.
«Сад і тіні...» — III, 191.
«Сад мій сонця повен...» — III, 24.
Сад шумить — I, 291.
«Садами вітер тихо проліта...» — V, 74.
«Садами мрій моїх люблю іти з тобою...» — II, 134.
«Саде, мій ти саде, солов'їний свист...» — III, 200.
«Сади Абхазії, ви знов переді мною!» — IV, 11.
«Сади багряніють навколо...» — V, 36.
Сади в цвіту — II, 255.
«Сади осіпалися милі...» — V, 44.
«Садів аромати в промінні розліті...» — III, 68.
«Садом я блукаю тихою ходою...» — III, 211.
«Самотній я ішов. Світили наді мною...» — II, 134.
«Свістить зима вітрами в клевах...» — II, 201.
«Світає. Повнішають звуки...» — III, 89.
Світання — II, 48.
Світанок — IV, 179.
«Світи, моє серце, як сонце, світи!» — II, 150.
«Світить місяченько через тин у хату» — IV, 171.
«Світить сонце для нас над землею...» — IV, 78.
Свято — II, 55.
«Севера березки, розовые дали...» — II, 287.
Серце («Солодко й тоскно, ах...») — I, 215.
Серце («Там, де юність моя розцвіла...») — I, 222.
«Серце, моє серце, серце моє хворе...» — V, 191.
«Серцем я пишу листи...» — IV, 176.
«Сивіє волос мій, сивіє...» — III, 193.
«Сивіє сніг, щоб знов розтанути під кроком...» — V, 45.
Син — II, 155.
Син України. *Поема* — VII, 191.
«Сині квіти, ясні очі...» — I, 270.
«Сині клени на зорі...» — III, 97.
Сині трави — II, 104.
«Синіє вечір у вікно...» — IV, 168.
«Синій цвіт» — I, 185.
«Синії очі...» — V, 107.
«Синьо, розвіяно — в далі...» — I, 83.
Сількор. *Поема* — VI, 133.
«Січневий сніг... Зорі холодна мідь...» — V, 151.
«Сіяла в незламній могуті...» — V, 111.
«Сіяло небо наді мною...» — V, 17.
«Сіяють світи над світами...» — II, 78.
Скелі — II, 68.
«Скільки горя й муки...» — II, 203.
«Скільки днів пролетіло над нами!» — I, 192.
Скільки раз — II, 71.
«Скільки рік...» — IV, 70.
«Скільки рук у труді, скільки дум у труді...» — V, 162.
«Скоро в поле вийдуть трактори...» — III, 130.
«Скоро вечір зніме дня утому...» — IV, 134.
«Скоро осінь. Повний горя...» — II, 140.
«Скоро срібними косами...» — III, 59.
Слава — II, 252.
Славлю — II, 261.
Слово полоненого — III, 156.
Смело в бой! — I, 325.
«Смерті нема для творців!» — I, 170.

- Смерть («Наді мною ні вітру, ні гаю...») — I, 210.
- Смерть («Невже з кохання і утоми...») — I, 311.
- «Сміхом і піснями...» — I, 139.
- «Смугливий і стрункий. А золоте волосся...» — I, 63.
- «Смутний ранок, віти хорі» (Пісня) — II, 140.
- «Снитись мені не востапне...» — IV, 158.
- Сніг — I, 53.
- «Сніг ляга на птичі крила...» — IV, 112.
- «Сніг на вітті сріблом висне...» — II, 184.
- Сніги — I, 115.
- Сніжинки — II, 95.
- «Сніжинки летять...» — I, 198.
- «Сном блакитним заснули поля...» (Зима) — IV, 60.
- «Сняться мені ешелони і далі...» — I, 70.
- Собор — II, 107.
- «Соддат на варті. Од багнета...» — IV, 36.
- Соловей — II, 67.
- Солов'ї — II, 285.
- «Солов'ї одлетіли, і зів'яли квітки...» — IV, 92.
- «Солов'їні далі, далі солов'їні...» — IV, 7.
- «Солодко й тоскно, ах...» (Серце) — I, 215.
- Сон — I, 111.
- Сонет — I, 169.
- «Сонний сад і тіні...» — IV, 102.
- «Сонні віти, карі очі...» (Ніч) — I, 285.
- «Сонце, блакить і квітки...» — III, 53.
- «Сонце впало за сині могили...» — V, 35.
- «Сонце впало птицею за гори...» (В саду) — II, 15.
- «Сонце — долиною...» — V, 193.
- «Сонце, квіти, далі...» — IV, 124.
- «Сонце, моє сонце...» — III, 34.
- Сонце над копрами — II, 278.
- «Сонця сунуть промені роси...» — II, 76.
- «Сонячний зайчик лежить на підлозі...» — III, 192.
- «Сосна хитає наді мною...» (Над морем) — II, 12.
- «Спи, моя кохана...» — III, 193.
- «Співа моя душа, прозора і крилата...» — V, 8.
- «Співали куль рої жагучі...» — IV, 97.
- «Співали пташки голосисто...» — IV, 100.
- Співи — II, 29.
- «Спливе сльозами сніг, струмка ми розіллється...» — V, 168.
- «Спокійна моря даль. Хмарин пухнасті клоччя...» — II, 128.
- «Спокоєм повіти...» — III, 49.
- Сполохи — II, 72.
- Спомини — I, 256.
- «Срібне місто, синій сніг...» — II, 163.
- «Срібний вітер, даль і день» — II, 211.
- «Срібний Київ, зимовий Київ...» — III, 10.
- «Срібні віти, синій сніг...» — II, 192.
- «Стану, стану я з тобою...» — III, 135.
- «Станції, рейки, заводи...» — III, 205.
- «Старі парубки» — II, 136.
- «Стежка до заводу...» — IV, 55.
- Степ — I, 76.
- «Степи у ранковім тумані...» — V, 112.

- «Стіни холодні і кроки...»— V, 192.
«Стою я. Хмари угорі»— I, 140.
«Стоять замислені дуби...»— IV, 170.
«Стоять сади в полові мрій...»— IV, 69.
Струмки — II, 75.
Студентка. *Поема* — VIII, 7.
«Сумні акації цвітуть...»— I, 184.
«Сумні кипариси...»— I, 285.
Сурмач — V, 104.
«Сурми щастя заграли...»— III, 99.
«Схилились віти в срібнім сні...»— V, 53.
«Сходить місяць над горою...»— III, 163.
«Сяє сонце мені крізь повіки...»— V, 73.
«Сяйво шле висота...»— III, 43.
«Сяйвом зір залиті...»— IV, 55.
Сьогодні. *Поема* — VI, 128.
Сьогодні («Сьогодні геніїв чекаю...») — I, 104.
Сьогодні («Сьогодні я в морі любові...») — II, 60.
«Сьогодні геніїв чекаю...» (Сьогодні) — I, 104.
«Сьогодні на морі безоднів пемає...» — I, 76.
«Сьогодні я в морі любові...» (Сьогодні) — II, 60.
«Та зоряна ніч наче пісня була» — IV, 46.
Так буде — II, 231.
«Так, значит, ти любишь, а я и не знал...» — II, 288.
«Так ніхто не кохав. Через тисячі літ...» — I, 68.
«Так сумно в вечори, коли в міськім прибої...» — I, 165.
«Так тихо вгорі наді мною...» — IV, 10.
«Такий я ніжний, такий тривожний...» — I, 82.
«Там гори десь привітні і зелені...» — III, 164.
«Там, де били вдаль гармати...» — V, 139.
«Там, де верби, клени і тополі...» — II, 205.
«Там, де димлять заводу рідні труби...» — V, 163.
«Там, де зріє виноград на сонці...» — III, 183.
«Там, де юність моя розцвіла...» (Серце) — I, 222.
«Там десь далеко сад над синьою рікою...» — V, 27.
«Там десь Дінця далекі береги...» — IV, 79.
«Там десь хмарки, і дим у спільнім русі...» — IV, 93.
«Там мій завод і верби в срібнім сні...» — V, 146.
«Там, на поле незоре...» — II, 203.
«Танцює вітер кучерявий...» — V, 61.
Тарас Трясило. *Роман* — VI, 142.
Твої очі — II, 62.
«Твоїм ім'ям клеочуть жили...» — II, 167.
«Твої очей блакить я поллюбив навіки...» — IV, 158.
«Твоїх пліч неповторні овали...» — II, 126.
«Твори, завжди твори, нехай летять хвилини...» — III, 30.
«Твоя шорстка кора, твоє гілля колюче...» — V, 80.
«Тебе любив, як вітер — небо...» — I, 186.
Тебе нема — I, 151.
«Тебе я зустрів біля брами» — III, 35.
«Темні, заплакані вулиці» — I, 81.
«Темні кипариси, море вдалині...» — V, 152.

- «Темні хмари летять і летять над землею...»— III, 157.
- «Теплий вітер цілує каштани...»— V, 50.
- Ти — II, 60.
- «Ти — всі сонця, ти — небо...» (Вітчизна) — II, 7.
- Ти — гордість нашого народу — V, 105.
- «Ти для мене така ж, як колись...»— V, 41.
- «Ти зі мною, зі мною...»— III, 201.
- Ти мені нагадала турчанку — II, 25.
- «Ти пам'ятаєш березневу...»— II, 125.
- «Ти пам'ятаєш?.. Ми стояли...»— V, 75.
- «Ти піснею серце колишеш...»— V, 138.
- «Ти пливеш. Цілує хвиля...»— II, 121.
- Ти прийшла — I, 268.
- «Ти просився, моє кохання...»— IV, 54.
- Ти рвала ожину — IV, 63.
- Ти спиш — II, 174.
- «Ти чуєш молота удари...»— V, 143.
- «Ти ширша за море, ясніша за небо...»— IV, 26.
- «Ти як сонце, що встало з тумана...»— II, 146.
- «Ти — як страшний магніт, і дівчица, і жінка...»— II, 160.
- 1871 рік. *Поєма* — VI, 35.
- 1917 рік. *Поєма* — VI, 12.
- 1918 год. *Поєма* — VI, 265.
- Титан — IV, 119.
- «Тихий вітру голос...»— V, 71.
- «Тихий сад піснями не цвіте...»— V, 199.
- «Тихих кроків не чує, ночі тягнеться муть»— IV, 156.
- «Тихо і свіжо. Пливе над горами...» (Ніч) — II, 10.
- «Тихо на морі, ні вітру, ні хвилі»— III, 40.
- Тишина — II, 69.
- «Ті озерні води...»— V, 96.
- Ткаля — IV, 136.
- «То день іде на зміну ночі...» (В саду) — IV, 182.
- «То день, то ніч сіяють над землею...»— IV, 82.
- «То змовка, то лице знову...»— III, 108.
- Товаришу — II, 9.
- Товарищу — I, 322.
- «Той молот б'є, а серце стало»— I, 178.
- «Той, хто зерно в плодючу землю сіє...»— IV, 81.
- «Той ярк, чавунка...»— IV, 41.
- «Тополі арфами Болю...»— IV, 171.
- «Тополі синій пум і зірка вечорова...»— IV, 59.
- «Тополі цвіт, тополі цвіт» (Чому?) — II, 77.
- Тополя — IV, 11.
- Травинка — II, 123.
- Трактори України — I, 259.
- Траурний марш — I, 121.
- «Тремтить на сонці листя клеона...»— III, 38.
- «Тремтіли ще на листі роси...» (Дівчина) — III, 108.
- Тремтіть! — IV, 186.
- Третя Рота — III, 92.
- Третя Рота. *Роман* — X, 84.
- Три герої — II, 42.
- «Тривожно лунає, сигналить гудок...»— III, 160.
- Троє — II, 160.
- «Тропічний ліс на склі у крижанім полоні»— V, 46.
- Троянда — IV, 172.

«Троянди в'януть, як у дні осі-
ні...»— V, 25.
Трудівник — III, 159.
«Туди, де в синім неба морі...»—
III, 189.
«Туди, де даль така барвиста...»—
V, 122.
«Туман пливе долиною...»— II,
139.
«Тумани наступають із моря...»—
I, 77.
«Туманіє гаю синь...»— III, 114.
«Туманіли неба пати...»— III, 162.
«Тьму світло переможе...»— III,
168.
«У вишні осяпі хмарини...»—
V, 136.
«У вітрах, у сонці...»— II, 236.
«У всьому ознаки весни...»— V,
161.
У всьому — ти — V, 143.
«У гудках далина розцвіла...»—
IV, 130.
«У дружбі, що єдина...»— IV, 24.
У забої — IV, 126.
«У засіках пшениця й жито...»—
V, 135.
«У кроках мільйонів і крок мій
звучить...»— III, 49.
У Львові — II, 255.
У мареві («В білім мареві віти
берез...») — I, 249.
У мареві («Я піду у мареві спо-
минів і мрій...») — I, 290.
У місті — I, 171.
«У морі сяйва мовчить дібро-
ва...»— II, 120.
«У небі так ясно і чисто...»— V,
201.
«У невтомнім труді, як у грізних
боях...»— III, 22.
«У першому ряду ми...»— III, 126.

«У пісні і в труді я — частка
Батьківщини...»— V, 67.
«У піснях, і у сні, й наву...»—
II, 163.
«У піснях не сльози...»— II, 237.
«У плащі»— I, 78.
«У полоні білому, в Одесі...»
(Хлопчик) — I, 315.
«У розкриті вікно сад вечірній
шумить...»— IV, 121.
«У росі ранковій, як в сльозах,
калина»— III, 143.
«У саду, в саду...»— IV, 90.
«У серці пісень так багато...»—
V, 70.
«У сивині прожитих літ...»— IV,
151.
«У синім безгомінні...»— V, 198.
«У сквері дітей голосочки...»—
V, 200.
«У сьйві днів, ночей імлі...»—
V, 153.
«У тихім щebetі, в росі...»— III,
58.
«У тиху вечірню годину...»— III,
63.
«У труді, у спеку й холод...»—
V, 57.
«У цвіту яблуневім хитались са-
ди...»— IV, 56.
«У шахтарки Ганнусі коси довгі
і русі...»— III, 180.
«Ударив постріл, і юнак упав...»—
IV, 17.
Удодик — II, 130.
«Уже весна, весна іде, чорніє й
тане сніг...»— V, 170.
«Уже достигли полуниці...»— III,
50.
«Уже за сивими снігами...»— II,
193.
«Уже зима набрала сили...»— V,
47.
«Уже зима, уже зима...»— V, 125.

- «Уже зоря золоторога...» — I, 67.
«Уже зоря, зоря моя вишнева...» — V, 130.
«Уже на небі вогник блима...» — V, 45.
«Уже над містом вечір лине...» — III, 36.
«Уже не сню я про бої...» — I, 297.
«Уже пливе вечірня муть...» — V, 140.
«Уже упав удар залізний...» — II, 185.
Україна, I («Дзвін шабель, пісні, походи...») — II, 26.
Україна, II («З вітром шепочуть квітки...») — II, 26.
Україна. *Поєма* — VIII, 108.
Україно моя — I, 199.
«Уночі шелестить мені листя...» — I, 144.
Усенкові — I, 242.
Усміх — V, 64.
Учись! — V, 16.
Учитель — IV, 27.
«Хай б'ють вітри в моє обличчя...» — V, 147.
«Хай весна приносить щастя в кожну хату...» — IV, 15.
«Хай відлетіли солов'ї...» — V, 82.
«Хай вікно од дощу і сумне, і рябе...» — II, 141.
«Хай всміхається сонце у ріднім краю...» — IV, 14.
«Хай гріє серця юні стуки...» — IV, 143.
«Хай загинуть всі негоди злі...» — V, 184.
«Хай зацвіли морозом гони...» — V, 141.
«Хай зпми навколо тануть білі сні...» — V, 157.
«Хай і осінь, і дощ мочить квіти...» — V, 12.
«Хай минають дні твої і ночі...» — V, 46.
«Хай молотів лине музика залізна...» — III, 116.
«Хай над чолом твоїм, що блідне...» — V, 29.
«Хай не туманить гори й води...» — III, 145.
«Хай облетів весняний цвіт...» — IV, 57.
«Хай огонь на оголені нерви...» — I, 126.
«Хай роки проходять без ліку...» (Ленін, II) — II, 54.
«Хай сад палає золотом осіннім...» — V, 140.
«Хай синій я, о сиве небо!» — IV, 125.
«Хай сніги, але віє весною...» — II, 217.
Харків — II, 239.
Хвилі — II, 12.
«Хвилюється, хитається трава...» — V, 23.
«Хвиля лелію леліє...» — II, 142.
Хворій — II, 102.
«Хилять віти в задумі осики...» — III, 71.
«Хитається сад мій вишневий...» — V, 118.
«Хіба можна співати печальні пісні...» — IV, 86.
Хлопя. *Поєма* — VI, 138.
Хлопчик («Взяли село кати в обценьки...») — III, 154.
Хлопчик («У полоні білому, в Одесі...») — I, 315.
Хлопчики (*Балада*) — III, 214.
«Хмари впали на коліна...» — III, 118.
«Хмарини, хмарини, небес кораблі...» — V, 68.

- «Хмуро, хмарно» — I, 287.
«Холодна мряка мжичить за вікном» (Вночі) — II, 19.
«Холодна ніч. Мовчить дорога» — II, 229.
«Холодним спокоєм одягнено поля...» (Зима) — I, 212.
«Холодні простори кришталіні...» — V, 96.
«Хто в серце пле солодкий щастя струм...» — IV, 156.
«Хто може сонце погасить...» — III, 166.
«Хто рідному краю тепло здобуває...» — III, 178.
«Хто розуміє цей жах, коли душа така одинока...» — I, 59.
«Хто чув повстання дзвін, хто біг кризь тьму в атаку...» — III, 169.
«Цвіт садів...» — IV, 50.
«Цвіте конвалія в гаю...» — IV, 108.
«Цвіте садок. I дітвора...» — I, 156.
«Цвіти, цвіти, моя весна...» — II, 254.
«Це було на острові Цейлоні...» — I, 287.
«Це ти, Україно!.. Красою твоєю...» — III, 33.
«Церковний дзвін пливе, в висотах...» — IV, 34.
«Цигарки дим поволі тане...» — II, 151.
«Ці дні твої, його, мої...» — II, 37.
«Цілу ніч не давали заснуть солов'ї...» — III, 33.
«Цілувала мене, милувала мене...» — I, 331.
«Цілує віги ясенові...» — V, 129.
«Чайник кричить — на дорогу...» — I, 105.
Чарівник — IV, 193.
Чекання — II, 89.
«Чеканяться шаги настійчиво и четко...» — I, 331.
Червона Армія — II, 31.
Червона зима. *Поема* — VI, 7.
Червоний марш — I, 248.
Червоної Армії — II, 266.
Червоноарми — I, 179.
Червоногвардієць. *Роман* — VII, 64.
Чи винен я? — II, 131.
«Чи є в житті яка мета...» — I, 152.
«Чи ж можна забуть, як шуміли...» — III, 220.
«Чи знаєш ти світання в полі...» — II, 68.
«Чи знову я тебе побачу...» — II, 151.
«Чи линуть дні, чи сяють срібні ночі...» — V, 50.
«Чи спів, чи крок маніфестацій...» (Ленін, I) — II, 53.
«Чи чуєте, друзі?! В нас щастя в руці...» — II, 57.
«Чи чули ви, як в дзвоні молотка...» — V, 9.
«Чого задумався, пацан...» — I, 149.
«Чогось мені весело. Мабуть, тобі...» — V, 193.
Чому? («На долівці клечинь») — V, 19.
Чому? («Тополі цвіт, тополі цвіт») — II, 77.
«Чорний ворон сидить на могилі...» (Осінь) — I, 308.
«Чорні круки над рудою...» — II, 215.
Чорні троянди — II, 114.
Чорні уривки — I, 106.
«Чорно вугіль струмить трансporterом...» — III, 133.
«Чути перепела бій...» — II, 177.

«Шагами шумними, в шинели,
шелком шитою...»— I, 329.
«Шаалю зорі золотою...»— III, 24.
Шахтар купив машину — III, 139.
Шахтареві — III, 102.
«Шахтарський посьолок на білій
горі...»— III, 149.
«Шахтарський посьолок на білій
горі...»— IV, 30.
«Шахтарські каски, блузи тру-
дівничі...»— V, 162.
«Шахти, терикони...»— III, 179.
Шахтюр. *Поєма* — VI, 121.
«Швидко грудень повіс крилат-
тій...» (Зорі) — II, 18.
Шипшина — II, 80.
«Шлють димарі й копри зда-
ля...»— III, 209.
Шлях — II, 175.
«Шлях чудесний над віками...»—
II, 189.
«Шуми міста, міста шуми...»—
I, 274.
«Шумить Дніпро за долами й
горами...»— II, 201.
«Шумить Дніпро... Я знов на
Дніпрельстані...»— III, 182.
«Шумить і хвилюється Київ...»—
II, 220.
«Шумить мій содовий завод...»—
IV, 104.
«Шумить Печерськ... Кварталів
гордий біг...»— V, 117.
«Шумне місто скажено вирує...»—
I, 199.
«Шумні вулиці грають рікою...»—
II, 126.
Щастя — II, 28.
«Щастя — це в праці творити...»—
IV, 7.
«Щастя перемоги, радість пово-
роту...»— II, 220.

Щастя сім'ї трудової. *Поєма* —
VIII, 176.
«Ще небосхил не потемнів...»—
III, 122.
«Ще ніч пливе... А вже озвалась
пташка...»— IV, 183.
«Ще полечу я в даль, Маріє...»—
V, 100.
«Ще ранок рос із квітів вії пе-
витер...»— V, 88.
«Ще серпень лиш прийшов, а
осені дихання...»— II, 137.
«Ще сонце не зайшло, а місяць
над рікою...»— II, 144.
«Що сили дає твій пісні, по-
ет...»— V, 81.
«Щоб рідний край не знав за-
ков...»— IV, 66.
Щорс — II, 285.
«Щось мені згадалося, що давно
одснилося...»— IV, 48.
Юнакові — IV, 29.
«Юначе Вітчизни...»— III, 13.
Юність. *Поєма* — VII, 177.
Юнь. *Поєма* — VI, 223.
Юрію Гагаріну — V, 8.
«Я б хотів всі зірки, що над
нами...»— II, 126.
«Я бачив матір Сеспеля. Вона...»
(Мати) — IV, 103.
«Я бачу в золоті осіннім...»— V,
38.
«Я бачу скрізь твоє обличчя...»—
II, 214.
«Я в лаві був. Які прекрасні
люди...»— III, 131.
«Я в розгоні доріг...»— V, 69.
«Я вас люблю. Чому? Не знаю»
(Любов) — I, 261.
«Я вигадав тебе. А може, ні? Не
знаю»— II, 135.
«Я вийшов з кліті. День який...»—
III, 139.

«Я вітру спитаю: «Чи любить вона?»— II, 166.
«Я вірю: весною ми будем з тобою»— V, 191.
Я вночі в Москві— II, 287.
«Я води наберу на долоню...»— I, 135.
«Я — воїн життя. Нас багато»— III, 128.
«Я губ твоїх дихання п'ю...»— V, 146.
«Я дивлюсь на партійний квиток...»— V, 62.
«Я дивлюсь на трави, а на травах — сльози...»— V, 19.
«Я до шахти йду»— III, 135.
Я йду тебе — II, 63.
«Я з села заводського до міста ішов...»— III, 204.
«Я закоханий в тебе, мій Київ...»— II, 271.
«Я звик давно на струнах серця грати...» (Вітчизна) — IV, 180.
«Я знаю: біль затихне згодом...»— V, 188.
«Я знаю: ми знищимо зміїв...»— II, 219.
«Я знаю: не буде ні муки...»— V, 160.
«Я знаю силу слова...»— IV, 174.
«Я знаю: ти прийдеш, о весно...»— V, 92.
«Я знаю: ти чорна. Не треба...»— V, 194.
«Я знов біля моря стою»— IV, 131.
«Я знов на рідному заводі»— V, 68.
«Я знов ті гори і долини...»— IV, 108.
«Я знову згадав ті хвилини...»— IV, 159.
«Я зустрів тебе таку веселу...»— I, 141.

«Я іду повз пам'ятник Богдана...»— III, 78.
«Я іду. Поля, поля кругом»— III, 150.
Я іду рососою...— IV, 173.
«Я іду у полі стежкою вузькою...»— III, 176.
«Я йду на гору, збив коліна...»— V, 82.
«Я йду та йду в розірваній шинелі...»— IV, 105.
«Я квітку не можу зірвати...»— II, 124.
«Я Київ так люблю, що у піснях моїх...»— V, 102.
Я люблю — III, 56.
«Я люблю вечори сяньюблuzи...»— III, 118.
«Я люблю, коли в листя зелене...»— IV, 74.
«Я люблю мою Вітчизну...»— III, 38.
«Я люблю твою могуть...»— IV, 71.
«Я люблю тебе...»— IV, 95.
Я мир люблю — IV, 8.
«Я між рейок сталєних у задумі стояв...»— IV, 80.
«Я мрію про даль солов'їну...»— V, 48.
«Я на землі батьків моїх, де вти...»— V, 132.
«Я на квітки дивлюсь ласкаві...»— III, 79.
«Я на рани — груди...»— I, 164.
Я не злечу — II, 106.
«Я пам'ятаю: вітер чортом...»— V, 157.
«Я пам'ятаю гомін парків...»— V, 108.
«Я пам'ятаю гул негоди...» (Визволення) — V, 184.
«Я пам'ятаю даль чайну...»— IV, 12.
«Я пам'ятаю імлісту...»— V, 99.

«Я пам'ятаю: на Дніпрі...»— II, 210.
«Я пам'ятаю тихий гай...»— III, 247.
«Я піду на вулиці, де прудко...»— I, 196.
«Я піду у мареві споминів і мрій...» (У мареві) — I, 290.
«Я пісню про тебе складаю...»— III, 60.
«Я пісню про щастя складаю...»— V, 38.
Я пригадав — II, 11.
«Я пригадав куркульські ночі...» — V, 164.
«Я прийшов к тебе в туманах...»— I, 327.
«Я пролісок синьоокій...»— III, 26.
«Я прощався с тобою... Скоро поїзд... Вокзал»— I, 324.
«Я смеюся над собою, но промчавшихся днів...»— I, 323.
«Я стою на мосту...»— V, 51.
Я Сумською іду — II, 280.
«Я так тебе люблю, моя ти Україно...»— III, 121.
«Я так тебе люблю, що стримати не в силі...»— II, 165.
Я — твій — II, 154.
«Я тим молодий, що між нами...»— IV, 49.
«Я у сірій шинелі стояв. Пам'ятаеш, прощався з тобою»— III, 28.
«Я хочу, мов лагідний вітер...»— II, 149.
«Я хочу радості і світла...»— III, 16.
«Я шлю привіт моїй землі...»— III, 58.
Яблуні — I, 294.
«Як біло скрізь!.. Не клич тепло — дарма...»— V, 42.

«Як блищать на сонці сурми перемоги...»— II, 197.
«Як вогнем запалає обличчя...»— V, 28.
«Як гарно жить на світі молодому...»— IV, 157.
Як дивно — II, 63.
«Як дивно! Сніг приніс тепло...»— V, 53.
«Як дихать легко й радісно у полі...»— III, 221.
«Як до пісні мене пориває...»— V, 94.
«Як же мені дихати, як мені ходити...»— V, 188.
«Як закоханий я!»— III, 201.
«Як зорі незгасній, чий не в'яне цвіт...»— III, 59.
«Як зчорніли свіги, як зчорніли...»— III, 198.
«Як і в бою, в години дії...»— II, 50.
«Як мед бджола у вулик по краплині...»— II, 121.
«Як можна забути ті грози криваві...»— III, 75.
«Як можна серце одірвати...»— V, 81.
«Як не любити до нестями...»— V, 167.
«Як не любити рідну мову...»— IV, 127.
«Як неба синь, і гай, і поле...»— V, 134.
«Як океан, душа глибока...»— V, 123.
«Як пахне навколо весною...»— III, 41.
«Як промінь, що в морі проміння сія...»— III, 125.
Як проходжу я мимо — I, 157.
«Як радісно мені йти в каштанів шумі...»— V, 12.

«Як радісно став, коли запона
ночі...»— V, 25.
«Як родить земля золоті уро-
жай!»— III, 166.
«Як сад людський шумить на Ле-
вінській зеленій!»— IV, 175.
«Як сад шумить, як пахнуть кві-
ти...»— III, 138.
«Як серце осені печальної не хо-
че...»— III, 86.
«Як сон, і грози, і навали...»—
V, 154.
«Як сонце в небі, ти в душі
мої!»— III, 188.
«Як сонце до істоти гріє...»— I,
73.
«Як сонце над землею...»— III, 11.
«Як сонце не любить! Воно жит-
тя усьому...»— IV, 165.
«Як хвилі дві в житейським мо-
рі...»— V, 41.
«Як я люблю тебе, мій краю вуг-
ляний...»— IV, 152.
«Як я можу розбити свою
мрію...»— V, 194.
«Як я можу розлюбити...»— II,
161.

«Яка краса народу труд могу-
чий...»— III, 148.
«Яка прекрасна осінь у Карпа-
тах!»— V, 63.
«Яка ясна звитяждів путь без-
слізна...»— IV, 9.
Якби!— II, 176.
Якби то я знав— II, 64.
Якби ти глянув на Україну ми-
лу!— V, 185.
«Якби я знав, що сонце вста-
ло...»— II, 146.
«Яке це щастя— мчати на ко-
ні...»— V, 80.
«Який мені вітер у серце пові-
яв...»— III, 210.
«Який-то гул пливе над нами...»—
II, 233.
«Який тут рух швидкий, які
спокійні люди...»— III, 107.
«Які ясні дитинства чари!»— V,
186.
«Янтаріє вікно. Ранок, піє ко-
гут»— II, 216.
«Ясні зорі, тихі води...»— III, 42.
«Ячмінь колоситься. Мовчать со-
лов'ї...»— V, 23.
Ящірка— II, 136.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

В. Сосюра. <i>1963 р.</i>	96— 97
В. Сосюра з дружиною Марією Гаврилівною. <i>1964 р.</i>	96— 97
Фотокопія автографа листа В. Сосюри до білоруського письменника В. Кравченка	128—129
Пам'ятник В. Сосюри в м. Лисичанську	128—129

З М І С Т

Статті

Образ в поезії Павла Усенка	7
Василь Еллан-Блакитний. Спогади	11
Під грім гармат	15
Павло Усенко. «Клянься!»	16
Моя праця на фронті	18
Слава тебе, моя Українна!	20
Задання серця	21
Я сили Вітчизні віддам	22
Воління наших сердець	26
Іван Гончаренко	28
Поет шахтарської слави	34
Безсмертя українського народу	37
Великий учитель	38
Сердець перегук	39
Як я писав «Червону зиму»	40
До читачів журналу «Зміна»	44
Полвека поетического творчества	44
Як мир, як щастя, як любов!	46
Словацькому читачеві	48
Друг і порадник читача	50
Про свою збірку «Щастя сім'ї трудової»	56
Міжнародні злюдії	57
Піддерживаєм!	58
Крила наші	59
Шевченко з нами	60
Незабываемый	61
Орел України	62
Не з тих джерел	63

Автобіографічні матеріали. Спогади

Автобіографія I	69
Автобіографія II	71
Дні юності	77
Фрагменти з автобіографічних матеріалів	81
Третя Рота	84

Вибрані листи

1. До М. Г. Сосюри. 3 грудня 1939 р.	159
2. До Ю. Б. Лукіна. 12 листопада 1942 р.	160
3. До редакції «Літературної газети». 2 серпня 1947 р.	161
4. До В. В. Єрмилова. 5 листопада 1949 р.	163
5. До Є. Є. Радченка. 10 липня 1957 р.	164
6. До Г. М. Петникова. 27 березня 1958 р.	165
7. До В. Г. Кравченка. 9 вересня 1958 р.	166
8. До Г. М. Петникова. 20 березня 1960 р.	167
9. До Г. М. Петникова. 30 березня 1960 р.	168
10. До Г. М. Петникова. 6 січня 1964 р.	169
11. До учнів 11 класу Великолевадської середньої школи. 20 січня 1964 р.	169
12. До М. Т. Донченка. 2 січня 1965 р.	169

Із ранньої публіцистики

Красные открытки	173
Письмо из окопа товарища Степы	179
<i>Примітки</i>	183
<i>Алфавітний покажчик художніх творів</i>	204
<i>Список ілюстрацій</i>	236

Сосюра Владимир Николаевич

СОЧИНЕНИЯ, т. 10

(На украинском и русском языках)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор С. А. Захарова

Художник І. П. Хотілюк

Художній редактор С. П. Савицький

Технічний редактор Б. С. Грінберг

Коректори О. К. Бобренко, О. Т. Супруненко

Виготовлено на Київській книжковій фабриці
Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР,
Київ, Воровського, 24.

БФ 28 466. Здано на виробництво 12. VIII
1971 р. Підписано до друку 3. IV 1972 р.
Папір № 1. Формат 70×108^{1/2}. Фізичн. друк.
арк. 7,5. Умовн. друк. арк. 10,5+2 вкл.
Обліково-видавн. арк. 11,082. Тираж 8000.
Ціна 1 крб. 50 коп. Замовлення 456.

У2
С66

7—3—3

Інф. лист.—69М

10

ВВЕДЕНИЕ
I. ПЕРВЫЕ ПЯТЬ ЛЕТ
II. ПЕРВЫЕ ПЯТЬ ЛЕТ
III. ПЕРВЫЕ ПЯТЬ ЛЕТ
IV. ПЕРВЫЕ ПЯТЬ ЛЕТ
V. ПЕРВЫЕ ПЯТЬ ЛЕТ

1888. 3100.

